อนุสรณ์

ในงานบำเพ็ญกุศล ฌาปนกิจศพ

คุณแม่เล็ก ทิพยรังวัดการ

ที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๑๖

ณ วัดธาตุทอง พระโขนง กรุงเทพฯ

อนุสรณ์

ในงานบำเพ็ญกุศล ฌาปนกิจศพ

คุณแม่เล็ก ทิพยรังวัฒการ

วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๑๖

ณ วัดธาตุทอง พระโขนง กรุงเทพฯ

คุณแม่เล็ก ทิพยรังวัดการ

ชาตะ 2429

มรณะ 2516

เจ้าภาพขอขอบพระคุณ

ท่านที่นับถือทุก ๆ ท่าน

ที่กรุณาให้เกียรติคุณแม่

ตั้งแต่วันตั้งศพจนถึง

วันบำเพ็ญกุศลฌาปนกิจ

พี่น้องสกุล อุทยานิน

จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่

คุณแม่เล็ก ทิพยรังวัดการ

ด้วยความเคารพอย่างสูง

เจ้าภาพขอขอบพระคุณ

อาจารย์ สุจินต์ บริหารวนเขตต์

ที่กรุณาอนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือ

ธรรมทัศนะในชีวิตประจำวัน

ซึ่งแปลจาก **BUDDHIST OUTLOOK ON DAILY LIFE**

แต่งโดย **นินาวัน กอร์คอม**

และ

คำตอบปัญหาธรรมะ

ทรรศนะทั่วไปในพระพุทธศาสนา

ก. อะไรจูงใจให้คุณศึกษาพระพุทธศาสนา

ข. ตอนที่ดิฉันเพิ่งมาเมืองไทย ดิฉันสนใจอยากเข้าใจคนไทยมากขึ้น อยากรู้เรื่องขนบธรรมเนียมและความรู้สึกนึกคิดของคนไทย ดิฉันเห็นว่าการศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เข้าใจวัฒนธรรมของคนไทย เพราะเหตุว่าความรู้สึกนึกคิดจิตใจของคนไทย ได้รับการอบรมมาในทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน

ด้วยเหตุนี้ ดิฉันจึงได้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา และเมื่อได้ศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น ก็ยิ่งสนใจในพระพุทธศาสนามากขึ้น คนที่มาอยู่เมืองไทยควรจะใช้โอกาสที่อยู่เมืองไทยศึกษาพระพุทธศาสนาและเข้าใจการประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาด้วย ความเข้าใจในศาสนาอย่างลึกซึ้งนั้นไม่ได้เกิดจากการศึกษาปริยัติเท่านั้น แต่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติธรรมและการเข้าใจพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน

ก. การประพฤติปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันที่คุณกล่าวถึงนั้นหมายถึงอะไร

ข. ตอนแรก ก็เห็นการประพฤติปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนา เมื่อเห็นขนบธรรมเนียมไทยต่าง ๆ เช่น การถวายอาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ การนมัสการพระพุทธรูป และการสมาทานศีลในวันอุโบสถ เป็นต้น

ทีแรกดิฉันคิดว่า ธรรมเนียมเหล่านั้นปนกับความเชื่ออื่น ๆ ที่ไม่จำเป็นในการประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น การถวายไข่

แก่พระแก้วมรกตนั้น ดิฉันก็ไม่เข้าใจว่าจะเกี่ยวกับการประพฤติธรรม แต่อย่างไรก็ตามสิ่งที่ชาวพุทธโดยทั่วไปประพฤติปฏิบัติกันนั้น ก็ทำให้เข้าใจเรื่องของการประพฤติปฏิบัติธรรมได้เหมือนกัน

ความเข้าใจพระพุทธศาสนามีหลายขั้น คนที่ถวายไข่แก่พระแก้วมรกตก็แสดงศรัทธาความเชื่อมั่นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นกุศลกรรมที่จะอำนวยผลให้ตามควรแก่เหตุ แต่คนที่ถวายไข่ไม่รู้ว่าเหตุที่ทำให้เขาได้รับผลที่ดีเป็นสุขนั้นคือ การนอบน้อมสักการะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ใช่การถวายไข่ เขาไม่รู้แน่ชัดว่าเหตุอะไรทำให้เกิดผลอะไร เขาจะได้รับผลของการนอบน้อมสักการะพระผู้มีพระภาคมากยิ่งกว่านั้น ถ้าเขานอบน้อมสักการะพระองค์ด้วยการประพฤติปฏิบัติธรรม ด้วยการเว้นจากการทำชั่ว สงเคราะห์ช่วยเหลือคนอื่น ศึกษาพระธรรมให้เข้าใจมากขึ้นและช่วยคนอื่นให้เข้าใจพระธรรมด้วย

ก. คุณจะพูดถึงความเข้าใจพระพุทธศาสนาขั้นต่าง ๆ เพิ่มเติมอีกสักหน่อยได้ไหม

ข. ในเรื่องการนมัสการพระพุทธรูปนั้น คนที่มีความเข้าใจดีในพระพุทธศาสนาย่อมรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดับขันธ์ปรินิพพานไปแล้ว แต่กระนั้นก็ควรนอบน้อมสักการะพระองค์ เมื่อได้ศึกษาพระธรรมมากขึ้นและพิจารณาธรรมในชีวิตประจำวันแล้วก็รู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะได้รับการถวายสักการบูชาของชาวพุทธหรือไม่นั้นไม่สำคัญ กุศลจิตของผู้ที่นมัสการพระองค์หรือถวายสิ่งสักการบูชาพระองค์นั้นจะทำให้ได้รับผลที่ดี

ตามควรแก่เหตุ กรรมดีจะทำให้ผู้ที่ทำกรรมดีได้รับผลที่ดี ทำกรรมอย่างใดก็ได้รับผลอย่างนั้น

ผู้ที่นมัสการพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยความเข้าใจที่ถูกต้อง จะไม่คิดว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ในสวรรค์ และทรงประจักษ์การถวายสักการบูชา พระพุทธรูปเตือนให้ระลึกถึงพระปัญญาคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงตรัสรู้ทางปฏิบัติที่ดับทุกข์ทั้งปวงด้วยพระองค์เอง และทรงอนุเคราะห์ผู้อื่นให้รู้ทางปฏิบัตินั้นด้วย ผู้ที่นมัสการพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ระลึกถึงพระบริสุทธิคุณทั้งกาย วาจา ใจ ของพระองค์ และระลึกถึงพระมหากรุณาคุณของพระองค์ที่ทรงแสดงธรรมด้วยพระมหากรุณาต่อสัตว์โลก

ก. การถวายอาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ มีความมุ่งหมายอย่างไร

ข. ในเรื่องการถวายอาหารแก่พระภิกษุสงฆ์นั้น บางคนสงสัยว่าจะมีประโยชน์อะไรบ้างหรือไม่ และอาจจะคิดว่าพระภิกษุต้องการอยู่อย่างสบาย ๆ ไม่ต้องทำงานอะไร แต่คนที่คิดอย่างนั้นลืมไปว่าชีวิตของการเป็นพระภิกษุนั้นเพื่อการรู้แจ้งธรรม

ชีวิตของพระภิกษุเป็นชีวิตที่ยากลำบาก พระภิกษุไม่มีบุตรภรรยา พระภิกษุเลือกอาหารเองตามใจชอบไม่ได้ และไม่มีการรื่นเริงบันเทิงใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ได้ดูหนัง ดูฟุตบอลล์ พระภิกษุสละชีวิตการครองเรือนที่สมบูรณ์พรั่งพร้อมด้วยเสื้อผ้า อาหารและความสนุกรื่นเริง เพื่อการรู้แจ้งธรรมและช่วยคนอื่นให้รู้แจ้งธรรมด้วย

เมื่อถวายอาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ ผลดีย่อมมีแก่ทั้งผู้ให้และผู้รับ ฝ่ายทายกซึ่งเป็นผู้ให้ก็ได้รับผลดีเพราะมีจิตใจดีงามในขณะที่ให้ ขณะใดที่จิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ขณะนั้นก็ไม่มีความหวงแหนติดข้องในวัตถุที่บริจาค ฝ่ายปฏิคาหกผู้รับก็ได้รับผลดีเพราะมีปัจจัยส่งเสริมให้ศึกษาและปฏิบัติธรรม และเผยแพร่ธรรมได้มากขึ้นด้วย ภิกษุผู้รับรู้ว่าอาหารที่ทายกถวายนั้นเป็นภาระหน้าที่ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติธรรมให้ควรค่าแก่ปัจจัยที่ได้รับ และปฏิบัติหน้าที่ในทางธรรมแก่ชาวโลกทั้งหลาย

พระสงฆ์สวดปาติโมกข์ซึ่งเป็นประมวลพระวินัยบัญญัติเดือนละสองครั้ง การสวดปาติโมกข์เตือนให้พระภิกษุสงฆ์ตระหนักในภาวะและหน้าที่ของเพศบรรพชิตอยู่ตลอดเวลา

เมื่อปฏิคาหกผู้รับรู้สภาพจิตใจที่ดีงามของทายกซึ่งเป็นผู้ให้ ผู้รับก็จะมีกุศลจิตอนุโมทนาในกุศลกรรมของผู้ให้ กุศลจิตที่อนุโมทนานั้นเป็นกุศลที่เนื่องมาจากการบริจาคของผู้ให้

ก. คุณเห็นว่าการคิดถึงสภาพของจิตนั้นไม่ยากหรือ การคิดเรื่องสภาพจิตใจของตัวเองอาจจะดูคล้ายกับว่าเป็นลักษณะของการคิดถึงแต่ตัวเองอย่างหนึ่ง

ข. การคิดถึงสภาพของจิตใจเป็นการคิดถึงสภาพที่เป็นจริง เพราะสภาพของจิตใจที่แตกต่างกันนั้นทำให้เกิดการกระทำที่ต่าง ๆ กันไป การศึกษาเรื่องสภาพลักษณะของจิตใจและสภาพธรรมต่าง ๆ ที่เกิดกับจิตที่ทำให้จิตมีลักษณะต่างกันนั้นเป็นทางเดียวที่จะทำให้เข้าใจสาเหตุที่แท้จริงของการกระทำของเรา เราจะต้องตั้งต้นด้วยการมีสติรู้สภาพจิตใจของเรา

การทำอย่างนั้นไม่ใช่การคิดถึงแต่ตัวเอง เพราะว่าเราจะต้องเข้าใจตัวเองก่อนแล้วจึงจะเข้าใจคนอื่นได้

การศึกษาพระอภิธรรมนั้นจำเป็นมาก เพราะทำให้เข้าใจเหตุปัจจัยของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของเราและคนอื่น ๆ พระอภิธรรมเป็นปิฎกที่จำแนกสภาพลักษณะของจิตใจและธรรมทั้งหลายไว้อย่างละเอียด

ก. คุณสามารถจะรู้สภาพลักษณะของพระอภิธรรมในชีวิตประจำวันได้ไหม

ข. สำหรับดิฉันเอง เป็นการได้รู้ความจริงที่สำคัญอย่างยิ่งที่ได้รู้ว่าสภาพธรรมที่กล่าวไว้ในพระอภิธรรมนั้นสามารถจะรู้ได้ในชีวิตประจำวัน ถึงแม้ว่าในตอนแรกจะรู้ได้เพียงบางสิ่งบางประการเท่านั้น

ทีแรกบางท่านอาจจะคิดว่า พระอภิธรรมละเอียดลึกซึ้งเกินไป และอาจจะสงสัยว่าการศึกษาเรื่องอวิชชาและปัญญาขั้นต่าง ๆ นั้นมีประโยชน์อะไร แต่ภายหลังก็ย่อมจะเข้าใจได้ว่าระดับของธรรมขั้นต่าง ๆ นั้นย่อมให้ผลต่างกันตามขั้นของธรรมนั้น ๆ

เมื่อศึกษาพระอภิธรรมก็จะเข้าใจคนอื่นมากขึ้นด้วย และรู้ว่าที่คนเราต่างกันนั้นก็เพราะสะสมอบรมมาต่างกัน การที่เราสะสมอบรมมาต่างกันนั้นทำให้เรามีความประพฤติต่างกัน จิตสะสมเหตุปัจจัยใหม่สืบต่อกันไปทุกขณะ ซึ่งก็จะทำให้เกิดผลในอนาคต ทำให้ได้ประสบสิ่งต่าง ๆ ต่อไปในภายหน้า

เมื่อเข้าใจมากขึ้นเรื่องบุคคลสะสมอบรมมาต่าง ๆ กันก็จะทำให้ติ-เตียนคนอื่นน้อยลง เมื่อเห็นใครกราบไหว้นมัสการพระพุทธรูปด้วยความ

เข้าใจผิวเผิน ก็ทราบว่าผู้นั้นสะสมมาอย่างนั้นและกระทำสิ่งที่ดีงามตามความรู้ความเข้าใจที่มีอยู่

ก. คุณคิดไหมว่า คนที่มีความเข้าใจเพียงเล็กน้อยก็สามารถที่จะมีความเข้าใจขั้นสูงได้ ถ้าจะคิดว่าเมื่อสะสมอบรมมาอย่างไรก็เป็นปัจจัยให้มีอุปนิสัยอย่างนั้น เช่นนี้แล้ว จะทำอย่างไรได้ จะมีทางที่จะเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจขึ้นได้ไหม

ข. ทุกสิ่งย่อมเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ ปัญญาที่เจริญขึ้นทีละเล็กละน้อยจะทำให้การสะสมที่มีอยู่ในจิตเปลี่ยนไป คนที่มีปัญญาขั้นสูงก็สามารถจะช่วยและควรจะช่วยคนอื่นให้เจริญปัญญาขั้นสูงด้วย

ตัวอย่างเช่น เด็ก ๆ ก็บวชเป็นสามเณรได้ เด็ก ๆ บวชเณรเพื่อเรียนรู้ธรรม และเพื่อให้มารดาบิดาเกิดกุศลปีติโสมนัส มีคนไม่น้อยที่คิดว่าเมื่อทำกุศลแล้วก็ส่งกุศลไปให้คนอื่นได้ ทั้งคนที่ล่วงลับไปแล้วและคนที่ยังมีชีวิตอยู่ การเข้าใจอย่างนี้ไม่ถูก ส่งกุศลไปให้คนอื่นไม่ได้ เพราะทุกคนจะได้รับผลของการกระทำของตนเอง พระเถระผู้รู้ธรรมย่อมจะช่วยอบรมสั่งสอนสามเณรให้เข้าใจเรื่องกุศลกรรมมากขึ้น ถ้าสามเณรเหล่านั้นได้เข้าใจเรื่องกุศลกรรมอย่างถูกต้องแล้ว การสละเพศฆราวาสสู่เพศบรรพชิตก็จะได้รับประโยชน์มากขึ้น สามเณรได้กระทำสิ่งที่เป็นกุศลอย่างยิ่งในการสละการอยู่กับญาติพี่น้องเพื่อศึกษาธรรม และฝึกอบรมตนในสิกขาบทซึ่งเป็นหลักของศีลธรรม เป็นการปลูกฝังพื้นฐานที่ดีงามแก่จิตใจไปตลอดชีวิต สามเณรจะได้รับผลของกรรมดีนั้นเอง บุญกุศลที่สามเณรกระทำนั้นจะไปส่งผลให้คนอื่นไม่ได้ แต่คนอื่นซึ่งไม่ว่าจะล่วงลับไปแล้วหรือยัง

มีชีวิตอยู่ก็อาจเกิดกุศลจิตได้ เมื่อได้รู้หรือได้เห็นผู้หนึ่งผู้ใดทำกุศล เมื่อกุศลจิตเกิดแล้ว ก็จะได้รับผลของกุศลจิต ถ้ามารดาบิดาที่ล่วงลับไปแล้วเกิดในภูมิที่สามารถจะรู้และอนุโมทนาในกุศลกรรมของบุตร และเมื่อมารดาบิดาเกิดกุศลจิตอนุโมทนาแล้ว ก็ได้รับผลของการอนุโมทนาคำพูดว่า ส่งกุศลไปให้ ทำให้เข้าใจผิดเพราะไม่ทำให้เข้าใจเหตุและผลที่ถูกต้อง

ถ. คุณใช้คำว่า สภาพจิตใจ ขอให้คุณอธิบายความหมายของคำนี้ด้วย และไม่ทราบว่า ภาษาอังกฤษมีคำที่มีความหมายตรงกับสภาพธรรมที่กล่าวไว้ในพระอภิธรรมบ้างไหม

ข. ภาษาอังกฤษไม่มีคำที่มีความหมายตรงกับสภาพธรรมที่กล่าวไว้ในอภิธรรมเลย พระธรรมวินัยทั้ง ๓ ปิฎกใช้ภาษาบาลี เพราะฉะนั้นก็ควรที่จะรู้คำบาลีและรู้ความหมายของคำบาลีด้วย เช่นคำว่า จิตฺต ในภาษาบาลีซึ่งภาษาอังกฤษใช้คำว่า เมนเทิล สเตท (mental state) นั้น ทำให้เข้าใจผิด เพราะคำว่า สเตท (state) หมายถึงสภาพที่คงที่อยู่ระยะเวลาหนึ่งนานบ้างไม่นานบ้าง จิตแต่ละขณะหรือแต่ละดวงนั้นเกิดขึ้นแล้วดับไปสืบเนื่องติดต่อกันอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าฟ้าแลบ จิตเกิดดับสืบต่อกันเร็วจนเหมือนกับว่ามีจิตดวงเดียวเท่านั้น ก็เลยทำให้ยึดถือว่าจิตเป็นตัวตน

คำว่า ไมนด์ (mind) ในภาษาอังกฤษก็ทำให้เข้าใจสภาพธรรมผิดเช่นเดียวกัน เรามักจะได้ยินได้ฟังกันบ่อย ๆ ว่าให้ระงับจิตหรือให้บังคับจิต มีคนมากทีเดียวที่คิดว่าจิตเป็นสภาพที่คงที่ ซึ่งสามารถจะจับยึดบังคับได้ นามธรรมมีมากมายหลายอย่างและไม่มีสภาพธรรมใดเลยสักอย่างเดียวที่จะพึงยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตนได้

ในมัชฌิมนิกาย มหายมกวรรค จูฬสัจจกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามสัจจกนิครนถ์ว่า สามารถบังคับร่างกายและจิตใจเหมือนพระราชามหากษัตริย์พึงมีอำนาจเหนือผู้ที่อยู่ในพระราชอาณาเขตของพระองค์หรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ข้อที่ท่านกล่าวว่า รูปเป็นตนของเรา อำนาจของท่านเป็นไปในรูปนั้นว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลย ดังนี้หรือ" และพระองค์ก็ได้ตรัสถามเรื่องนามธรรมโดยนัยเดียวกัน ซึ่งสัจจกนิครนถ์ก็ทูลตอบว่าเป็นไปไม่ได้เลย

เราจะเห็นความจริงของสภาพธรรมทั้งหลายได้ในชีวิตประจำวัน ถ้าเราบังคับร่างกายของเราได้ เราก็จะไม่แก่ ไม่เจ็บป่วย และจะไม่ตาย แต่ว่าความชรา ความป่วยไข้ และความตายนั้นก็ไม่มีใครพ้นไปได้เลย

เราบังคับจิตใจของเราไม่ได้ นามธรรมที่เกิดขึ้นนั้นบังคับบัญชาไม่ได้ ความยินดียินร้ายก็บังคับบัญชาไม่ได้ เมื่อมีเหตุปัจจัยของสภาพธรรมใด สภาพธรรมนั้นก็เกิดขึ้น เวลาเรารับประทานอาหารที่มีรสถูกปากก็อดยินดีพอใจไม่ได้ และถ้ามีใครดูถูกดูหมิ่นเรา ก็อดรู้สึกขุ่นเคืองไม่ได้ เราอาจจะใคร่ครวญหาเหตุผลและพยายามที่จะเข้าใจคนนั้นในภายหลัง แต่ตอนแรกก็อดรู้สึกขุ่นใจไม่ได้ ความพอใจ และความไม่พอใจ และแม้การพิจารณาเหตุผลของความพอใจและความไม่พอใจนั้นก็ไม่ใช่ตัวตน เป็นสภาพนามธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัย

เรามักจะยึดถือนามธรรมว่าเป็นตัวตน เช่น เวลาพอใจอะไรก็ยึดความพอใจนั้นเป็นตัวตน แต่แล้วขณะต่อไปก็ไม่พอใจ ซึ่งก็อาจจะสงสัยว่า ความพอใจที่ยึดถือว่าเป็นตัวตน (เมื่อกี้นี้) หายไปไหนเสียแล้ว

เป็นธรรมดาของสัตว์โลกที่พอใจและยึดมั่นในความเห็นว่าเป็นตัวตน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบความจริงข้อนี้ ฉะนั้นในสมัยที่พระ-องค์ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์จึงมิได้ทรงน้อมพระหฤทัยเพื่อจะทรงแสดงธรรมข้อปฏิบัติที่พระองค์ตรัสรู้ แต่พระองค์ก็ได้ทรงเห็นสัตว์โลกมีอินทรีย์แก่กล้าและปัญญาต่าง ๆ กัน ดังข้อความในสังยุตตนิกาย พรหมสังยุตต์ อายาจนสูตรที่ ๑ ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงสอดส่องดูโลกด้วยพระพุทธจักษุ ก็ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายมีอินทรีย์ต่างกัน บางพวกก็พึงสอนให้รู้ได้ "ดุจในกออุบลก็ดี ในกอปทุมก็ดี ในกอบุณฑริกก็ดี ดอกอุบลก็ดี ดอกปทุมก็ดี ดอกบุณฑริกก็ดี บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำเจริญแล้วในน้ำอาศัยอยู่ในน้ำจมอยู่ในน้ำอันน้ำเลี้ยงอยู่ บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำเจริญแล้วในน้ำตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำเจริญแล้วในน้ำตั้งขึ้นพ้นน้ำอันน้ำไม่ติดแล้ว แม้ฉันใด เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงสอดส่องดูโลกด้วยพระพุทธจักษุ ก็ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย บางพวกก็มีกิเลสดุจธุลีในดวงตาน้อย บางพวกมีกิเลสดุจธุลีในดวงตามาก บางพวกมีอินทรีย์กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการเลว บางพวกจะพึงสอนให้รู้ได้โดยง่าย บางพวกจะพึงสอนให้รู้ได้โดยยาก บางพวกมีปรกติเห็นโทษในปรโลกว่าเป็นภัยอยู่ ฯ" ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงน้อมพระหฤทัยเพื่อทรงแสดงธรรมข้อปฏิบัติที่พระองค์ตรัสรู้

ก. คนเราสะสมเหตุปัจจัยมาต่างกัน และก็ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่ได้สะสมมานั้น ขอให้คุณพูดถึงเรื่องเหตุปัจจัย เพราะเราใช้คำว่าเหตุปัจจัย หลายครั้งแล้ว

ข. ดิฉันขอยกตัวอย่างในชีวิตประจำวัน สามีของดิฉันกลับจากทำงานเหนื่อย ๆ และรู้สึกว่าอารมณ์ไม่ค่อยจะดี ดิฉันเล่าเรื่องสนุก ๆ ที่เกิดขึ้นให้ฟัง ทำให้สามีหัวเราะและรู้สึกเบิกบานใจได้อีก ซึ่งทั้งนี้ก็จะสังเกตเห็นสภาพลักษณะของจิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ กัน งานเยอะแยะที่ที่ทำงานก็เป็นปัจจัยทำให้สามีของดิฉันเหน็ดเหนื่อยหงุดหงิด แต่ภายหลังก็มีปัจจัยอื่นที่ทำให้รู้สึกเป็นสุขแช่มชื่นอีก

จิตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยจิตทุกดวงสะสมเหตุปัจจัยใหม่ที่จะทำให้เกิดจิตอื่นต่อไป ทุกคนสะสมเหตุปัจจัยต่าง ๆ กัน ทั้งในรสนิยม ความสามารถ ความพอใจและความไม่พอใจต่าง ๆ เราไม่สามารถจะเข้าใจเหตุปัจจัยที่ทำให้คนเราประพฤติในทางต่าง ๆ กันได้ทุกครั้ง แต่บางครั้งก็รู้ได้ เช่น คนที่เสพย์สิ่งที่ให้โทษมากบ้างน้อยบ้างต่าง ๆ กันนั้น การอบรมและสิ่งแวดล้อมชีวิตก็เป็นปัจจัยให้ติดสิ่งนั้น ๆ ได้ ในบางประเทศหรือในบางภาคคนดื่มกาแฟกันทั้งวัน วันละมาก ๆ เป็นธรรมเนียม และบางคนก็ให้ลูกดื่มกาแฟตั้งแต่ยังเล็ก ก็เลยติดกาแฟมาตั้งแต่เด็ก ในเรื่องการติดสุราก็ต้องมีเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน เริ่มด้วยการดื่มวันละน้อยทุก ๆ วัน แล้วก็ค่อย ๆ ติดมากขึ้นทุกที

ทุกคนควรพิจารณาให้รู้ด้วยตัวเองว่าสะสมการติดสุราไว้มากน้อยเพียงใดแล้ว และการติดสุรานั้นทำให้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์

ภ. ไม่มีอะไรอยู่ในอำนาจบังคับบัญชาเลยสักอย่าง แม้จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ก็เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ดู

ราวกับว่าเป็นสภาพที่ไม่มีทางแก้ไขได้เลย คุณคิดว่ามีทางใดบ้างไหมที่จะทำให้จิตใจเป็นไปในทางที่ถูกต้องดีงามได้

ข. มีทางแก้ไขได้ ปัญญาความรู้ความเข้าใจธรรมเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตที่ดีงามและการกระทำที่ดีงามมากขึ้น

ไม่มีอัตตาตัวตนที่สามารถจะยับยั้งสภาพธรรมที่ไม่ดีต่าง ๆ ได้ และก็ไม่มีอัตตาตัวตนที่จะบังคับให้ทำดีได้ ทุกคนสามารถจะพิจารณาความจริงข้อนี้ได้ในชีวิตประจำวัน เช่น ถ้าเราบอกตัวเองว่า วันนี้จะดีกับทุก ๆ คน แต่เราจะยับยั้งตัวเองไม่ให้พูดคำที่ไม่น่าพึงได้ทันไหม เพราะส่วนมากก็พูดคำที่ไม่น่าพึงนั้นออกไปก่อนที่จะรู้ตัว

ถ้าเราระงับความโกรธได้ชั่วครั้งชั่วคราว เราก็คิดว่าเป็นตัวตนที่สามารถระงับความโกรธได้ แต่ความจริงขณะนั้นก็เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่น ไม่ใช่เพราะความโกรธเป็นปัจจัย ต่อมาความโกรธก็เกิดขึ้นอีกเพราะว่าการระงับความโกรธไม่ได้ทำให้ความโกรธหมดสิ้นไป ปัญญาที่รู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงเท่านั้น ที่สามารถจะละอกุศลธรรมทั้งปวงให้หมดสิ้นได้เป็นลำดับ

เราสามารถจะเจริญปัญญาละกิเลสได้เป็นลำดับ ปัญญาก็ไม่ใช่ตัวตน ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อมีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เราจะเจริญปัญญาได้ด้วยการรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั้งภายในและภายนอกที่กำลังปรากฏ เมื่อรู้ชัดว่าทั้งนามธรรมและรูปธรรมไม่เที่ยง ก็รู้ว่าจะยึดถือนามธรรมและรูปธรรมเป็นตัวตนไม่ได้เลย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ว่า การรู้สภาพลักษณะของธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงนั้นจะละอกุศลธรรมให้หมด

สิ้นไปได้ ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สฬายตนวรรค อินทรียภาวนา-สูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระอานนท์มีข้อความว่า ภิกษุผู้ยังปฏิบัติอยู่นั้น เมื่อเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ย่อมอึดอัด เบื่อหน่ายเกลียดชัง อกุศลกรรมนั้น ๆ ส่วนพระอริยะผู้เจริญอินทรีย์แล้ว ย่อมรู้ชัดในสภาพธรรมเหล่านั้นว่าไม่ใช่ตัวตน เป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ กัน พระอริยะผู้เจริญอินทรีย์แล้วจึงเป็นผู้วางเฉย อยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะได้

ในพระสูตรมีคำว่า รู้ชัด บ่อย ๆ เพราะฉะนั้นก็จะเห็นได้ว่า ไม่ต้องทำอะไรแปลกไปจากปรกติ เพียงแต่มีสติรู้สภาพลักษณะของธรรมที่ปรากฏในขณะนั้นตามความเป็นจริงเท่านั้น ปัญญาจะเจริญถึงขั้นสมบูรณ์ในวันเดียวไม่ได้แน่ เพราะเราเคยมีความยึดมั่นในตัวตนมานานแล้ว และในการใช้คำสมมุติบัญญัติ ก็จำเป็นจะต้องใช้คำว่า เราและตัวเราตลอดเวลาเพื่อให้เข้าใจว่าหมายถึงใคร

ก. ปัญญาเป็นสิ่งที่ดีงาม การไม่รู้ความจริงของสภาพธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ คุณสามารถพิสูจน์ความจริงข้อนี้ในชีวิตประจำวันได้ไหม

ข. พิสูจน์ได้ เช่น เรายอมยึดถือรูปร่างกายว่าเป็นตัวตนอยู่ตลอดเวลาทั้ง ๆ ที่รู้ว่าร่างกายไม่ยั่งยืน เพราะฉะนั้นเวลาเจ็บป่วยหรือแก่ลง การยึดมั่นในรูปร่างกายอย่างมากนั้นก็จะทำให้เป็นทุกข์ ถ้าเกิดพิการหรือเสียอวัยวะส่วนหนึ่งส่วนใดไป ก็จะรู้สึกเหมือนกับว่าเป็นคนที่มีความทุกข์ที่สุดในโลก การยึดมั่นในรูปร่างกายนั้นมีแต่จะนำความทุกข์มาให้เท่านั้น ซึ่งถ้ารู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะเป็นทุกข์น้อยลง

ถ้าต้องการจะรู้สภาพของรูปร่างกายตามความเป็นจริงก็ต้องรู้ลักษณะที่ต่างกันของรูปธรรมและนามธรรม เป็นความจริงที่ในโลกนี้ร่างกายและจิตใจอาศัยกันและกันเกิดขึ้น แต่ก็จะต้องรู้ลักษณะที่ต่างกันของรูปธรรมและนามธรรม จึงจะรู้สภาพของรูปธรรมและนามธรรมตามความเป็นจริงได้

รูปร่างกายประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เช่นเดียวกับรูปวัตถุภายนอก ทั้งรูปวัตถุภายนอกและรูปร่างกายประกอบด้วยธาตุที่อ่อนหรือแข็งเป็นปฐวีธาตุ ๑ ธาตุที่ไหลหรือเกาะกุมเป็นอาโปธาตุ ๑ ธาตุที่ร้อนหรือเย็นเป็นเตโชธาตุ ๑ ธาตุที่ไหวหรือเคร่งตึงเป็นวาโยธาตุ ๑ เรามักจะคิดว่าไม่ใช่จิตวิญญาณที่เป็นตัวตนหรือที่ทำให้ร่างกายมีชีวิตอยู่และทำให้ร่างกายไม่เหมือนกับรูปวัตถุภายนอก จิตวิญญาณที่เป็นตัวตนนั้นไม่มี มีแต่รูปธรรมและนามธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปตลอดเวลา เราไม่เคยพิจารณาแยกลักษณะของรูปและนามมาก่อนเลย แต่ถ้าต้องการจะรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงก็จะต้องพิจารณาให้รู้ลักษณะที่ต่างกันของรูปธรรมและนามธรรม

รูปร่างกายเป็นสภาพที่ไม่รู้อะไรเลย ด้วยเหตุนี้จึงเหมือนกับรูปวัตถุภายนอก ถ้ารู้ว่าร่างกายประกอบด้วยรูปต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ใช่ตัวตน และรู้ว่าจิตใจก็เป็นนามธรรมที่เกิดดับสืบต่อกัน ไม่ใช่ตัวตน ม่านของอวิชชาความไม่รู้ก็จะหมดไป

เราสามารถจะเจริญปัญญารู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงได้ และจะรู้ได้ด้วยตัวเองว่า ผลของการเจริญปัญญานั้นเป็นอย่างไร และจะรู้ว่าปัญญาที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นจะปลดเปลื้องให้เป็นอิสระพ้นจากการยึดมั่นได้หรือไม่ ความยึดมั่นเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่ต้องอดอาหาร ไม่ต้องทรมานตัว เป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องเลี้ยงรักษาร่างกาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนทางสายกลาง คือ ไม่ต้องฝืนทรมานตัวให้ลำบาก แต่ให้ละคลายความยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงทั้งภายในและภายนอก ทางสายกลาง คือ การรู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง

ก. การรู้ลักษณะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลายเป็นการเจริญวิปัสสนา คนส่วนมากคิดว่าวิปัสสนาเป็นเรื่องยากลำบากและจะปฏิบัติได้ก็แต่ที่สำนักวิปัสสนาเท่านั้น เลยทำให้คนส่วนมากไม่คิดที่จะเจริญวิปัสสนา แต่จากการสนทนาของเราก็เห็นแล้วว่า วิปัสสนาคือการรู้ชัดในสภาพลักษณะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลายในชีวิตประจำวันของเรานั่นเอง คุณเห็นว่าจะต้องมีพื้นความรู้มากเสียก่อนไหม จึงจะเจริญวิปัสสนาได้

ข. คำว่า "เจริญภาวนา" ทำให้คนส่วนมากกลัวและคิดว่าจะต้องยากลำบากมาก แต่ความจริงไม่ต้องทำอะไรพิเศษเลย ก่อนเจริญวิปัสสนาจะต้องมีพื้นความรู้พอสมควร ไม่จำเป็นจะต้องรู้เรื่องรูปธรรมและนามธรรมอย่างละเอียด เพียงแต่รู้ว่าร่างกายประกอบด้วยรูปต่าง ๆ และรู้ว่ารูปธรรมต่างกับนามธรรม รูปธรรมมีมากมายหลายอย่างต่าง ๆ กัน และเกิดดับเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา นามธรรมก็มีมากมายหลายชนิด จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วจิตดวงต่อไปก็เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จิตเกิดดับสืบต่อกันทีละดวง จิตเห็นก็เป็นจิตดวงหนึ่ง จิตได้ยินก็เป็นจิตอีกดวงหนึ่ง จิตคิดนึกก็เป็นจิตอีกดวงหนึ่งไม่เหมือนกัน

การเจริญวิปัสสนาไม่ใช่ว่าจะต้องมีสติรู้ลักษณะของสภาพธรรมต่างๆ ทุกขณะจิต เพราะว่าการจะมีสติทุกขณะจิตนั้นเป็นไปไม่ได้ ผู้เจริญวิปัสสนาทำทุกอย่างได้ตามปรกติประจำวัน ไม่ต้องทำอะไรผิดปรกติ ผู้เจริญวิปัสสนาเริ่มเข้าใจทีละเล็กละน้อยว่า มีแต่รูปธรรมและนามธรรมเท่านั้น และเริ่มมีสติรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามปรกติ ไม่ต้องฝืนให้ผิดปรกติ เพราะว่ามีนามรูปปรากฏอยู่ตลอดเวลา

เมื่อรู้ว่าสติการรู้สึกตัวเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้รู้ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย สติก็จะเกิดขึ้นทีละเล็กละน้อย และก็จะรู้ว่าสติการรู้สึกตัวนั้นเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัย ในตอนแรกจะมีสติไม่มากก็ไม่สำคัญ สำคัญที่รู้ว่าสติไม่ใช่ตัวตน เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัย ไม่มีใครสามารถบังคับให้สติเกิดขึ้นได้เลย

การรู้เรื่องรูปธรรมและนามธรรมมากขึ้น และมีสติรู้ลักษณะของรูปธรรมและนามธรรมในชีวิตประจำวันมากขึ้นนั้นจะทำให้ปัญญาเจริญขึ้น ซึ่งก็จะทำให้กุศลเจริญขึ้นและอกุศลลดน้อยลง

ก. คุณรู้สึกว่าการเจริญสติทำให้คุณได้รับประโยชน์สุขบ้างไหม

ข. เมื่อเข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะมีกุศลมากขึ้น และเมื่อทำกุศลกรรมก็จะละคลายความยึดถือว่าเป็นตัวตนลง ซึ่งจะทำให้กุศลกรรมนั้นบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น การละเว้นอกุศลต่าง ๆ ก็ไม่ใช่เพราะว่าจะต้องประพฤติตามระเบียบวินัย แต่เพราะรู้ว่าอะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผล และรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงมากขึ้น

ปัญญาที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จะละอกุศลธรรมให้ลดน้อยลง เมื่ออกุศลลดน้อยลง ชีวิตก็จะมีความสุขมากขึ้น

ทุกคนควรจะพิจารณาให้รู้ความจริงด้วยตัวเอง

ความเห็นถูกในชีวิตประจำวัน

พระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีประโยชน์แก่การประพฤติปฏิบัติของชาวโลกอย่างไรบ้าง พระธรรมคำสอนของพระองค์สามารถทำให้บุคคลกระทำกรรมดีในทางใดบ้าง เป็นไปได้ไหมที่จะกระทำกรรมดีเพราะผู้ที่มีอำนาจสั่งว่า "จงละความยึดมั่นและทำกรรมดี"

เรารู้จากประสบการณ์ว่าแบบอย่างที่ดีก็อาจมีประโยชน์บ้างเหมือนกัน แต่ว่าสิ่งที่ทำให้เกิดการกระทำที่ดีนั้นอยู่ภายใน จิตใจสร้างสรรการกระทำทั้งหลายขึ้น ถ้าผู้ใดปรารถนาจะช่วยเหลือสงเคราะห์คนอื่นให้มากที่สุดที่จะกระทำได้ ผู้นั้นก็จะต้องรู้จักตัวเองดีเสียก่อน จะต้องรู้เหตุที่ทำให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ถ้าเจริญปัญญารู้เหตุของการกระทำต่าง ๆ แล้วก็จะสามารถดำเนินชีวิตในทางที่ดีงามและช่วยเหลือผู้อื่นได้จริง ๆ

จิตใจเป็นเหตุให้เกิดการกระทำต่าง ๆ เพราะฉะนั้นจึงไม่สามารถที่จะวัดระดับของความดีได้จากการกระทำที่ปรากฏภายนอกเท่านั้น ความดีมีมากมายหลายขั้นตามสภาพของจิตใจที่กระทำกรรมดีนั้น ๆ

บางคนบริจาคเงินทองให้แก่คนที่ขัดสน แต่ก็อาจจะยังรู้สึกทะนงตัว หรือว่ายังเป็นการกระทำเพื่อตัวเองอยู่ บางคนก็ให้โดยไม่ทะนงตัว แต่ก็อาจจะมีความผูกพันพึงใจในผู้รับ ซึ่งจะให้ได้ก็แต่เฉพาะผู้ที่ชอบพอเท่านั้น บางคนก็ให้ด้วยเมตตาจิตที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยความรู้สึกผูกพันชอบพอใด ๆ ทั้งสิ้น การให้ในลักษณะเช่นนี้เป็นกุศลกว่าการให้ในลักษณะอื่น

เราอาจจะสงสัยว่า จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องศึกษาธรรมอย่างละเอียด ในชีวิตประจำวันเราจะเห็นว่าการรู้ลักษณะของจิตประเภทต่างๆและรู้ว่าจิตประเภทไหนเป็นเหตุให้ทำกรรมอะไรนั้นมีประโยชน์มาก เมื่อสามารถที่จะรู้ลักษณะของจิตใจประเภทต่างๆ ที่สืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ก็จะรู้ว่าถึงแม้ในขณะที่กำลังทำการกุศลนั้น อกุศลจิตก็เกิดต่อจากกุศลจิตได้ในเวลาไม่ห่างไกลกันเลย

คำว่า "wholesome" (ดีงาม) แปลจากคำว่า "กุศล" ในภาษาบาลี กุศลกรรมในความหมายอย่างกว้าง ๆ นั้น คือการกระทำที่ไม่เกิดโทษทั้งกับตัวเองและผู้อื่น ทั้งในขณะที่กระทำกรรมนั้นและในภายหลัง

ในมัชฌิมนิกาย ราชวรรค พาหิติยสูตร มีข้อความเกี่ยวกับกุศลกรรมทางกาย ทางวาจาและทางใจ ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามท่านพระอานนท์เรื่องกายสมาจาร หรือความประพฤติทางกายที่เป็นกุศล ดังนี้ว่า :

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่เป็นกุศลเป็นไฉน"

"ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารที่ไม่มีโทษแล เป็นกุศลขอถวายพระพร"

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่ไม่มีโทษเป็นไฉน"

"ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารที่ไม่มีความเบียดเบียนแลเป็นกายสมาจารที่ไม่มีโทษ ขอถวายพระพร"

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่ไม่มีความเบียดเบียนเป็นไฉน"

"ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารที่มีสุขเป็นวิบากเป็นกายสมาจารที่ไม่มีความเบียดเบียฬ ขอถวายพระพร"

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่มีสุขเป็นวิบากเป็นไฉน"

"ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารใดแล ย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง ไม่เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง"

สำหรับเรื่องวจีสมาจารและมโนสมาจารที่เป็นกุศลนั้นก็โดยนัยเดียวกัน อรรถเหล่านี้เป็นความหมายอย่างกว้าง ๆ ของคำ ว่า "กุศล" แต่กุศลนั้นมีมาก-มายหลายขั้น มีกุศลขั้นสูงกว่าการละเว้นทุจริตกรรม ซึ่งเป็นโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น การเจริญปัญญาความเห็นถูก จะทำให้เจริญกุศลยิ่งขึ้น

คำว่า "wisdom" แปลจากคำว่า "ปญฺญา" ในภาษาบาลี ปัญญาไม่ได้หมายเฉพาะความรู้ขั้นการศึกษาเล่าเรียนซึ่งเป็นปริยัติเท่านั้น ปัญญาเป็นการรู้แจ้งสภาพธรรมในชีวิตประจำวันด้วย ปัญญาเจริญขึ้นได้ในชีวิตประจำวัน ระดับของกุศลย่อมเป็นไปตามระดับของปัญญาที่เกิดร่วมกับกุศลจิตนั้น ๆ ปัญญามีมากมายหลายขั้น และปัญญาแต่ละขั้นก็มีผลต่างกัน

การศึกษาพิจารณารู้สภาพลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นทางปฏิบัติในพระพุทธศาสนาที่ทำให้เข้าใจชีวิต ถ้าผู้ใดยังไม่ชินกับการพิจารณาเช่นนี้ ในตอนแรก ๆ ก็จะรู้สึกงุนงงสงสัย แต่เมื่อได้ศึกษาเรื่องนามธรรมและรูปธรรมมากขึ้น ก็จะรู้ว่าเป็นทางเดียวที่ทำให้รู้ว่า เพราะเหตุใดเราเองและคนอื่น ๆ จึงประพฤติปฏิบัติเช่นนั้น และรู้ว่าเหตุอะไรทำให้เกิดผลอะไรในชีวิต การพูดถึงสภาพธรรมด้วยคำกว้าง ๆ และไม่ชัดเจนนั้นไม่มีประโยชน์ เพราะจะไม่ทำให้เกิดปัญญาที่รู้ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายในชีวิตได้เลย

มีคนเล่าให้ดิฉันฟังเรื่องพระภิกษุรูปหนึ่งแสดงธรรมในทางที่มีประโยชน์มากในชีวิตประจำวัน เมื่อดิฉันถามว่าพระภิกษุรูปนั้นท่านแสดงธรรมเรื่องอะไร

ผู้นั้นก็ตอบว่าท่านแสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่อง "จิตใจ" คำว่า "จิตใจ" ในภาษาไทยหมายถึงสภาพที่รู้และคิดนึก ซึ่งในภาษาบาลีใช้คำว่า "จิตฺต" พระภิกษุรูปนั้นท่านมีทางที่ทำให้เข้าใจชีวิตที่ถูกต้องอย่างยิ่ง เราควรจะดำเนินตามพระผู้มีพระภาค คือไม่ควรเพียงแต่สอนให้คนทำดีเท่านั้น แต่ควรสอนให้เขารู้ด้วยว่าจะกระทำกรรมดีได้อย่างไร การที่จะรู้ว่าจะทำกรรมดีได้อย่างไรนั้น ก็จะต้องย้อนกลับไปถึงจิตใจ หรือ "จิตฺต" ที่สร้างสรรการกระทำที่ดีงาม เราควรจะใช้คำว่า "จิตฺต" ในภาษาบาลีดีกว่าคำอื่น เพราะคำที่แปลจากภาษาบาลี มีความหมายไม่ตรงกับภาษาบาลี เช่นคำว่า "จิตฺต" ภาษาอังกฤษแปลว่า "state of mind" หรือ "mental state" ซึ่งหมายถึงสภาพที่ดำรงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของจิต เมื่อศึกษาเรื่องจิตมากขึ้นก็จะรู้ว่า ไม่มีจิตสักประเภทเดียวที่ดำรงอยู่นานถึงหนึ่งวินาที จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที แล้วจิตดวงต่อไปก็เกิดดับสืบต่อกันไป จิตทำให้ชีวิตของแต่ละบุคคลดำเนินไปต่าง ๆ กันและกระทำกรรมต่าง ๆ กัน

มีคนมากทีเดียวที่ยังไม่เข้าใจเรื่องนี้ เขาเคยรู้แต่สภาพภายนอกของสิ่งต่าง ๆ นักวิทยาศาสตร์ก้าวหน้าไปไกลมากในการศึกษาด้านอวกาศนอกโลก แต่เรื่องสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปภายในบุคคลนั้นรู้น้อยเหลือเกิน คนเรามักจะสนใจแต่ในสิ่งที่เห็นและได้ยิน แต่ไม่เคยใส่ใจพิจารณารู้สภาพของการเห็นและการได้ยิน เขาไม่ได้คิดถึงจิตที่ทำหน้าที่เหล่านั้น

การเห็นและการได้ยินเป็นสภาพที่มีจริง เพราะฉะนั้นก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องรู้สภาพลักษณะของธรรมเหล่านั้นมากขึ้น ในพระไตรปิฎกนั้น ปิฎกที่จำแนกและกล่าวถึงนามธรรมและรูปธรรมอย่างละเอียด คือพระอภิธรรม

พระอภิธรรมกล่าวถึงสภาพธรรมทุกอย่างที่มีจริง พระอภิธรรมสามารถเปลี่ยนทางดำเนินชีวิตของบุคคลได้

มีคนไทยไม่น้อยเลยที่ฟังคำบรรยายเรื่องพระอภิธรรม ไม่เฉพาะแต่ผู้ที่มีการศึกษาขั้นวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยเท่านั้น ถึงแม้ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาขั้นสูงก็ฟังด้วย ดิฉันได้ทราบว่าการศึกษาเรื่องจิตทำให้ผู้ศึกษาดำเนินชีวิตในทางที่ดีงามขึ้น ดิฉันทราบเรื่องคนหนึ่งที่คิดพยาบาทคนอื่นแต่เมื่อเข้าใจเรื่องสภาพลักษณะของความรู้สึกนึกคิดอย่างนั้นแล้ว ก็ค่อย ๆ คลายความคิดพยาบาทนั้นลงได้ คนไทยรู้เรื่องสภาพความจริงของธรรมที่แสดงไว้ในพระอภิธรรมกันมาก และรู้วิธีที่จะนำมาใช้ในชีวิตประจำวันด้วย แต่ชาวต่างประเทศนั้นตามธรรมดาก็ไม่ได้ยินได้ฟัง เพราะไม่มีใครพูดเรื่องพระอภิธรรมกับชาวต่างประเทศ

สภาพธรรมที่ไม่ดีหรืออกุศลจิต และสภาพธรรมที่ดีงามหรือกุศลจิตนั้นเป็นสิ่งที่มีจริงในชีวิตประจำวัน การที่จะรู้เรื่องอกุศลธรรมและกุศลธรรมมากขึ้นนั้น จะต้องพิจารณาให้รู้ที่ตัวเองก่อน ถ้าไม่เข้าใจตัวเองก็ช่วยคนอื่นไม่ได้ แต่ข้อนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า จะต้องคอยไปจนตลอดชีวิตกว่าจะเริ่มช่วยคนอื่นได้ถึงแม้ว่าจะเพิ่งเริ่มเข้าใจสภาพธรรม ก็สามารถที่จะช่วยคนอื่นให้มีความเข้าใจที่ถูกต้องได้เหมือนกัน

ปัญญาเป็นสภาพธรรมที่ตรงกันข้ามกับอวิชชา ซึ่งเป็นมูลของกิเลสและความทุกข์ ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญในการเจริญกุศลการทำกุศลนั้นถึงไม่มีปัญญาก็ทำได้ แต่ถ้าต้องการเจริญกุศลให้ยิ่งขึ้น ก็จะต้องเจริญปัญญาด้วย การรู้ว่าอะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นกุศล และรู้ว่าอะไรเป็นผลของอกุศล อะไรเป็นผลของกุศลจะทำให้ดำเนินชีวิตในทางที่ดีงามยิ่งขึ้น

ปัญญามีหลายขั้น เวลาครูสอนให้นักเรียนรู้ว่าสภาพจิตใจที่ดีงาม มีความกตัญญูกตเวทีและความซื่อสัตย์ จะทำให้เกิดผลที่ดีงาม และการกระทำที่ไม่ดีที่เกิดจากความโลภและความโกรธนั้นจะทำให้เกิดผลที่ไม่ดี คำสอนของครูย่อมจะเป็นปัจจัยให้นักเรียนเกิดปัญญาบ้างตามสมควร ปัญญาย่อมจะทำให้นักเรียนเกิดกุศลจิตและทำกุศลกรรมมากขึ้น

มีปัญญาขั้นสูงกว่านี้ คือปัญญาที่รู้ว่าสิ่งทั้งหลายที่เพลิดเพลินยินดีในชีวิตนั้นไม่เที่ยง เมื่อเห็นว่าชีวิตมนุษย์สั้นเพียงไรแล้ว ก็จะพากเพียรที่จะไม่ติดข้องในสิ่งที่น่าพึงพอใจในชีวิตจนเกินไปนัก ความรู้เช่นนี้จะทำให้มีจิตเมตตากรุณาและพร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นมากขึ้น จะลดความเห็นแก่ตัวลง

ผู้ที่มีปัญญารู้เช่นนี้ บางท่านก็อาจจะเปลี่ยนวิถีชีวิต มีความเป็นอยู่อย่างสงบละความหรูหราฟุ่มเฟือย บางท่านก็อาจจะ "บ่ายหน้าจากบ้านเรือนไปสู่การไม่ครองเรือน" ตัดสินใจบรรพชา อุปสมบท ชีวิตของบรรพชิตไม่ใช่ชีวิตที่สะดวกสบาย บรรพชิตมีชีวิตที่ไร้บ้านเรือนวงศาคณาญาติเป็นผู้สันโดษ ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อนุปทวรรค ฉวิโสธนสูตร มีเรื่องพระภิกษุที่กล่าวถึงการออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตว่า "สมัยต่อมา ข้าพเจ้าจึงละโภคสมบัติ น้อยบ้างมากบ้าง ละวงศ์ญาติเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต"

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมว่า สัตวโลกมีความพอใจติดข้องอย่างเหนียวแน่นในอารมณ์ที่ได้รับ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พราหมณวรรค สุภสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องกามคุณ ๕ กับสุภมาณพโตเทยยบุตร มีข้อความว่า "ดูกรมาณพ กามคุณ ๕ ประการนี้

๕ ประการเป็นไฉน คือ รูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ชวนให้กำหนัด เสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยหู.... กลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก....รสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น.... โผฏฐัพพะอันจะพึงรู้แจ้งด้วยกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวนให้กำหนัด กามคุณ ๕ ประการนี้แล ดูกรมาณพ พราหมณ์โปกขรสาติ โอปมัญญโคตร ผู้เป็นใหญ่ในสุภควันกำหนัดแล้ว หมกมุ่นแล้วด้วยกามคุณ ๕ ประการนี้ ถูกกามคุณ ๕ ประการนี้ครอบงำแล้ว ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องถอนออก"

ทุกคนปรารถนาที่จะได้รับกามคุณ ๕ และทุกคนก็หลงยึดมั่นติดข้องในกามคุณ ๕ เสียเหลือเกินจนทำให้ลืมไปว่ารูปที่เห็นและเสียงที่ได้ยิน เป็นต้นนั้น ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ปริพาชก-วรรค มาคัณฑิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับมาคัณฑิยปริพาชกว่า "ดูกรมา-คัณฑิย เมื่อก่อนเราเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนเอิบอิ่มเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ สมัยต่อมาเรานั้นรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องออกไปแห่งกามทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วละตัณหาในกามบรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดเพราะปรารถนากาม เป็นผู้ปราศจากความระหาย มีจิตสงบในภายในอยู่ เรานั้นเห็นหมู่สัตว์อื่นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกาม ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนากามเผาอยู่ เสพกามอยู่ย่อมไม่ทะเยอ-ทะยานต่อสัตว์เหล่านั้น ไม่ยินดีในกามนั้น"

คนที่รู้ว่ามีความสุขที่ประณีตกว่าความเพลิดเพลินพอใจในกามคุณ ๕ ก็อาจจะเจริญสมาธิให้จิตสงบ ซึ่งเป็นสมถภาวนาในการเจริญสมถภาวนานั้น จิตจะตั้งมั่นในอารมณ์ของสมถภาวนาอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง เช่น กสิณ ลม

หายใจเข้าออกหรือการเจริญเมตตาเป็นต้น ผู้ใดจะเลือกเจริญสมถภาวนาอารมณ์ใดก็แล้วแต่อัธยาศัยของผู้นั้น ระหว่างเจริญสมถภาวนานั้น จิตจะตั้งมั่นในอารมณ์ที่เป็นกรรมฐานแน่วแน่ขึ้นทุกที เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิเป็นลำดับขั้นแล้วก็ถึงขั้นอัปปนาสมาธิเป็นฌานจิต อัปปนาสมาธิหรือฌานจิตนั้นมีหลายขั้น ระหว่างที่จิตเป็นสมาธิขั้นฌานนั้นไม่มีการรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๕ เลย จิตขณะนั้นไม่ปรารถนากามคุณ ๕ มีความสุขที่สงบประณีตกว่าความเพลิดเพลินพอใจในกามคุณ ฌานจิตขั้นสูงขึ้นก็สงบระงับมากขึ้นจนสามารถละปีติและความรู้สึกเป็นสุขได้ และมีแต่ความวางเฉย ขณะใดที่จิตไม่ใช่สมาธิขั้นฌาน ขณะนั้นก็มีการเห็นรูป การได้ยินเสียง การได้กลิ่น การลิ้มรส และการรู้โผฏฐัพพะอีก

การเจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญกุศลอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องไม่ท้อถอยและจะต้องมีความพากเพียรมาก ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจะมีความสุขสงบและเป็นมิตรกับผู้อื่น และสามารถจะช่วยคนที่จิตใจไม่สงบให้สบายใจขึ้นได้

แต่ว่า การเจริญสมถภาวนาก็ไม่ได้ทำลายกิเลสให้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท ถึงแม้ว่าในระหว่างที่จิตเป็นสมาธิขั้นฌานนั้นจะไม่มีความปรารถนากามคุณ ๕ แต่ขณะใดที่ฌานจิตไม่เกิด ก็มีความติดข้องในกามคุณ ๕ อีก ฌานจิตก็ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน และข้อสำคัญก็คือ มีความยินดีพอใจในความสุขสงบของฌานจิต ซึ่งเป็นความยินดีพอใจที่ละเอียดกว่าความยินดีพอใจในกามสุข บางคนถึงกับหลงเข้าใจผิดว่าหมดอุปาทานความยึดมั่นแล้วในมัชฌิมนิกาย เทวทหวรรค ปัญจัตตยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสมณะหรือพราหมณ์ผู้ยังมีอุปาทานว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนย่อมเล็งเห็นตัวเองว่าเป็นผู้สงบแล้ว เป็นผู้ดับแล้ว เป็น

ผู้ไม่มีอุปาทาน แต่ก็ท่านสมณะหรือพราหมณ์นี้ เมื่อถือมั่นในปีติอันเกิดแต่วิเวก หรือเมื่อถือมั่นสุขปราศจากอามิส หรือเมื่อถือมั่นเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มิใช่สุขก็มิใช่ ก็ชื่อว่ายังถือมั่นอยู่

ในมัชฌิมนิกาย เทวทหวรรค อาเนญชสัปปายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระอานนท์มีข้อความว่า "เมื่อภิกษุยินดีติดใจอุเบกขานั้นอยู่ วิญญาณย่อมเป็นอันอาศัยอุเบกขานั้น ยึดมั่นอุเบกขานั้น ภิกษุผู้มีความยึดมั่นอยู่ย่อมปรินิพพานไม่ได้"

ปัญญาที่เจริญสมถภาวนานั้นละกิเลสให้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉทไม่ได้ มีปัญญาขั้นสูงกว่านั้นที่ละกิเลสได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท ละได้แม้กิเลสที่เป็นความยึดมั่นอย่างละเอียด ปัญญานั้นเป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนา ในการเจริญวิปัสสนานั้น ปัญญาจะละอวิชชา ซึ่งเป็นมูลเหตุของกิเลสทั้งปวงทีละเล็กละน้อย ผู้เจริญวิปัสสนาพิจารณารู้สภาพลักษณะของธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มากขึ้น เรารู้สภาพลักษณะของธรรมที่เกิดขึ้นตามปรกติในชีวิตประจำวันน้อยเหลือเกิน ในวันหนึ่ง ๆ มีสักกี่ครั้งที่มีสติรู้สภาพของรูปร่างกายที่กำลังเคลื่อนไหว มีสักกี่ครั้งที่รู้ตัวเมื่อกำลังเหยียดแขนออกไปหรือกำลังคู้เข้ามา เมื่อเผยอปากขึ้นลงในขณะที่กำลังพูด เราไม่รู้เลยว่าสภาพของเสียงเป็นอะไร สภาพของได้ยินเป็นอะไร หรือไม่รู้ว่าสภาพที่ยึดถือว่าเป็นตัวตนในขณะที่ได้ยินนั้นเป็นอะไร เราพิจารณาไม่ทันว่าสภาพที่เกิดขึ้นปรากฏในขณะนั้นเป็นอะไร ขณะที่พิจารณาจะให้รู้ว่าเป็นสภาพของการเห็น การได้ยิน หรือการคิดนึก สิ่งที่เกิดขึ้นปรากฏนั้นก็หมดไปดับไปแล้ว

ตราบใดที่ยังหลงเพลิดเพลินในรูปพรรณสัณฐานของสิ่งทั้งหลาย ก็จะไม่สามารถพิจารณารู้สภาพที่แท้จริงของสิ่งที่ปรากฏได้เลย ตราบใดที่ยังยินดียินร้ายในสิ่งที่เห็นและได้ยินเป็นต้นก็ย่อมไม่สามารถจะรู้สภาพที่แท้จริงของสิ่งเหล่านั้นได้ ย่อมเปรียบเสมือนกับผู้ที่ยังหลับอยู่ ยังไม่ได้ตื่นขึ้นรู้ความจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ ทรงรู้แจ้งสภาพของนามธรรมและรูปธรรมโดยประการทั้งปวง พระองค์จึงทรงพระนามว่า "ผู้ทรงตื่นแล้ว" ทรงรู้แจ้งธรรมทั้งปวง การตื่นขึ้นรู้ความจริงนั้นเป็นสิ่งที่พึงกระทำ

ในการเจริญวิปัสสนานั้น ปัญญาจะเกิดขึ้นรู้สภาพที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายทีละเล็กละน้อย ในขณะที่มีสติรู้สภาพลักษณะของสิ่งที่ปรากฏ ก็รู้ว่ามีสภาพธรรมสองอย่าง คือ รูปธรรมและนามธรรม รูปเป็นสภาพที่ไม่รู้อะไรเลย นามเป็นสภาพที่รู้อารมณ์ เช่น สีเป็นรูป เป็นสภาพที่ไม่รู้อะไร การเห็นเป็นนามเป็นสภาพที่มีสีเป็นอารมณ์ การได้ยินและการคิดนึกก็เป็นนามธรรมแต่ละชนิดที่ไม่ใช่การเห็น รูปธรรมและนามธรรมนั้นมีมากมายหลายอย่างต่าง ๆ กัน และผู้เจริญวิปัสสนาก็พิจารณารู้ลักษณะของรูปธรรมและนามธรรมเหล่านั้น

เมื่อเจริญวิปัสสนาก็จะรู้ชัดขึ้นเรื่อย ๆ ว่านามและรูปทั้งหลายไม่เที่ยง ก่อนนั้นอาจจะใคร่ครวญเรื่องความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลายในชีวิต การไตร่ตรองและใคร่ครวญก็จะต้องมีก่อน แต่ก็ไม่เหมือนกับการรู้ชัดในลักษณะที่ไม่เที่ยงของสภาพธรรมทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกในขณะที่สภาพธรรมนั้นปรากฏ ในตอนแรกผู้เจริญวิปัสสนายังไม่สามารถประจักษ์ลักษณะเกิดดับของนามและรูป แต่เมื่อพิจารณารู้ลักษณะที่ต่างกันของนามและรูปที่ปรากฏแต่ละขณะ

และรู้ว่าแต่ละนามแต่ละรูปนั้นไม่ใช่นามเดียว รูปเดียว กับนามและรูปที่เกิดก่อน ก็จะละคลายความเห็นผิดว่านามและรูปยั่งยืน และจะละคลายความยึดถือนามรูปว่าเป็นตัวตนลงได้

ในมัชฌิมนิกาย เทวทหวรรค มหาปุณณมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุว่า "ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะเล็งเห็นสิ่งนั้นว่านั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา"

ในมัชฌิมนิกาย อนุปทวรรค กายคตาสติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าผู้เจริญสติ "ย่อมอดกลั้นต่อความไม่ยินดีและความยินดีได้ ไม่ถูกความไม่ยินดีครอบงำ" เมื่อรู้ว่าความยินดีและความไม่ยินดีนั้นเป็นนามธรรมแต่ละชนิดที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ก็จะทำให้ความยินดีและความไม่ยินดีนั้นลดความสำคัญลง

เราไม่ควรรอโอกาสที่จะอบรมปัญญาด้วยการเจริญวิปัสสนาไว้จนถึงวัยชรา หรือจนกว่าจะถึงวัยพักจากการประกอบอาชีพ เมื่อเริ่มเจริญวิปัสสนาแล้วอกุศลก็จะลดน้อยลงและการกระทำของเราก็จะบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ถ้ารู้ว่าไม่มีตัวตนที่ทำกรรมดี มีแต่นามและรูปที่เกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยเท่านั้น ในขณะที่ทำกรรมดีก็จะลดคลายมานะความถือตนสำคัญตนลง และจะไม่มุ่งหวังการตอบแทนใด ๆ เช่นไม่มุ่งหวังคำสรรเสริญหรือเกียรติยศชื่อเสียงเป็นต้น

ปัญญาในการเจริญวิปัสสนานั้นเป็นสัมมาทิฏฐิในมัคค์มีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางดำเนินไปสู่นิพพาน ทุกคนต้องเจริญมัคค์มีองค์ ๘ เอง ละกิเลสเอง คนอื่นละกิเลสให้ไม่ได้ คนอื่นช่วยได้ก็แต่เพียงช่วยให้เข้าใจทางปฏิบัติที่ถูกต้องเท่านั้น ความสงบที่ยั่งยืนในโลกจะมีไม่ได้ตราบใดที่ยังมีความโลภ ความโกรธ

ความหลงอยู่ การช่วยเหลือองค์การโลกเพื่อผดุงความสงบสุขและความผาสุกของประชาชาติทั้งหลาย และการสละทรัพย์สิ่งของสงเคราะห์ผู้ที่ขาดแคลนนั้นก็เป็นสิ่งที่จะต้องกระทำ แต่ก็ควรจะรู้ความจริงว่าการช่วยเหลือเช่นนี้ช่วยได้เพียงขั้นหนึ่งเท่านั้น ยังไม่พอ มูลเหตุที่แท้จริงของสงครามคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง การเจริญปัญญาเท่านั้นที่สามารถจะคลายความโลภ ความโกรธ และความหลง ให้หมดสิ้นไปได้

มัคค์มีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินไปสู่นิพพาน นิพพานเป็นธรรมที่ดับกิเลสทั้งปวง นิพพานเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งได้ในปัจจุบันนี้ในชาตินี้ เมื่อปัญญายังไม่เจริญถึงขั้นที่จะรู้แจ้งนิพพานได้ก็ยังเป็นปัญญาขั้นโลกียปัญญา เมื่อปัญญาเจริญขึ้นถึงขั้นรู้แจ้งนิพพาน ปัญญาที่รู้แจ้งนิพพานก็เป็นโลกุตรปัญญา

เมื่อผู้ใดรู้แจ้งสภาพของนิพพานแล้ว ผู้นั้นก็เข้าใจความหมายของการตื่นขึ้นรู้ความจริง

การแสดงธรรม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระมหากรุณาคุณของพระองค์ต่อสัตวโลกด้วยการทรงแสดงธรรม บางคนอาจจะสงสัยว่า ทำไมการทรงแสดงธรรมจึงทำให้ประจักษ์ในพระมหากรุณาของพระองค์ได้ ไม่มีทางอื่นอีกหรือที่จะช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่น เช่น การเยี่ยมเยียนคนเจ็บป่วยและการกล่าวคำพูดที่ประกอบด้วยเมตตากับผู้อื่นซึ่งจะทำให้เขาเป็นสุข เป็นความจริงที่เราสามารถจะช่วยเหลือสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ได้ด้วยการทำดีและพูดดีกับเขา แต่การทำอย่างนั้นก็ไม่ได้ช่วยให้เขามีความสุขอย่างแท้จริงได้ เวลาที่เราดีกับใคร เราก็อาจจะช่วยเขาได้อย่างมากก็เพียงทำให้เขารู้สึกสบายใจและคลายความทุกข์กังวลได้ชั่วคราว แต่ก็มีคนที่ยังคงเป็นทุกข์กังวลอยู่ไม่ว่าเราจะดีกับเขาสักเท่าไหร่ก็ตาม

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ว่ามูลเหตุของความสุขและความทุกข์นั้นอยู่ภายในบุคคล เป็นไปไม่ได้ที่เราจะให้ความสุขที่แท้จริงแก่คนอื่น เราเป็นเพียงปัจจัยที่ทำให้เขารู้สึกเป็นสุขได้ชั่วครั้งคราวเท่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงโปรดสัตวโลกให้ได้รับประโยชน์อย่างสูงสุด พระองค์ทรงอนุเคราะห์สัตวโลกให้มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นที่ถูกต้องในเรื่องชีวิต ในเรื่องของตัวเอง และในเรื่องหนทางที่จะบรรลุความสุขที่แท้จริง

สาวกของพระผู้มีพระภาคย่อมปฏิบัติตามพระผู้มีพระภาค และสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยการแสดงธรรม ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สฬายตนวรรค

ฉันโนวาทสูตร มีข้อความว่า ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะ ได้ไปเยี่ยมท่านพระฉันนะซึ่งอาพาธ (ทนทุกขเวทนาเป็นไข้หนัก ยังที่อยู่) เมื่อทักทายปราศรัยแล้วก็ได้ไต่ถามถึงความไข้ และได้แสดงความประสงค์ที่จะแสวงหาโภชนะและเภสัชเป็นที่สบายให้แก่ท่านพระฉันนะ และจักคอยบำรุงท่านพระฉันนะด้วย ถ้าท่านพระฉันนะไม่มีคนบำรุงที่สมควร แต่ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะก็ทราบว่า การกระทำทางกายและวาจาที่ประกอบด้วยเมตตานั้นไม่พอ และเมื่อเป็นกาลที่สมควรแล้วท่านก็ได้กล่าวธรรมกับท่านพระฉันนะ เพื่อให้ท่านพระฉันนะเข้าใจสภาพธรรมในชีวิตของท่านตามความเป็นจริง

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ วิภังควรรค อรณวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายมีข้อความว่า ไม่พึงตำหนิว่าชนเหล่าใดปฏิบัติผิด ไม่พึงกล่าวว่า ชนเหล่าใดปฏิบัติผิด ชนเหล่าใดปฏิบัติชอบ พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น ธรรมหมายถึงทุกสิ่งที่มีจริง พระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์สัตวโลกให้เจริญปัญญารู้สภาพธรรมทั้งหลายที่ปรากฏตามความเป็นจริง ไม่ว่าสภาพธรรมนั้นจะเป็นกุศลหรืออกุศล

ผู้ที่จะชำระจิตให้หมดกิเลส จะต้องรู้ก่อนว่าอะไรเป็นอกุศล และอะไรเป็นกุศล และมีสติรู้ลักษณะของอกุศลและกุศลที่เกิดขึ้น เราจะรู้ลักษณะของจิตได้ ก็ในขณะที่มีสติพิจารณาจิตที่เกิดขึ้นปรากฏ เราจะรู้ลักษณะของจิตด้วยการคาดคะเน หรือนึกเดาเอาไม่ได้เลย เราทราบแล้วว่าจิตไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที แล้วจิตดวงอื่นก็เกิดต่อ จิตเกิดขึ้นทีละหนึ่งดวงเท่านั้น ภพชาติก็คือการเกิดดับสืบต่อกันของจิตเรื่อยไป ไม่ขาดสาย

ไม่มีสักขณะเดียวที่ไม่มีจิต จิตมีมากมายหลายประเภท และทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน เช่น เห็น ได้ยิน คิดนึก เป็นต้น และยังมีอกุศลจิตด้วย อกุศลจิตและกุศลจิตจะเกิดขึ้นในขณะเดียวกันไม่ได้เลย เพราะจิตเกิดทีละหนึ่งดวงเท่านั้น แต่อกุศลจิตและกุศลจิตก็อาจจะเกิดไม่ห่างไกลกันก็ได้ ถึงแม้ในขณะที่กำลังทำบุญกุศลนั้น เมื่อจิตที่เป็นกุศลเกิดและดับไปแล้ว ความโทมนัสเสียดายซึ่งเป็นอกุศลจิตก็อาจเกิดขึ้นภายหลังได้

ในฉันโนวาทสูตรที่ได้กล่าวถึงแล้วนั้น ท่านพระฉันนะทนทุกขเวทนาไม่ไหว ท่านจึงหาศาตรามาฆ่าตัว พระผู้มีพระภาคทรงรู้วาระจิตของท่านพระฉันนะว่า หลังจากอกุศลจิตที่เป็นเหตุให้ท่านพระฉันนะหาศาตรามาฆ่าตัว ดับไปแล้ว กุศลจิตก็เกิด ท่านพระฉันนะได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์หมดกิเลสก่อนสิ้นชีวิต ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ฉันนะภิกษุหาศาตรามาฆ่าตัวอย่างไม่ควรถูกตำหนิ" ไม่มีใครรู้สภาพจิตใจของผู้อื่นได้เพียงดูจากการกระทำภายนอกเท่านั้น เพราะไม่รู้สภาพของจิตที่ต่างกันแต่ละขณะ เราจะรู้ได้เฉพาะจิตใจของเราเองเท่านั้นว่าเป็นอกุศลจิตหรือกุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะไหน

อกุศลจิตเกิดจากอกุศลเหตุ ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ คำว่ามูลหรือเหตุคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้น เช่นเดียวกับรากของต้นไม้เป็นปัจจัยที่ค้ำจุนและทำให้ต้นไม้เจริญเติบโต อกุศลเหตุทั้ง ๓ นี้ มีหลายขั้น

อกุศลจิตทุกดวงเกิดจากโมหะซึ่งเป็นความไม่รู้ โมหะคือการไม่รู้ว่าอะไรเป็นอกุศลและอะไรเป็นกุศล ไม่รู้ว่าเหตุอะไรทำให้เกิดผลอะไรในชีวิต เป็นต้น โมหะมีหลายขั้น สัตว์เดรัจฉานมีโมหะมาก สัตว์ไม่รู้ตัวเลยว่ากำลังทำอะไรอยู่ สัตว์ไม่รู้ว่าจะเจริญกุศลได้อย่างไร แต่ก็ไม่ใช่สัตว์เท่านั้นที่มีโมหะ

มนุษย์ก็มีโมหะมากเหมือนกัน ในขณะที่ไม่รู้สึกตัวในอิริยาบถน้อยใหญ่ เช่น ในขณะที่เอาช้อนส้อมเขี่ยจานเล่น ในขณะที่อยู่ในห้องแล้วลุกจากที่หนึ่งเดินไปอีกที่หนึ่ง โดยไม่รู้สึกตัวในลักษณะการเคลื่อนไหวของร่างกาย โมหะจะหมดสิ้นเป็นสมุจเฉทไม่เกิดอีกเลย เมื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรมถึงขั้นเป็นพระอรหันต์

เมื่อโลภะเกิดร่วมกับโมหะในจิตใจ ก็เรียกจิตนั้นว่าโลภมูลจิต คือจิตที่มีโลภเป็นมูล (คำว่ามูล แปลว่าเหตุ มูลหรือเหตุเป็นสภาพธรรมเดียวกัน) เพราะจิตนั้นมีโลภะเป็นมูลร่วมด้วย ไม่ได้มีแต่โมหมูลซึ่งเกิดร่วมกับอกุศลจิตทุกดวงเท่านั้น โลภมูลจิตมีโมหะและโลภะ โลภมูลจิตต่างกับโมหมูลจิต โมหะเป็นการไม่รู้สภาพธรรม โลภะเป็นความต้องการ ความปรารถนา ความอยากได้มาเป็นของตน โลภะเป็นความปรารถนาความต้องการอย่างละเอียดก็ได้ ถ้ายังไม่มีความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว ก็ยากเหลือเกินที่จะรู้ลักษณะของโลภะอย่างละเอียดได้

โลภะเกิดร่วมกับความรู้สึกโสมนัสดีใจก็ได้ เช่น เวลาเพลินไปกับเสียงเพลงเพราะ ๆ ก็เป็นโลภมูลจิต เป็นอกุศลจิต ถึงแม้ว่าโลภะอย่างนั้นจะไม่หยาบเหมือนกับความใคร่หรือความปรารถนาอย่างรุนแรง บางคนก็อาจจะคิดว่าขณะที่จิตใจเป็นสุขโสมนัสนั้นเป็นกุศลจิต แต่ความจริงขณะที่รู้สึกเป็นสุขโสมนัสนั้น จิตเป็นกุศลหรืออกุศลก็ได้ เช่นเวลาที่รู้สึกปลาบปลื้มโสมนัสเมื่อทำกรรมดี ก็เป็นกุศลจิตที่เกิดร่วมกับโสมนัส เวลาสุขใจที่ได้ฟังเพลงเพราะ ๆ หรือเห็นทิวทัศน์ที่สวยงามก็เป็นอกุศลจิต เป็นโลภมูลจิตที่เกิดร่วมกับความรู้สึกโสมนัส เราหลงเข้าใจสภาพธรรมผิดได้ง่ายเหลือเกิน เราถือความรู้สึกเป็น

สำคัญเสียจนไม่รู้อะไรอื่น ไม่รู้ว่าจิตเป็นอกุศลหรือกุศล เพราะเราคิดถึงแต่ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในขณะนั้น

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับ (โสมนัสเวทนา) ความรู้สึกดีใจหรือเกิดร่วมกับ (อุเบกขาเวทนา) ความรู้สึกเฉย ๆ ก็ได้ เวลาที่ต้องการจะทำอะไร เช่น ลุกขึ้นเดินไป หยิบของ ก็เป็นโลภมูลจิตที่เกิดร่วมกับความรู้สึกเฉย ๆ ส่วนมากเวลาลุกขึ้นยืนหรือเอื้อมมือไปหยิบแก้วน้ำเป็นต้น เราก็ไม่รู้สึกปลาบปลื้มโสมนัส และก็ช่วยไม่ได้เลยที่จะไม่ให้โลภะเกิดบ่อย ๆ นอกจากพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ทุกคนยังมีโลภะด้วยกันทั้งนั้น

พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงกล่าวโทษและมิได้ทรงลงโทษผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ พระองค์ทรงสอนเรื่องสภาพธรรมทั้งหลายที่มีจริง และทรงแสดงว่าเหตุอะไรทำให้เกิดผลอะไร อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วจะทำให้ได้รับผลที่ไม่ดี เช่นเดียวกับเมล็ดพืชชนิดใดก็ทำให้เกิดพืชชนิดนั้น นี่คือกฎของกรรมและวิบากอันเป็นเหตุและผล พระผู้มีพระภาคทรงสอนภิกษุทั้งหลายว่า ไม่พึงกล่าวว่าชนเหล่าใดปฏิบัติผิด ชนเหล่าใดปฏิบัติชอบ พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น เพื่อให้บุคคลทั้งหลายรู้สภาพธรรมที่มีจริง โลภะมีจริง ฉะนั้นเราควรรู้ลักษณะของโลภะว่า เมื่อโลภะเกิดขึ้นปรากฏนั้นมีสภาพลักษณะอย่างไร

อกุศลเหตุอีกเหตุหนึ่งคือโทสะ จิตใดมีโทสะเกิดร่วมกับโมหะก็เรียกจิตนั้นว่าโทสมูลจิต คือจิตที่มีโทสะเป็นมูล จิตนั้นมีโทสะเป็นมูลร่วมอยู่ด้วย ไม่ได้มีแต่โมหมูลซึ่งเกิดร่วมกับอกุศลจิตทุกดวงเท่านั้น สภาพของโทสะที่ปรากฏอย่างหยาบนั้นเป็นลักษณะความผูกโกรธหรือความคิดร้าย ขณะที่ทำร้ายหรือ

ฆ่า หรือขณะที่กล่าวคำหยาบคายผรุสวาจานั้น ก็เป็นโทสะ โทสะเกิดร่วมกับ (โทมนัสเวทนา) ความรู้สึกไม่แช่มชื่นทุกครั้ง

มีสภาพของโทสะที่ละเอียดกว่านั้น คือ ขณะที่ไม่พอใจเพียงเล็กน้อยเมื่อเห็นหรือได้ยินสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น และขณะที่รู้สึกไม่สบายใจก็เป็นโทสะ โทสะนั้นจะรู้ได้ก็ด้วย (เวทนา) ความรู้สึกที่เกิดร่วมกับโทสะ ถึงแม้ว่าจะมีความรู้สึกไม่แช่มชื่นเพียงนิดเดียวก็เป็นโทสมูลจิต วันหนึ่ง ๆ โทสะก็เกิดบ่อยเหมือนกัน เวลาได้ยินเสียงดัง ๆ หรือเห็นสิ่งที่ไม่น่าดูนั้นจะห้ามไม่ให้โทสะเกิดก็ไม่ได้

เหตุที่ดีงามหรือโสภณเหตุนั้นเป็นสภาพธรรมที่ตรงกันข้ามกับอกุศลเหตุ โสภณเหตุมี ๓ คือ อโลภะความไม่โลภ อโทสะความไม่โกรธ และอโมหะความรู้ซึ่งก็เป็นปัญญานั่นเอง จิตใดที่ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ เกิดร่วมด้วยจิตนั้นเป็นกุศล กุศลจิตไม่มีปัญญาเกิดร่วมด้วยก็ได้ เช่น เมื่อช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นก็ช่วยโดยไม่รู้ว่าเป็นกุศลและไม่รู้ว่ากุศลกรรมนั้นทำให้เกิดผลที่ดีเป็นสุข แต่ถ้ากุศลจิตนั้นมีปัญญาเกิดร่วมด้วยก็ทำให้จิตผ่องใสเป็นกุศลยิ่งขึ้น ถ้ารักษาศีลเพียงเพราะเป็นพระธรรมโอวาท แต่ไม่รู้เหตุผลของศีลเหล่านั้นก็จะยับยั้งทุจริตกรรมได้ชั่วครั้งชั่วคราว แต่ถ้ากิเลสแรงกล้า ศีลก็ขาด ถ้ามีปัญญามีความรู้ความเข้าใจเรื่องอกุศลกรรมและกุศลกรรม และรู้ผลของอกุศลกรรมและกุศลกรรมก็จะทำให้ล่วงศีลไม่ง่ายนัก การเข้าใจสภาพธรรมทั้งเหตุและผลของธรรมนั้น จะทำให้เจริญกุศลยิ่งขึ้น

นอกจากพระอรหันต์แล้ว ทุกคนก็มีทั้งอกุศลจิตและกุศลจิต จิตแต่ละประเภทเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยของจิตประเภทนั้น ๆ จิตเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุปัจจัยไม่ได้ อกุศลจิตหรือกุศลจิตจะเกิดขึ้นเมื่อไหร่นั้นก็เพราะเหตุปัจจัยหลายอย่าง ทุกคนสะสมทั้งเหตุปัจจัยของอกุศลและกุศล ถ้าจิตขณะนี้เป็นอกุศลก็สะสมเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดอกุศลต่อไป ถ้าจิตขณะนี้เป็นกุศลก็สะสมเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดกุศลต่อไป เช่น ถ้ามีความรู้สึกไม่พอใจเพียงเล็กน้อยก็เป็นโทสมูลจิต ถ้าโทสมูลจิตเกิดบ่อย ก็สะสมโทสะไว้มากจนเป็นนิสัย ถ้าโทสะที่สะสมไว้นั้นมีกำลังแรงกล้าก็เป็นปัจจัยให้ทำทุจริตกรรมทางกายและวาจาได้ง่าย ๆ

บางคนอาจสงสัยว่าจะสะสมอกุศลและกุศลได้อย่างไรเพราะจิตทุกดวงเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จิตทุกดวงที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปนั้นเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้น เพราะเหตุนั้นจึงทำให้จิตดวงต่อไปสะสมสิ่งที่มีอยู่ในจิตดวงก่อนสืบต่อไป ถ้ารู้ว่าคนเราสะสมเหตุปัจจัยมาต่าง ๆ กัน ก็จะทำให้ติเตียนคนที่ประพฤติผิดน้อยลง และจะพยายามช่วยให้เขาเกิดปัญญาความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องการสะสมเหตุปัจจัย ถ้าเข้าใจเรื่องเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการกระทำต่าง ๆ แล้ว ก็จะทำให้ดำเนินชีวิตในทางที่ดีงามขึ้น

คงจะมีคนสงสัยว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องความจงใจหรือความตั้งใจที่เป็นเหตุให้กระทำกรรมชั่วและกรรมดีอย่างไรบ้าง ไม่มีอะไรที่ทำให้จิตเลือกทำ พูด และคิดสิ่งที่ต้องการหรือ เมื่อคิดว่ามีอะไรที่ทำให้เลือกทำ พูด หรือ คิด ได้ตามใจชอบ ก็ย่อมจะคิดว่ามีตัวตนที่สามารถบังคับให้เลือกทำดีหรือชั่วก็ได้ แต่ความจริง จิตทุกประเภทเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ ไม่มีตัวตนที่สามารถจะให้จิตใดเกิดตามปรารถนาได้เลย

คำว่า กรรม ในภาษาบาลี โดยพยัญชนะหมายถึงการกระทำ โดยสภาพธรรม กรรมเป็นเจตนาหรือความตั้งใจ ไม่ใช่ตัวตนที่เลือกทำสิ่งที่ต้องการได้ กรรม เป็นสภาพที่ไม่เที่ยง เกิดดับกับจิตทุกดวง ไม่พึงยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือเป็นของตนได้เลย กรรมเป็นเจตนาที่ทำให้เกิดการกระทำดี ชั่ว เช่น ถ้าทำร้ายคนอื่นก็เป็นอกุศลกรรมทางกาย ถ้าพูดคำหยาบหรือผรุสวาจา ก็เป็นอกุศล-กรรมทางวาจา ถ้ามีความเพ่งเล็งปรารถนาที่จะเอาทรัพย์สิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน หรือคิดประหัตประหารคนอื่นก็เป็นอกุศลกรรมทางใจ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมว่า ทุกคนย่อมได้รับผลของกรรมที่ได้ทำแล้ว หว่านพืชเช่นใดก็ได้รับผลเช่นนั้น กรรมเป็นเหตุซึ่งจะทำให้เกิดผล ผลของกรรมคือวิบาก อกุศลกรรมทำให้เกิดผลที่ไม่น่าพอใจ เป็นอกุศลวิบากจิต กุศลกรรมทำให้เกิดผลที่น่าพอใจ เป็นกุศลวิบากจิต

คนเราเกิดมาต่างกันทั้งอุปนิสัยใจคอและสภาพฐานะความเป็นอยู่ ในมัช-ฌิมนิกาย วิภังควรรค จูฬกัมมวิภังคสูตร สุภมาณพโตเทยยบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงเหตุของความต่างกันดังนี้ว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ปรากฏความเลวและความประณีต คือ มนุษย์ทั้งหลายย่อมปรากฏมีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคมาก มีโรคน้อย มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณงาม มีศักดาน้อย มีศักดามาก มีโภคะน้อย มีโภคะมาก เกิดในสกุลต่ำ เกิดในสกุลสูง ไร้ปัญญา มีปัญญา” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม... กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้”

ผลของกรรมนั้นมิใช่มีเพียงการเกิดในสถานที่ และในสภาพความเป็นอยู่อย่างไรเท่านั้น ตลอดชีวิตก็ยังได้รับผลของกรรมทั้งที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจ ทุกคนอยากจะประสบแต่สิ่งน่าพอใจทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ด้วยกันทั้งนั้น แต่ทุกคนก็ต้องเห็น ได้ยิน เป็นต้น ทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ เพราะทุกคนได้กระทำทั้งอกุศลกรรมและกุศลกรรมมาแล้ว

กรรมที่ได้กระทำไปแล้วนั้นอาจจะทำให้เกิดวิบากซึ่งเป็นผลเร็ว หรือช้าก็ได้ เราไม่ควรลืมว่าเจตนาที่กระทำกรรมนั้นเป็นนามธรรม เพราะฉะนั้นจึงสะสมในจิตที่เกิดดับสืบต่อกัน กรรมที่สะสมอยู่ในจิตเป็นปัจจัยให้เกิดผลคือวิบากในภายหลัง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า อกุศลกรรมและกุศลกรรมที่ได้สะสมมาในชาตินี้และชาติก่อน ๆ นับไม่ถ้วนนั้น เมื่อพร้อมด้วยปัจจัยอื่นที่เหมาะสมเมื่อใด ก็ทำให้เกิดวิบากซึ่งเป็นผลเมื่อนั้น วิบากจิตเป็นผลของกรรม ขณะใดที่เห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจ ขณะนั้นก็เป็นอกุศลวิบาก ซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรม อกุศลวิบากจิตขณะนั้นรู้อารมณ์ที่ไม่น่าพอใจทางตา ขณะที่เห็นสิ่งที่น่าพอใจ กุศลวิบากที่รู้อารมณ์ที่น่าพอใจทางตานั้นเป็นผลของกุศลกรรม ขณะที่ได้ยินเสียงที่ไม่น่าพอใจ อกุศลวิบากซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรม ก็รู้อารมณ์ที่ไม่น่าพอใจนั้นทางหู ขณะที่ได้ยินเสียงที่น่าพอใจทางหู กุศลวิบากซึ่งเป็นผลของกุศลกรรมก็รู้อารมณ์ที่น่าพอใจทางหู วิบากจิตเกิดทุกครั้งที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส และรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย ที่จะไม่ให้วิบากจิตเกิดขึ้นนั้นไม่ได้เลย จะไม่ให้เห็น ไม่ให้ได้ยิน ไม่ให้ได้กลิ่น ไม่ให้รู้รส ไม่ให้รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายนั้นไม่ได้เลย จิตทุกดวงซึ่งก็รวมทั้งวิบากจิตทุกดวงด้วย มีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ไม่มีใครสามารถให้จิตเกิดขึ้นตามใจปรารถนาได้เลย ไม่มีใคร

บังคับบัญชาให้วิบากจิตประเภทใดเกิดขึ้นในขณะนี้ได้เลย เมื่อผู้ใดกระทำกรรมดีก็เชื่อได้ว่ากรรมดีนั้นจะทำให้เกิดวิบากจิตที่ดี แต่วิบากจิตที่ดีจะเกิดขึ้นเมื่อไหร่นั้นย่อมแล้วแต่เหตุปัจจัยอื่นด้วย

อกุศลวิบากจิตที่เห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจทางตา ไม่ใช่ดวงเดียวกับอกุศลวิบากจิตที่ได้ยินเสียงที่ไม่น่าพอใจทางหู ไม่มีตัวตน ที่เห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจบ้าง สิ่งน่าพอใจบ้าง ทางตา ทางหู เป็นต้น จิตทุกดวงต่างกันและมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นต่างกัน เมื่อรู้ความจริงเช่นนี้มากขึ้นก็จะละคลายความเห็นผิดว่ามีตัวตนลง

วิบากจิตเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็วเหลือเกิน เช่นเดียวกับจิตดวงอื่น ๆ พอวิบากจิตดับไปแล้ว จิตประเภทอื่นก็เกิดต่อ เช่น จิตที่ชอบหรือไม่ชอบอารมณ์นั้น ๆ เป็นโลภมูลจิตหรือโทสมูลจิตเป็นต้น ถ้าไม่รู้เรื่องจิตประเภทต่าง ๆ แล้วก็อาจจะทำให้คิดว่าความชอบหรือไม่ชอบนั้นยังเป็นวิบากอยู่ แต่ความชอบและไม่ชอบ ไม่ใช่ผลของกรรม ความชอบและไม่ชอบเกิดหลังจากวิบากจิตดับไปแล้ว โลภมูลจิตและโทสมูลจิตเป็นอกุศลจิตไม่ใช่วิบากจิต

จิตประเภทต่าง ๆ เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว เช่น ขณะที่ได้ยินเสียงที่ไม่น่าฟังนั้น วิบากจิตเกิดขึ้นได้ยินเสียงนั้นทางหูแล้วก็ดับไป วิบากจิตเกิดดับต่อกันอย่างรวดเร็ว แล้วต่อจากนั้นก็อาจจะเป็นอกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่พอใจเสียงนั้น จิตเกิดดับสืบต่อกันเร็วมากจนทำให้เหมือนกับว่า จิตที่ไม่พอใจเกิดพร้อมกับจิตที่ได้ยิน ความจริงจิตแต่ละดวงเกิดขึ้นพร้อมกันไม่ได้ จิตทุกดวงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยต่างกันและมีกิจการงานต่างกัน วิบากจิตเป็นผลของอกุศลกรรมหรือกุศลกรรมที่ได้ทำไปแล้ว จิตที่ชอบหรือไม่ชอบที่เกิดต่อมานั้นเป็นอกุศลจิต

ซึ่งก็ควรทราบไว้ด้วยว่าอกุศลจิตแต่ละขณะนั้น ก็สะสมเพิ่มพูนเป็นปัจจัยของอกุศลสืบต่อไปอีก

หลายครั้งทีเดียวที่เราอาจไม่รู้ว่าขณะไหนเป็นวิบากจิต และขณะไหนเป็นอกุศลจิต เพราะเราถือความรู้สึกในขณะที่ประสบอารมณ์เป็นสำคัญ ความรู้สึกแช่มชื่นที่เกิดร่วมกับโลภมูลจิต และความรู้สึกไม่แช่มชื่นที่เกิดร่วมกับโทสมูลจิตอาจจะรุนแรงจนทำให้เราหลงไปกับความรู้สึกนั้น ๆ ทำให้เราไม่สามารถรู้สภาพธรรมนั้นตามความเป็นจริงได้

ชีวิตของเรา ย่อมมีทั้งการได้รับผลดีน่าพึงพอใจบ้าง และผลที่ไม่ดี ไม่น่าพึงพอใจบ้าง ย่อมมีทั้งการประกอบอกุศลกรรมและกุศลกรรม ซึ่งเป็นปัจจัยแก่ภพชาติต่อ ๆ ไป เป็นปัจจัยที่จะทำให้เกิดผลในภายหน้า ถ้าเข้าใจเรื่องวิบากอันเป็นผลของกรรมของตนเองมากขึ้นแล้ว ก็จะทำให้เผชิญกับอกุศลวิบากที่เกิดขึ้นในชีวิตได้ดีขึ้น จะไม่กล่าวโทษผู้อื่นว่าทำให้ได้รับอกุศลวิบากเพราะเหตุที่แท้จริงที่ทำให้วิบากเกิดขึ้นนั้น ก็คือ กรรม เมื่อรู้สภาพลักษณะของจิตประเภทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในขณะต่าง ๆ กันแล้ว เมื่อวิบากจิตเกิดขึ้นก็จะหวั่นไหวน้อยลง

เป็นความจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระมหากรุณาของพระองค์ให้ประจักษ์ ด้วยการทรงแสดงธรรมให้สัตวโลกเข้าใจสภาพธรรมทั้งหลาย

กุศลกรรม

พระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์สัตวโลกให้เกิดปัญญาความเข้าใจถูกในอกุศลธรรมและกุศลธรรม พระองค์ทรงอนุเคราะห์สัตวโลกด้วยการทรงแสดงธรรม ธรรมทานเป็นเลิศกว่าทานทั้งปวง เพราะไม่มีสิ่งใดอื่นที่จะเป็นประโยชน์ยิ่งกว่าการอนุเคราะห์ให้ผู้อื่นมีความเห็นถูก ความเข้าใจถูก เพื่อจะได้เจริญกุศล อันเป็นทางนำไปสู่ความสุขอันแท้จริง

ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต มีข้อความที่แสดงว่าการตอบแทนคุณของมารดาบิดานั้นไม่ง่ายเลย ดังนี้ "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการกระทำตอบแทนไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้งสอง คือใคร คือมารดา ๑ บิดา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้าง ๑ พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้าง ๑ เขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด...... อนึ่งบุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติอันเป็นอิสราธิปัตย์ในแผ่นดินใหญ่อันมีรตนะ ๗ ประการมากหลายนี้ การกระกิจทำอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใด ยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้สมาทานตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทุศีล ให้สมาทานตั้งมั่นในศีลสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้มีความตระหนี่ ให้สมาทานตั้งมั่นในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทรามปัญญา ให้สมาทานตั้งมั่นในปัญญาสัมปทา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แลการกระทำอย่างนั้น ย่อมชื่อว่า อันบุตรนั้นทำแล้วและทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดา"

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความสำคัญในการอนุเคราะห์ให้ผู้อื่นเกิดปัญญาความเข้าใจที่ถูกต้องในการเจริญกุศล พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า การกระทำของบุตรต่อมารดาบิดาอย่างไร ชื่อว่าบุตรได้กระทำตอบแทนอุปการคุณที่มารดาบิดามีต่อบุตรแล้ว ประการแรกก็คือ การยังมารดาบิดาให้ตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ศรัทธาสัมปทาไม่ได้หมายถึงความเลื่อมใสในบุคคล พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงมีพระประสงค์ให้สัตวโลกบำเพ็ญกุศล เพราะเป็นพระพุทธประสงค์ของพระองค์หรือเพราะเป็นการปฏิบัติตามระเบียบวินัย ศรัทธาเป็นความเลื่อมใสในกุศลธรรมเป็นความน้อมใจไปในกุศลด้วยความเชื่อว่าการเจริญกุศลทำให้มีความสุข เพราะฉะนั้นทุกครั้งที่เป็นกุศลจึงต้องมีศรัทธาด้วย ตามข้อความในพระสูตรข้างต้นนั้น ต่อจากศรัทธาสัมปทา ก็เป็นศีลสัมปทา จาคสัมปทา และประการสุดท้ายก็คือ ปัญญาสัมปทา

ในพระสูตรที่กล่าวถึง (บุญญกิริยา) การบำเพ็ญกุศลประการต่าง ๆ นั้น กล่าวถึงทานเป็นประการแรก ต่อจากทานก็กล่าวถึงศีล และต่อจากศีลก็กล่าวถึงภาวนา การอบรมจิตใจให้เกิดปัญญา การเจริญกุศลมีหลายทาง การรู้ว่าจะเจริญกุศลได้ทางใดบ้างนั้น มีประโยชน์มาก เพราะฉะนั้นปัญญาความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง จึงเป็นปัจจัยให้เจริญกุศลยิ่งขึ้น ทานและศีลนั้นไม่มีปัญญาก็เกิดได้ แต่ปัญญาก็ทำให้ทานและศีลผ่องใสเป็นกุศลยิ่งขึ้น ส่วนภาวนานั้นถ้าไม่มีปัญญาก็เจริญภาวนาไม่ได้ปัญญาเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้เลยในการเจริญภาวนา และปัญญาจะเจริญขึ้นก็ด้วยการเจริญภาวนานั่นเอง

ปัญญา ความรู้ความเข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง จะทำให้ชีวิตดำเนินไปในทางที่ดีงามยิ่งขึ้น ปัญญามีมากมายหลายขั้น ปัญญาที่เจริญ

ขึ้นเป็นลำดับจะละกิเลสไปเป็นลำดับ และจะทำให้มีความสงบสุข เราควรจะเจริญปัญญาและช่วยให้คนอื่นเจริญปัญญาด้วย เราควรรู้สภาพลักษณะของอกุศลธรรมและกุศลธรรมตามความเป็นจริง

อกุศลจิตทุกประเภทเกิดจากโมหะความไม่รู้ อกุศลจิตมีหลายประเภท บางประเภทก็เกิดจากโมหะเป็นมูลอย่างเดียว บางประเภทก็เกิดจากโมหะและโลภะเป็นมูล (โลภะเป็นความติดข้อง ความปรารถนาต้องการมาเป็นของตน) บางประเภทก็เกิดจากโมหะและโทสะเป็นมูล (โทสะเป็นความหยาบกระด้างประทุษร้าย) การกระทำที่ไม่ดีเป็นอกุศลกรรมนั้นเกิดจากอกุศลจิต

ขณะใดที่จิตเป็นกุศล ขณะนั้นไม่มีโลภะ โทสะ โมหะเกิดร่วมกับจิตนั้น กุศลกรรมเกิดจากกุศลจิต ขณะใดที่บำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ขณะนั้นไม่มีโลภะ โทสะ โมหะเกิดร่วมกับกุศลจิต การรู้เรื่องทานศีลและภาวนามากขึ้นนั้นมีประโยชน์มาก เพราะจะทำให้ชีวิตดำเนินไปในทางที่ดีงามขึ้น

ทางเจริญกุศลประการแรก ก็คือทาน ทานคือการให้วัตถุที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เช่นให้อาหาร เสื้อผ้า เงินทอง แก่คนที่ขัดสน เป็นต้น ในขณะที่สละวัตถุสิ่งใดให้ผู้อื่น ขณะนั้นก็ขจัดกิเลสออกจากจิตใจด้วย เพราะขณะนั้นคิดถึงประโยชน์สุขของคนอื่น ไม่ได้คิดถึงแต่ตัวเอง และขณะนั้นไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ

การบำเพ็ญทานด้วยความรู้ความเข้าใจว่า การให้เป็นการกระทำที่ดีงามนั้นเป็นกุศลกว่าการให้ด้วยความไม่รู้ ผู้ที่ให้ด้วยความรู้ว่าการให้เป็นการขัดเกลากิเลส ก็พร้อมที่จะเจริญกุศลกรรมเท่าที่สามารถจะกระทำได้ บางคนอาจจะคิดว่าการคิดที่จะสะสมกุศลนั้นเป็นลักษณะของการเห็นแก่ตัวอย่างหนึ่ง แต่ความจริง

ไม่ใช่อย่างนั้น เมื่อเข้าใจเรื่องการเจริญกุศลประการต่าง ๆ ถูกต้องแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เจริญกุศลมากขึ้น ฉะนั้นการคิดที่จะเจริญกุศลกรรมจึงไม่ใช่ความเห็นแก่ตัว แต่กลับเป็นประโยชน์แก่คนอื่น ๆ ด้วย การที่ผู้ใดขจัดความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น ย่อมไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน การอยู่กับคนที่ไม่เห็นแก่ตัวไม่โกรธ สบายกว่าการอยู่กับคนที่เห็นแก่ตัวและจิตใจไม่ผ่องใส

ปัญญามีหลายขั้น เมื่อปัญญาเจริญขึ้นก็รู้ว่าขณะที่ทำกรรมดีนั้นไม่ใช่ตัวตน แต่เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพราะบุญกุศลที่ได้สะสมมาในอดีตเป็นปัจจัย ฉะนั้นจึงไม่ควรที่จะสำคัญตนหรือทนงตน การเจริญปัญญาซึ่งเป็นสภาพนามธรรมชนิดหนึ่ง ไม่ใช่ตัวตนนั้น จะทำให้เจริญกุศลยิ่งขึ้น

เด็กไทยได้รับการฝึกหัดอบรมให้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นการสะสมบุญกุศล คนไทยเรียกกุศลกรรมประเภทนี้ว่า "ทำบุญ" เมื่อเด็กได้รับการอบรมให้ทำกรรมดีตั้งแต่ยังเล็ก ก็เป็นปัจจัยให้เขามีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เมื่อโตขึ้น

เมื่อถวายอาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ ผลดีประการแรกที่เกิดจากการทำกุศลนั้นก็ได้แก่ทายกผู้ให้ พระภิกษุสงฆ์ให้โอกาสทายกได้เจริญกุศล พระภิกษุผู้รับไม่ได้ กล่าวคำขอบใจผู้ให้ แต่กล่าวคำให้ศีลให้พรเป็นการอนุโมทนากุศลกรรมของผู้ให้ ทีแรกก็อาจจะรู้สึกแปลกที่ภิกษุไม่ได้กล่าวคำขอบใจ แต่เมื่อเข้าใจเรื่องการเจริญกุศลดีแล้ว ก็จะเข้าใจความหมายของขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ได้

ถึงแม้ว่าจะไม่ได้บริจาคอะไรให้ใคร ก็ยังมีโอกาสที่จะเจริญกุศลได้ด้วยการอนุโมทนาบุญกุศลที่คนอื่นทำ ขณะที่อนุโมทนานั้นไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ การอนุโมทนาเป็นกุศลกรรมประเภทหนึ่งในบุญญกิริยาหมวดทาน การอนุโมทนา

กุศลที่คนอื่นกระทำนั้น ไม่ได้ทำให้ใครเดือดร้อนเลย แต่ทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปด้วยความราบรื่นกลมเกลียว

การบำเพ็ญกุศลประการที่ ๓ ในหมวดของทาน คือการแผ่กุศลที่ได้กระทำแล้วให้ผู้อื่นเกิดกุศลจิตอนุโมทนาด้วย เราไม่ควรจะปกปิดการทำกุศล ควรจะให้เป็นแบบอย่างที่ดีที่จูงใจให้คนอื่นเกิดความรู้สึกที่จะกระทำกรรมดีเช่นนั้นด้วย การได้เห็นผู้ใดปรนนิบัติมารดาบิดาผู้สูงอายุหรือเห็นใครศึกษาและแสดงธรรมนั้นเป็นสิ่งที่โน้มน้าวจิตใจมาก เราควรจะดำเนินตามพระผู้มีพระภาค และไม่ลืมคิดหาทางอนุเคราะห์ผู้อื่นให้เจริญกุศล การกระทำเช่นนี้เป็นการขัดเกลากิเลสประการหนึ่ง โอกาสที่จะเจริญกุศลนั้นมีทุกขณะ เมื่อมีความเข้าใจถูกต้องขึ้นก็จะไม่ละเลยโอกาสที่จะเจริญกุศลเท่าที่จะกระทำได้ เพราะชีวิตมนุษย์นั้นสั้นเหลือเกิน

บุญญกิริยาที่รวมอยู่ในหมวดของศีลนั้นมี ๓ ประการ ประการที่ ๑ คือการรักษาศีล ตามปรกติฆราวาสก็รักษาศีล ๕ ศีล ๕ ได้แก่ ละเว้นการฆ่า ๑ ละเว้นการถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้ ๑ ละเว้นการประพฤติผิดในกาม ๑ ละเว้นการพูดเท็จ ๑ และละเว้นการเสพของมึนเมา เช่น สุราเมรัย ๑ บางคนรักษาศีลเพราะประพฤติตามธรรมวินัยเท่านั้น ไม่ได้คิดพิจารณาเหตุผลว่าทำไมจึงควรรักษาศีล การรักษาศีลเป็นกุศลกรรม แต่ถ้าไม่มีความเข้าใจที่ถูกต้องก็ไม่ใช่กุศลขั้นสูง ถ้าผู้ใดเข้าใจถูกว่าขณะละเว้นทุจริตกรรมนั้นเป็นการขัดเกลากิเลส ผู้นั้นก็รักษาศีลด้วยปัญญา

การฆ่าสัตว์มีชีวิตเป็นอกุศลกรรม และก็คงสงสัยว่าบางครั้งก็จำเป็นจะต้องฆ่ามิใช่หรือ ไม่ควรฆ่าเมื่อมีสงครามหรือ ไม่ควรฆ่าศัตรูพืชเพื่อรักษาพืช

ผลหรือ และก็ไม่ควรฆ่ายุงเพื่อรักษาสุขภาพของร่างกายหรือ พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า ตราบใดที่มนุษย์มีชีวิตอยู่ในโลก ก็ย่อมมีเหตุนานัปการที่จะล่วงศีล พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ครบถ้วนนั้นไม่อาจสำเร็จได้ในวันเดียว แต่ย่อมจะอบรมการรักษาศีลให้สมบูรณ์ขึ้นได้เป็นลำดับด้วยปัญญาความเข้าใจที่ถูกต้อง ศีลไม่ได้บัญญัติว่า "ไม่ให้ฆ่า ..." เป็นต้น ศีลไม่ได้บัญญัติอย่างคำสั่ง แต่บัญญัติไว้ด้วยข้อความว่า "ข้าพเจ้าสมาทานการวิรัติการฆ่าสัตว์มีชีวิต ....." เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมว่าอะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นกุศล เพื่อให้บุคคลทั้งหลายได้รู้ทางดำเนินไปสู่ความสุขที่แท้จริง ปัญญาความเห็นถูกจะทำให้บุคคลอบรมตนในศีล ถ้าไม่มีปัญญาก็ล่วงศีลได้ง่ายเหลือเกิน ในยามที่กิเลสมีกำลังแรงกล้าหรือในยามที่สถานการณ์ยากแก่การที่จะรักษาศีลไว้ได้ เมื่อปัญญาเจริญขึ้นก็จะล่วงศีลไม่ง่ายนัก จากประสบการณ์ก็จะรู้ได้ว่าการล่วงศีลนั้นเป็นเพราะโลภะ โทสะ และโมหะ เมื่อรู้ว่าการรักษาศีลเป็นการขัดเกลากิเลส ก็จะเว้นจากเจตนาฆ่าแม้กระทั่งยุงและมด เพราะถึงแม้ว่าจะเป็นแมลงเล็ก ๆ แต่เมื่อมีเจตนาฆ่าแล้ว ก็เป็นการสะสมโทสะ ทุกคนควรจะพิจารณาให้รู้ความจริงว่าขณะใดที่ฆ่าสัตว์มีชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน ขณะนั้นก็สะสมอกุศลกรรม แต่ก็ไม่มีผู้ใดสามารถบังคับใครให้ละเว้นการฆ่าสัตว์ได้เลย

การวิรัติจากการฆ่าสัตว์นั้นเป็นทานด้วย เพราะเหตุว่าการให้ชีวิตเป็นการให้ที่มีค่ากว่าไทยธรรมอื่น กุศลกรรมใดจะจัดอยู่ในหมวดของทานหรือศีลนั้นไม่ตายตัว ย่อมแล้วแต่ลักษณะที่ต่างกันของสภาพธรรมนั้น

ในเรื่องการเสพย์ของมึนเมานั้น ก็ควรพิจารณาให้รู้ด้วยตัวเองว่าได้สะสมอกุศลประเภทนี้ไว้มากน้อยเพียงใดแล้ว ถึงแม้ว่าจะเป็นความติด ความพอใจเพียงเล็กน้อย แต่อกุศลนั้นก็สะสมสืบต่อเป็นทุกข์โทษภัยในอนาคต เมื่อสะสมมากแล้ว ก็ปรากฏในการกระทำทางกาย ทางวาจา ถึงจะดื่มสุราเพียงนิดเดียวก็เพิ่มความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้มากขึ้นได้ ทำให้ขาดสติสัมปชัญญะ ไม่รู้ตัวว่าทำอะไร และไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมในขณะนั้นตามความเป็นจริง ปัญญาจะทำให้ลดการดื่มน้ำเมาลงจนในที่สุดก็เลิกดื่ม ไม่ต้องฝืนบังคับใจไม่ให้ดื่ม และหมดความต้องการรสสุราเพราะเห็นโทษของการดื่มน้ำเมา เมื่อเป็นเช่นนี้ การละเว้นการดื่มน้ำเมาก็จะเป็นอุปนิสัยที่แท้จริงของผู้นั้น ผู้ที่เจริญปัญญาจนบรรลุคุณธรรม รู้แจ้งอริยสัจเป็นพระโสดาบันบุคคลแล้วจะไม่ล่วงศีล ๕ เลย การดำรงอยู่ในศีลเป็นคุณธรรมของท่านแล้ว

กุศลกรรมประการที่ ๒ ในหมวดของศีล คือ (อปจายนะ) การแสดงความนอบน้อมต่อบุคคลที่ควรนอบน้อม ไม่จำเป็นจะต้องแสดงความนอบน้อมตามวัฒนธรรมของชาติใดชาติหนึ่งโดยเฉพาะ ความรู้สึกนอบน้อมต่อผู้ที่ควรนอบ-น้อมนั้นสำคัญกว่า เพราะความรู้สึกเช่นนั้นจะทำให้กิริยาอาการนอบน้อมต่อผู้ที่ควรนอบน้อม การแสดงความเคารพย่อมเป็นไปตามขนบธรรมเนียมของแต่ละชาติหรือตามความเคยชินที่ได้สะสมอบรมมา คนไทยแสดงความเคารพต่อพระภิกษุสงฆ์ ครูบาอาจารย์ และท่านผู้ใหญ่ด้วยวิธีที่ต่างกับชาติอื่น ในบางประ-เทศนั้น ความรู้สึกเคารพที่มีต่อคนอื่นอาจแสดงออกแต่เพียงการต้อนรับทักทายด้วยกิริยามารยาทที่สุภาพเท่านั้น

ความสุภาพอ่อนน้อมที่ออกมาจากใจนั้นเป็นกุศลกรรม ขณะนั้นไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ การแสดงคารวะต่อพระภิกษุสงฆ์ ครูบาอาจารย์ และผู้อาวุโสนั้น เป็นกุศลกรรม คนไทยแสดงความเคารพและความกตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษ การกระทำเช่นนี้เป็นกุศลกรรม บรรพบุรุษจะล่วงรู้หรือไม่นั้นไม่สำคัญเพราะไม่ทราบว่าบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วนั้นจะปฏิสนธิในมนุษย์หรือในภูมิอื่นที่สามารถจะรู้เห็นการเคารพของบุตรหลานหรือไม่ การระลึกถึงบรรพบุรุษด้วยความกตัญญูกตเวทีนั้นเป็นกุศล

เราควรจะพิจารณาให้รู้เสมอ ๆ ว่า จิตที่ทำกรรมนั้น ๆ เป็นอกุศลจิตหรือกุศลจิตเพื่อจะได้เข้าใจความมุ่งหมายของการกระทำนั้น ๆ ให้ถูกต้อง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเข้าใจและนิยมขนบธรรมเนียมไทยหลายอย่าง และจะไม่ด่วนลงความเห็นผิด ๆว่าคนไทยงมงายในโชคลางของขลัง โดยนัยเดียวกันเราก็ควรจะเข้าใจการแสดงความเคารพสักการะพระพุทธรูปด้วย การทำเช่นนั้นไม่ใช่การสักการะรูปเคารพ การระลึกถึงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นกุศลกรรม เราไม่ได้สวดอ้อนวอนต่อพระผู้มีพระภาคในสรวงสวรรค์ เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ประทับในสวรรค์หรือในที่ใดเลย พระองค์ทรงดับขันธปรินิพพานแล้ว การระลึกถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาค และการประพฤติปฏิบัติตามทางที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นเป็นกุศลการที่ผู้ใดแสดงความเคารพสักการะพระผู้มีพระภาคในลักษณะใดนั้นย่อมเป็นไปตามอัธยาศัยที่ได้สะสมอบรมมา

กุศลกรรมประการที่ ๓ ในหมวดของศีล คือ (เวยยาวัจจะ) การสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยกายหรือวาจา ถ้ารู้ว่าการสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้อื่นเป็นกุศลกรรม เป็น

การขัดเกลากิเลส ก็จะทำให้การสงเคราะห์นั้นเป็นกุศลยิ่งขึ้น การสะสมกุศลกรรมเป็นปัจจัยให้เจริญกุศลยิ่งขึ้นในภายหน้า และจะทำให้ตั้งมั่นในศีลมากขึ้น ฉะนั้นกุศลกรรมที่กระทำด้วยปัญญาจึงเป็นกุศลที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

การกระทำตามหน้าที่นั้น ไม่ใช่ว่าจะเป็นกุศลกรรมเสมอไป อาจจะกระทำตามหน้าที่เพราะได้รับเงินค่าจ้างเท่านั้นก็ได้ เช่น ครูสอนนักเรียน หมอรักษาคนไข้ เพราะเป็นหน้าที่จะต้องทำอย่างนั้น แต่ถ้าครูและหมอปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเมตตากรุณาก็เป็นการเจริญกุศล

ปัญญาเป็นปัจจัยให้ทำกุศลกรรม ไม่ว่าใครจะมีหน้าที่อะไรก็ตาม เมื่ออยู่กับใคร คุยกับใคร หรือฟังใครพูด ก็เจริญกุศลได้ทุกขณะ

การสงเคราะห์ช่วยเหลือคนอื่นด้วยกาย วาจา ที่ประกอบด้วยเมตตานั้นยังไม่พอ เมื่อเป็นกาลที่สมควรก็ควรจะอนุเคราะห์ผู้อื่นในทางธรรมที่ลึกซึ้งและกอปรด้วยประโยชน์ยิ่งขึ้น ซึ่งช่วยให้เขาเข้าใจตัวเอง เข้าใจเหตุที่เขาได้มาอยู่ในโลกนี้ และเข้าใจว่าอะไรเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตในโลกนี้ การอนุเคราะห์เช่นนี้รวมอยู่ในบุญญกิริยาหมวดภาวนา

การเจริญภาวนา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมว่าควรรู้ชัดในความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวง ทุกคนจะต้องแก่ เจ็บ และตาย สิ่งทั้งหลายย่อมแปรปรวนไปเป็นธรรมดา สิ่งอันเป็นที่รักที่พอใจวันนี้อาจจะแปรปรวนไปในวันพรุ่งนี้ คนส่วนมากไม่อยากประสบความจริงข้อนี้ เขาเพลิดเพลินไปในสิ่งที่น่ายินดีพอใจทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เขาไม่รู้ว่าสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง

พระผู้มีพระภาคทรงโปรดสัตวโลกให้พ้นจากอวิชชาด้วยการทรงแสดงธรรมอนุเคราะห์ให้สัตวโลกมีความเห็นถูกในสภาพที่แท้จริงของชีวิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางเจริญกุศลประการต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ทาน ศีล และภาวนา ภาวนาเป็นการเจริญกุศลขั้นสูง เพราะปัญญาจะเจริญยิ่งขึ้นด้วยการบำเพ็ญภาวนา

อาจจะมีผู้สงสัยว่าทำไมจะต้องมีปัญญาด้วย คำตอบก็คือการรู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงเท่านั้นจึงจะละอวิชชาได้ เพราะอวิชชาจึงทำให้เข้าใจว่าอกุศลเป็นกุศล อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ พระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์สัตวโลกให้เข้าใจสภาพของจิตประเภทต่าง ๆ พระองค์ทรงแสดงว่าจิตประเภทใดเป็นอกุศลจิตและจิตประเภทใดเป็นกุศลจิต การทรงอนุเคราะห์เช่นนี้ก็เพื่อให้สัตวโลกเจริญกุศลยิ่งขึ้น

เราสามารถจะเห็นได้ในชีวิตประจำวันว่าพระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัจจ-ธรรม พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคนั้นมิใช่เป็นความจริงสำหรับ

พุทธศาสนิกชนเท่านั้น แต่เป็นความจริงสำหรับทุกคนไม่ว่าเชื้อชาติใดศาสนาใด ใคร ๆ ก็มีโลภะ โทสะ โมหะด้วยกันทั้งนั้น ไม่ใช่มีแต่เฉพาะพุทธศาสนิกชนเท่านั้น ทุกคนไม่ควรจะละโลภะ โทสะ โมหะ ให้หมดสิ้นไปหรือ ?

คนโดยมากไม่ได้ระลึกรู้อยู่เสมอว่าโลภะ โทสะ โมหะ นำความทุกข์มาให้ เขาอาจจะรู้ว่าเป็นอกุศลธรรมเมื่อเป็นกิเลสหยาบแต่ไม่รู้เมื่อเป็นกิเลสที่เบาบางกว่านั้น เช่น เขาอาจจะรู้ว่าจิตเป็นอกุศลเมื่อมีโลภะอย่างหยาบที่เป็นความปรารถนาและความใคร่ แต่ไม่รู้เมื่อเป็นกิเลสที่เบาบางกว่านั้น เช่น ความพอใจในสิ่งที่น่าพอใจหรือในบุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นต้น ทำไมความรักใคร่พอใจที่มีต่อญาติและมิตรสหายจึงเป็นอกุศล เป็นความจริงที่ว่าที่จะไม่ให้มีโลภะเลยนั้นไม่ได้ แต่ก็ควรจะรู้ว่าความรักใคร่ผูกพันนั้นไม่ใช่ความเมตตาที่บริสุทธิ์ ขณะที่เราคิดว่าเรามีความเมตตานั้น ก็อาจจะมีความผูกพัน (เกิดคั่น) หลายขณะ โลภะไม่ใช่กุศลธรรม โลภะจะนำความทุกข์มาให้ไม่ช้าก็เร็ว ถึงแม้ว่าไม่อยากประสบความจริงข้อนี้ แต่วันหนึ่งก็จะรู้ว่าโลภะเป็นเหตุของความทุกข์ เราต้องพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รักเพราะความตาย เราอาจจะไม่ได้ชื่นชมกับสิ่งที่น่ายินดีพอใจทางตา หู อีกต่อไป ในเมื่อตา หู ของเราเสื่อมไปเพราะความชราหรือเพราะโรคภัยไข้เจ็บ

ถ้าเราไม่เข้าใจสภาพธรรมในชีวิตตามความเป็นจริงเราก็ไม่รู้ว่าจะอยู่ได้อย่างไรเมื่อสูญเสียบุคคลผู้เป็นที่รัก ในขุททกนิกายอุทาน ปาฏลิคามิยวรรคที่ ๘ วิสาขาสูตร มีข้อความว่า หลานของนางวิสาขามิคารมารดาทำกาละลง ครั้งนั้นนางวิสาขามิคารมารดามีผ้าเปียก ผมเปียก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับนางวิสาขามิคารมารดาว่า

"เชิญเถิด วิสาขา ท่านมาแต่ไหนหนอ มีผ้าเปียก มีผมเปียก เข้ามา ณ ที่นี้ในเวลาเที่ยง"

วิ. "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หลานของหม่อมฉันเป็นที่รักที่พอใจทำกาละเสียแล้ว เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงมีผ้าเปียกมีผมเปียกเข้ามา ณ ที่นี้ในเวลาเที่ยง"

พ. "ดูกรวิสาขา ท่านพึงปรารถนาบุตรและหลานเท่ามนุษย์ในพระนครสาวัตถีหรือ"

วิ. "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ หม่อมฉันพึงปรารถนาบุตรและหลานเท่ามนุษย์ในพระนครสาวัตถี"

พ. "ดูกรวิสาขา มนุษย์ในพระนครสาวัตถีมากเพียงไรทำกาละอยู่ทุกวัน ๆ"

วิ. "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มนุษย์ในพระนครสาวัตถี ๑๐ คนบ้าง ๙ คนบ้าง ๘ คนบ้าง ๗ คนบ้าง ๖ คนบ้าง ๕ คนบ้าง ๔ คนบ้าง ๓ คนบ้าง ๒ คนบ้าง ๑ คนบ้าง ทำกาละอยู่ทุกวัน ๆ พระนครสาวัตถีไม่เคยว่างเว้นจากมนุษย์ทำกาละเลย"

พ. "ดูกรวิสาขา ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านพึงเป็นผู้มีผ้าเปียกหรือผมเปียกเป็นบางครั้งบางคราวหรือหนอ"

วิ. "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่ใช่อย่างนั้น พอเพียงแล้วด้วยบุตร และหลานมากเพียงนั้นแก่หม่อมฉัน"

พ. "ดูกรวิสาขา ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑๐๐ ผู้นั้นก็มีทุกข์ ๑๐๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๙๐...๘๐...๓๐ ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๒๐... ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑๐... ผู้ใดมีสิ่งที่รัก ๑ ผู้นั้น

ก็มีทุกข์ ๑ ผู้ใดไม่มีสิ่งที่รัก ผู้นั้นก็ไม่มีทุกข์ เรากล่าวว่าผู้นั้นไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสดุจธุลี ไม่มีอุปายาส"

ผู้ที่รู้ว่าการหลงผูกพันยึดมั่นบุคคล และสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นเป็นอกุศล ก็ย่อมคิดที่จะเจริญภาวนาเพื่อให้รู้ชัดในสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง การศึกษาธรรมและการแสดงธรรมเป็นกุศลกรรมในหมวดของภาวนา การศึกษาธรรมทำให้ปัญญาเจริญขึ้น ถ้าใคร่จะรู้ว่าพระผู้มีพระภาคทรงสอนอะไร ก็จะต้องศึกษาพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ซึ่งได้สืบต่อกันมาจนถึงสมัยนี้ โดยประมวลไว้เป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระ-อภิธรรมปิฎก แต่ว่าเพียงศึกษาพระธรรมเท่านั้นไม่พอ เราควรประจักษ์ความจริงของพระธรรมในชีวิตประจำวันด้วย และเมื่อนั้นเราจึงจะรู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นนั้นเป็นกุศลกรรมขั้นสูง ซึ่งไม่เพียงแต่จะทำให้ผู้ฟังธรรมเข้าใจชีวิตของตนเองดีขึ้นเท่านั้น ยังทำให้ความเข้าใจธรรมของผู้แสดงธรรมแจ่มแจ้งขึ้นด้วย การแสดงธรรมเป็นการอนุเคราะห์ที่ได้ผลที่สุดในการช่วยผู้อื่นให้มีความสุขที่แท้จริง

การเจริญกุศลอีกประการหนึ่งในหมวดของภาวนา คือการเจริญสมถ-ภาวนา ในการเจริญสมถภาวนานั้น จิตจะจดจ่อที่อารมณ์กรรมฐานเพื่อให้สงบระงับจากโลภะ โทสะ โมหะ เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิยิ่งขึ้นแล้ว ก็สามารถจะบรรลุถึงอัปปนาสมาธิซึ่งเป็นฌานจิตขั้นต่าง ๆ ฌานจิตเป็นกุศลจิต ฌานจิตไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ เกิดร่วมด้วย ขณะที่เป็นฌานจิตนั้นเป็นการเจริญกุศล ฌานจิตไม่ใช่สภาพเคลิ้มฝันที่ปรากฏเมื่อเสพย์ยาเสพย์ติด ผู้ที่เสพย์ยาเสพย์ติดต้องการที่จะบรรลุผลที่ปรารถนาด้วยวิธีง่าย ๆ และเสพย์ด้วยโลภะ ส่วนผู้เจริญสมถ-ภาวนาต้องการที่จะระงับโลภะ โทสะ และโมหะ มิได้ต้องการที่จะให้จิตเคลิ้มฝันไปด้วยโลภะ โทสะ โมหะ แต่ประการใด

การเจริญสมถภาวนาทำให้จิตสงบได้ แต่ละอนุสัยกิเลสไม่ได้ เมื่อใดที่ฌานจิตไม่เกิด โลภะ โทสะ โมหะ ก็เกิดอีกได้ ผู้ที่เจริญสมถภาวนาไม่สามารถจะละความเห็นผิดว่ามีตัวตนได้ และตราบใดที่ยังมีความเห็นผิดว่ามีตัวตนอยู่ ก็จะละกิเลสให้หมดสิ้นไปไม่ได้เลย

ความเห็นผิดว่ามีตัวตนนั้นจะหมดสิ้นไปได้ก็ด้วยการเจริญวิปัสสนา วิปัสสนาเป็นการเจริญกุศลอีกประการหนึ่งในหมวดของภาวนา วิปัสสนาละคลายความไม่รู้สภาพธรรมทั้งหลายให้หมดสิ้นไปได้ เมื่อเจริญสติก็จะรู้ลักษณะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่สัมผัสทางกาย หรือเมื่อคิดนึกเป็นต้น เมื่อรู้ชัดว่าสิ่งทั้งหลายเป็นแต่เพียงนามรูป ที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเท่านั้น ก็จะคลายความยึดมั่นในนามรูป และคลายความยึดถือนามรูปว่าเป็นตัวตนลงทุกที

เพราะอะไรจึงทำให้เรายึดถือว่าเป็นตัวตน เพราะไม่รู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงด้วยอวิชชาของเรานั่นเอง เวลาได้ยินเสียงก็ไม่รู้ลักษณะของสภาพต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในขณะที่ได้ยินเสียงนั้นเลย คิดว่าเป็นตัวตนที่กำลังได้ยิน แต่สภาพที่กำลังได้ยินนั้นไม่ใช่ตัวตน เป็นจิตดวงหนึ่งที่ได้ยินเสียง จิตเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง จิตเป็นนามธรรมที่รู้อารมณ์ จิตที่ได้ยินมีเสียงเป็นอารมณ์ เสียงไม่รู้อะไร เสียงเป็นรูปธรรม รูปเป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้อะไรเลย เสียงและหู (โสตปสาท) เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการได้ยิน โสตปสาทก็เป็นรูป บางคนอาจจะสงสัยว่าจริงหรือที่โสตปสาทไม่รู้อะไรเลย โสตปสาทเป็นรูปธรรมชนิดหนึ่งภายในหู เป็นรูปซึ่งมีลักษณะรับกระทบเสียง แต่ไม่รู้เสียงโสตปสาทเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดนามที่รู้เสียง จิตทุกดวง

มีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น จิตเห็นมีจักขุปสาทซึ่งเป็นรูป เป็นปัจจัย และมีสีเป็นอารมณ์ ไม่มีตัวตนที่กระทำกิจการงานต่าง ๆ เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่สัมผัสทางกาย และคิดนึก สภาพธรรมเหล่านั้นเป็นนามธรรมแต่ละชนิด ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดนามธรรมนั้น ๆ

ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มหายมกวรรค มหาตัณหาสังขยสูตร มีข้อความว่า ภิกษุชื่อสาติมีความเห็นผิดในพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ภิกษุสาติเข้าใจว่าวิญญาณไม่ดับ และเข้าใจว่าเป็นวิญญาณเดียวกันที่พูดได้ รับรู้ได้และย่อมเสวยวิบากของกรรมทั้งหลายทั้งส่วนดีส่วนชั่ว ภิกษุมากด้วยกันได้ฟังว่าภิกษุสาติมีความเห็นผิดเช่นนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่อาจปลดเปลื้องสาติภิกษุจากทิฏฐินั้นได้ จึงกราบทูลเรื่องนี้แด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระ-ภาคตรัสเรียกสาติภิกษุแล้วตรัสถามว่า

"ดูกรสาติ ได้ยินว่า เธอมีทิฏฐิอันลามกเห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั่นแหละย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้จริงหรือ"

สา. "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั่นแหละย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น ดังนี้จริง ฯ"

พ. "ดูกรสาติ วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร"

สา. "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ ย่อมเสวยวิบากของกรรมทั้งหลาย ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วในที่นั้น ๆ นั่นเป็นวิญญาณ ฯ"

พ. "ดูกรโมฆบุรุษ เธอรู้ธรรมอย่างนี้ที่เราแสดงแก่ใครเล่า ดูกรโมฆบุรุษ วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น เรากล่าวโดยปริยายเป็นเอนกมิใช่หรือ ความเกิดแห่งวิญญาณเว้นจากปัจจัยมิได้มี ดูกรโมฆบุรุษ ก็เมื่อเป็นดังนั้น เธอกล่าวตู่เราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบบาปมิใช่บุญมากด้วย เพราะทิฏฐิที่ตนถือชั่วแล้ว ดูกรโมฆบุรุษ ก็ความเห็นนั้นของเธอ จักเป็นไปเพื่อโทษ ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน"...ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอย่อมรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้ว เหมือนสาติภิกษุผู้เกวัฏฏบุตรกล่าวตู่เราด้วย ขุดตนเสียด้วยจะประสบบาปมิใช่บุญมากด้วย เพราะทิฏฐิที่ตนถือชั่วแล้ว ดังนี้หรือ ฯ"

ภิ. "ข้อนี้ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า เพราะวิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วแก่พวกข้าพระองค์โดยปริยายเป็นเอนก ความเกิดแห่งวิญญาณเว้นจากปัจจัยมิได้มี"

พ. "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดีละ พวกเธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงอย่างนี้ถูกแล้ว ถูกแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น เรากล่าวโดยปริยายเป็นเอนก ความเกิดแห่งวิญญาณเว้นจากปัจจัยมิได้มี... ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณอาศัยจักษุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าจักษุวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าโสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยฆานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าฆานวิญญาณ วิญญาณอาศัยชิวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่าชิวหาวิญญาณ

วิญญาณอาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ากายวิญญาณ วิญญาณอาศัยมนะและธรรมารมณ์ทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่ามโนวิญญาณ เปรียบเหมือนไฟอาศัยเชื้อใด ๆ ติดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยเชื้อนั้น ๆ ไฟอาศัยไม้ติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟไม้...ไฟอาศัยหญ้าติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟหญ้า ไฟอาศัยโคมัยติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟโคมัย...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกันแล วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้น ๆ"

การตรึกตรองเรื่องนามและรูปประเภทต่าง ๆ และปัจจัยที่ทำให้เกิดนามและรูปนั้น ๆ จะทำให้มีความเข้าใจถูกในเรื่องของนามและรูป แต่ไม่ใช่การประจักษ์ลักษณะของนามและรูปตามความเป็นจริง เราจะรู้ว่าสภาพของนามและรูปเป็นอย่างไรนั้นก็เมื่อมีสติรู้ลักษณะที่ต่างกันของนามและรูปที่ปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

นามและรูปเกิดดับสืบต่อกันเร็วมากจนเราไม่รู้ว่าเป็นนามแต่ละขณะเป็นรูปแต่ละรูป เช่น ขณะที่กำลังได้ยินเสียงนั้นก็ไม่ใช่ ขณะเดียวกับที่รู้ว่าเสียงอะไร จิตที่ชอบหรือไม่ชอบเสียงนั้นก็เป็นจิตอีกขณะหนึ่ง เรามักจะยึดถือจิตที่ชอบและไม่ชอบว่าสำคัญเสียจนไม่สังเกตรู้ลักษณะของนามและรูปที่ปรากฏในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่รู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง เราคิดว่าเป็นตัวตนที่ชอบหรือไม่ชอบ ความชอบและไม่ชอบเป็นแต่เพียงนามธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนที่จะสั่งให้จิตเกิดขึ้นในขณะหนึ่งขณะใดได้เลย

เราไม่เพียงแต่จะยึดถือนามธรรมว่าเป็นตัวตนเท่านั้น เรายึดถือรูปร่างกายว่าเป็นตัวตนด้วย ร่างกายประกอบด้วยรูปธาตุนานาชนิดที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับ

ไป รูปมีมากมายหลายชนิด รูปที่ปรากฏให้รู้ได้ทางกายนั้นเป็นรูป แข็ง อ่อน ร้อน เย็น เคร่งตึง และไหว รูปที่กล่าวแล้วนั้นปรากฏให้รู้ได้ทางกายโดยไม่ต้องนึกถึงเรื่องหรือชื่อของรูปเหล่านั้นเลย การมีสติรู้ลักษณะของรูปในขณะที่ปรากฏนั้นเป็นทางเดียวที่จะรู้ว่าเป็นรูปแต่ละรูปที่ต่างกัน และไม่อาจจะยึดถือว่าเป็นตัวตนได้เลย

เราควรมีสติรู้ลักษณะที่ต่างกันของนามและรูปที่ปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรายึดถือนามและรูปที่เรายังไม่รู้เป็นตัวตน เช่น เมื่อสติไม่ได้เกิดขึ้นพิจารณารู้ลักษณะของการเห็นเนือง ๆ การเห็นเป็นนามธรรมที่เห็นสีทางตา การเห็นมีจริง ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ควรรู้ชัด ก่อนจะรู้ว่าสิ่งที่เห็นเป็นอะไรนั้นจะต้องมีการเห็นสีทางตาเกิดขึ้นก่อน เราเคยสนใจแต่ในสิ่งที่เห็นจึงไม่รู้ว่าการเห็นเป็นนามธรรมที่เห็นสีทางตา ซึ่งเกิดก่อนนามธรรมอื่น ๆ ที่ชอบหรือไม่ชอบหรือคิดถึงเรื่องของสิ่งที่เห็นนั้น ถ้าไม่รู้ลักษณะที่แท้จริงของการเห็นก็จะยึดการเห็นเป็นตัวตน การได้ยินซึ่งเป็นแต่เพียงการได้ยินเสียงทางหูนั้นก็เช่นเดียวกัน ถ้าเรารู้ว่าควรเจริญสติรู้ลักษณะของนามและรูปที่ไม่เคยรู้ก็จะทำให้สติเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมต่าง ๆ บ่อยขึ้น

ในตอนแรก ๆ นั้นก็มักจะเตือนตัวเองให้รู้ลักษณะของนามและรูปต่าง ๆ จนกว่าจะชิน เมื่อได้ยินเกิดขึ้นก็มักจะนึกเตือนตัวเองว่าเป็นนามธรรมที่เพียงแต่ได้ยินเสียงทางหูเท่านั้นเอง เมื่อชินกับลักษณะของนามได้ยินมากขึ้น ก็จะรู้ว่านามได้ยินต่างกับการคิดนึกและนามธรรมอื่น ๆ และจะรู้ว่าต่างกับรูป ซึ่งจะทำให้คลายความยึดถือนามได้ยินว่าเป็นตัวตนลงได้

เรามีสติพิจารณารู้ลักษณะของนามและรูปได้ทีละอย่างเท่านั้น ตัวอย่าง เช่น ขณะที่ได้ยินก็มีทั้งเสียงและได้ยิน แต่จะมีสติรู้ลักษณะของเสียงและได้ยินพร้อมกันไม่ได้ สติจะรู้ลักษณะของเสียงขณะหนึ่ง และรู้ลักษณะของได้ยินอีกขณะหนึ่ง ซึ่งก็จะทำให้รู้ว่าเป็นลักษณะที่ต่างกันชัดขึ้นทุกที

การเจริญสติรู้ลักษณะของนามและรูปที่กำลังปรากฏเท่านั้นที่จะทำให้รู้ลักษณะของนามและรูปตามความเป็นจริง การนึกคิดเรื่องนามรูป การเตือนตัวเองว่าเป็นนามรูป และการนึกถึงชื่อว่านามและรูปนั้น ยังไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามและรูป ถ้าเราคิดถึงเรื่องของนามและรูป แทนที่สติจะรู้ลักษณะของนามและรูปที่กำลังปรากฏ เราก็จะเกาะเกี่ยวอยู่กับนามรูปและจะไม่คลายความเห็นผิดว่าเป็นตัวตน ที่จะบังคับให้นามรูปชนิดใดเกิดขึ้นในขณะไหนนั้นไม่ได้เลย เราจะให้นามรูปที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วนั้นเป็นนามอื่นรูปอื่นไม่ได้ เราไม่ควรคิดว่าจะต้องมีสติรู้นามได้ยินก่อน แล้วภายหลังจึงจะมีสติรู้นามที่คิดถึงเรื่องที่ได้ยิน สภาพธรรมต่าง ๆ นั้นย่อมจะปรากฏในขณะต่าง ๆ กันตามแต่เหตุปัจจัย

ในตอนต้นนั้นเรายังไม่สามารถรู้ชัดในสภาพที่เกิดขึ้นและดับไปของนามและรูปได้ เราควรเจริญสติรู้ลักษณะของนามและรูปที่ปรากฏ เช่น เมื่อการได้กลิ่นปรากฏนั้น บังคับการได้กลิ่นไม่ได้ ในขณะนั้นควรรู้ลักษณะของการได้กลิ่น อย่าฝืนหรือบังคับ ไม่ต้องนึกเรื่องการได้กลิ่น ไม่ต้องเตือนตัวเองว่ารู้กลิ่น และไม่ต้องนึกว่า นาม

ข้อสำคัญก็คือต้องรู้ว่าสติก็เป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อมีเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนที่กำลังเจริญสติ ไม่มีตัวตนที่จะให้สติเกิดขึ้นได้ตามใจชอบ ความเข้าใจเรื่องการเจริญวิปัสสนาอย่างถูกต้องนั้นเป็นปัจจัยให้สติเกิดขึ้น เมื่อมีความเข้าใจมากขึ้นสติก็จะเกิดบ่อยขึ้น เมื่อสติเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ๆ แล้ว ก็จะหลงลืมสติไปนาน และบางครั้งก็จะเพียงแต่คิดถึงเรื่องนามและรูป

เท่านั้น เมื่อเริ่มเจริญสตินั้นย่อมจะมีสติมากไม่ได้ แต่ถึงจะเป็นสัมมาสติชั่วขณะเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็มีประโยชน์มากในชีวิตประจำวัน

ปัญญาที่เกิดจากการเจริญสติรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นเป็นปัญญาขั้นสูงกว่า ปัญญาที่เกิดจากการตรึกตรองธรรมและปัญญาในการเจริญสมถะ การเจริญวิปัสสนาเป็นกุศลกรรมขั้นสูง เพราะการเจริญวิปัสสนาทำให้ละคลายความเห็นผิดว่าเป็นตัวตน และทำให้ดับกิเลสได้หมดสิ้น ถ้าโลภะ โทสะ โมหะ ลดน้อยลงก็จะทำให้โลกมีความสุขสงบด้วย

ในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาต มีเวลามสูตร ข้อความว่าพระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีถึงเรื่องกุศลกรรมขั้นต่าง ๆ ซึ่งให้ผลตามควรแก่กุศลนั้นๆ มีข้อความดังนี้ว่า "......การที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบทคืองดเว้นจากปาณาติบาต......จากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นฐานะแห่งความประมาท มีผลมากกว่าการที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระ-ธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ...... การที่บุคคลเจริญเมตตาจิตโดยที่สุดแม้เพียงเวลาสูดดมของหอม มีผลมากกว่าการที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท... การที่บุคคลเจริญอนิจจสัญญาแม้เพียงเวลาลัดนิ้วมือ มีผลมากกว่าการที่บุคคลเจริญเมตตาจิตโดยที่สุดแม้เพียงเวลาสูดดมของหอม"

อนิจจสัญญาย่อมเจริญในขณะมีสัมมาสติรู้ลักษณะของนามและรูป บาง-ท่านอาจจะแปลกใจที่การเจริญอนิจจสัญญามีผลมากกว่าการเจริญกุศลอื่น ๆ เมื่อเจริญวิปัสสนานั้นจะเห็นว่าสัมมาสติจะเปลี่ยนชีวิตและการกระทำของเรา การ-เจริญสติเป็นสิ่งประเสริฐสุดในชีวิต และเมื่อถึงเวลาแล้วเราก็จะต้องจากโลกนี้ไปเพราะชราพยาธิ หรือเพราะอุบัติเหตุ การจากโลกนี้ไปด้วยความรู้แจ้งในธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงนั้น จะไม่ดีกว่าการจากไปด้วยความไม่สงบและความหวาดกลัวหรือ ?

พระพุทธรัตนะ

ณ พระอารามต่าง ๆ ในประเทศไทยนั้น จะเห็นพุทธศาสนิกชนนมัสการพระพุทธปฏิมากรด้วยการกราบแบบเบญจางคประดิษฐสามครั้ง คนที่เพิ่งมาเมืองไทยคงจะสงสัยว่า การนมัสการแบบนี้เป็นการอธิษฐานขอสิ่งใดหรือว่ามีความมุ่งหมายอย่างใด พุทธศาสนิกชนในประเทศไทยกระทำเช่นนี้เป็นการแสดงความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ พุทธศาสนิกชนมีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

รัตนะที่หนึ่งคือพระพุทธรัตนะ เมื่อผู้ใดถึงพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะแล้ว เขากล่าวคำบาลีว่า "พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ" ซึ่งแปลว่า ข้าพเจ้าถึงซึ่งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะ คำว่า "พุทธ" หมายถึงอะไร ในปรมัตถโชติกา (อรรถกถาขุททกนิกาย) แสดงความหมายของคำว่า "พุทธ" ดังนี้ "สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่า พุทธ เพราะอรรถคือความหมายว่าอะไร ชื่อว่า พุทธ เพราะรู้สัจจทั้งหลาย (พุชฺฌิตา สจฺจานิ) ชื่อว่า พุทธ เพราะยังประชาสัตว์ให้รู้ (โพเธตาปชายา) ชื่อว่า พุทธ เพราะเป็นสัพพัญญู ชื่อว่า พุทธ เพราะทรงเห็นทุกสิ่งทุกอย่าง ชื่อว่า พุทธ เพราะตรัสรู้โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่น......... พระนามว่าพุทโธนี้ พระมารดา พระบิดา......... มิได้แต่งตั้งให้เลย พระนามว่า พุทโธ นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม พระนามที่เกิดในที่สุดแห่งอรหัตตผลแห่งพระผู้มีพระภาคตรัสรู้แล้ว พระนามว่า พุทโธนี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เกิดขึ้นพร้อมกับการทรงได้สัพพัญญุตญาณ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์"

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงค้นพบสัจจธรรม สัจจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงค้นพบด้วยพระองค์เองนั้นคืออะไร ในอรรถกถาปรมัตถโชติกา มีข้อความว่า "ชื่อว่าพุทธ เพราะเป็นสัพพัญญู เพราะทรงเห็นทุกสิ่งทุกอย่าง......" พระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญพระปัญญาบารมีจนกระทั่งสามารถรู้แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ทุกสิ่งในโลกไม่เที่ยงจึงเป็นทุกข์ สัตวโลกเป็นทุกข์เพราะชรา พยาธิและมรณะ ถึงแม้ว่าความจริงจะเป็นเช่นนี้ แต่สัตวโลกก็ยังคงยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงจึงไม่สามารถจะเห็นสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้ พระผู้มีพระภาคทรงรู้แจ้งว่าสภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นดับไปทันที พระองค์มิได้ทรงยึดมั่นในสิ่งใดเลย

สำหรับเรานั้นยากที่จะประจักษ์อนิจจลักษณะ นามและรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปตลอดเวลา แต่ถ้าไม่ได้อบรมปัญญาให้เจริญขึ้นก็จะประจักษ์ความจริงข้อนี้ไม่ได้เลย ยากที่จะมีสติรู้ลักษณะของนามและรูปที่ปรากฏเนือง ๆ และรู้ว่าเป็นแต่เพียงนามและรูปเท่านั้น ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวตน เมื่อตระหนักยิ่งขึ้นว่าการรู้แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงนั้นยากเพียงใดแล้ว ก็จะยิ่งรู้ว่าพระปัญญาคุณของพระผู้มีพระภาคนั้นไม่มีเปรียบปาน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมว่าทุกสิ่งในโลกเป็นทุกข์โดยพยัญชนะทุกข์แปลว่าสภาพที่เดือดร้อน ทนได้ยาก แต่ว่าการรู้แจ้งทุกข์นั้น รู้สภาพที่เป็นจริงยิ่งกว่าความรู้สึกโศกเศร้าหรือการตรึกถึงเรื่องความทุกข์ การรู้แจ้งทุกข์คือการรู้แจ้งลักษณะที่ไม่เที่ยงของนามและรูปในชีวิต และรู้ชัดว่าสภาพธรรมเหล่านั้นไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง บางคนอาจจะเข้าใจว่าการตรึกถึงเรื่องทุกขสัจจ์นั้นก็เป็นการรู้ทุกข์แล้ว แต่ว่าถ้าเพียงแต่คิดเรื่องทุกข์เท่านั้น ก็จะไม่รู้ทุกขสัจจ์

เมื่อประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามและรูปจึงจะรู้ทุกขสัจจ์ และจะเริ่มละคลายความยึดถือในนามและรูปลงได้

ในมัชฌิมนิกาย เทวทหวรรค มหาปุณณมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือ ไม่เที่ยง"

ภิ. "ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า ฯ"

พ. "ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า"

ภิ. "เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ"

พ. "ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะเล็งเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา ฯ"

ภิ. "ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า ฯ"

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายเรื่องนามธรรม โดยนัยเดียวกัน

ทุกสิ่งในโลกไม่เที่ยง แม้แต่ความรู้สึกที่เราว่าเป็นสุขนั้นก็ไม่เที่ยง เป็นแต่เพียงนามธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที สิ่งที่เกิดแล้วก็ดับทันทีนั้นจะเป็นความสุขที่แท้จริงได้อย่างไร ทุกสิ่งในโลกและถึงแม้ความรู้สึกนั้นก็เป็นทุกข์ สิ่งที่เกิดขึ้นและดับไปนั้นไม่ควรที่จะยึดถือว่าเป็นตัวตนเลย ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเป็นไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งปวง กว่าจะประจักษ์ลักษณะที่แท้จริงของนามธรรมและรูปธรรมได้นั้นก็ย่อมจะนานมาก เราควรจะเจริญสติรู้ลักษณะของนามและรูปที่ปรากฏในขณะนี้ เช่น การเห็น การได้ยิน และการคิดนึก เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคทรงมีพระสติสัมปชัญญะเสมอทุกเมื่อพระองค์มิได้ทรงหลงลืมสติ เมื่อเรารู้ว่าการเจริญสตินั้นยากเพียงใดแล้ว ก็จะยิ่งนอบน้อมในพระญาณปัญญาของพระผู้มีพระภาคอย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าพระพุทธเจ้า เพราะพระองค์ทรงตรัสรู้ความจริง ในมัชฌิมนิกาย พราหมณวรรคเสลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเสลพราหมณ์ว่า "ดูกรพราหมณ์ สิ่งที่ควรรู้ยิ่งเรารู้ยิ่งแล้ว สิ่งที่ควรเจริญเราเจริญแล้ว สิ่งที่ควรละเราละได้แล้ว เพราะฉะนั้นเราจึงเป็นพระพุทธเจ้า"

ด้วยการบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระผู้มีพระภาคจึงทรงถึงพร้อมด้วยพระบริสุทธิคุณ พระองค์ทรงดับกิเลสทั้งปวงได้หมดสิ้น พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกนี้ พระองค์ทรงแสดงธรรมว่าบุคคลในโลกนี้ย่อมสามารถเจริญปัญญาให้สมบูรณ์ถึงขั้นที่สามารถละอาสวะกิเลสให้หมดสิ้นได้เมื่อรู้ว่าเราเองนั้นมีอาสวะกิเลสและยึดมั่นในตัวตนเหนียวแน่นเพียงใดแล้ว ก็ยิ่งตระหนักในพระบริสุทธิคุณอันล้ำเลิศของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคทรงมีพระมหากรุณาต่อสัตวโลกทั้งปวง ข้อที่ว่าพระองค์ทรงดับกิเลสได้หมดสิ้นนั้นมิได้หมายความว่าพระองค์มิได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก และมิใช่ว่าพระองค์มิได้ทรงปริวิตกถึงผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ คนโดยมากมักจะคิดว่าพระพุทธศาสนาสอนให้พุทธศาสนิกชนละเลยหน้าที่ที่มีต่อผู้อื่น และคิดว่าพระพุทธศาสนาสอนให้คิดถึงแต่ตัวเองเท่านั้น แต่ความจริงตรงกันข้าม พระพุทธศาสนาสอนให้กระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และให้อนุเคราะห์สงเคราะห์ผู้อื่นด้วยความไม่เห็นแก่ตัว

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอกปุคคลบาลี มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอก เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่ออัตถะประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลผู้เอกเป็นไฉน คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า..." เมื่อเข้าใจพระธรรมละเอียดแจ่มแจ้งขึ้น ก็ย่อมจะทราบซึ้งในพระมหากรุณาคุณของพระผู้มีพระภาคยิ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงรู้ประโยชน์ของการพ้นจากทุกข์ทั้งปวง พระองค์จึงทรงอนุเคราะห์สัตวโลกให้พ้นทุกข์เช่นเดียวกับพระองค์ด้วย เราสามารถอนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยความเมตตากรุณาและในทางอื่นๆมากมายหลายทาง ทางที่เป็นประโยชน์ที่สุด คือ การอนุเคราะห์ให้ผู้อื่นรู้ทางดำเนินไปสู่ความสงบสุขอย่างแท้จริง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระมหากรุณาคุณของพระองค์ให้ประจักษ์แก่ชาวโลกด้วยการทรงแสดงธรรม

เมื่อพุทธศาสนิกชนนมัสการพระพุทธปฏิมากรนั้น มิใช่เป็นการอธิษฐานขอสิ่งใดจากพระผู้มีพระภาคในสรวงสวรรค์เพราะพระผู้มีพระภาคทรงดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว ชาวพุทธนมัสการพระพุทธปฏิมากรด้วยความระลึกถึงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อกล่าวถึงคุณธรรมเราก็มักจะคิดถึงคุณความดีของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง คุณความดีมีหลายขั้น เมื่อปัญญาของผู้ที่เจริญมัคค์มีองค์ ๘ สมบูรณ์ถึงขั้นรู้แจ้งอริยสัจจธรรมแล้ว การดำเนินชีวิตและความเมตตากรุณาที่มีต่อบุคคลอื่นก็บริสุทธิ์ยิ่งขึ้นด้วย ปัญญาไม่ใช่เพียงการรู้เรื่องสภาพธรรมทั้งหลายในขั้นปริยัติ

แต่เป็นการรู้ความจริงของสภาพธรรมในชีวิตประจำวันด้วย พระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงเจริญอบรมมาในขั้นที่มิใช่เพียงรู้แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายด้วยพระองค์เองเท่านั้น แต่ยังทรงสามารถแสดงธรรมอนุเคราะห์ผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติตามทางที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมเช่นเดียวกับพระองค์ด้วย

ก่อนพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระสมณโคดมพระองค์นี้ ก็ได้มีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ มาแล้วมากมาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้อริยสัจจธรรมด้วยพระองค์เองโดยมิได้รับฟังธรรมจากผู้ใด แต่ก็มีพระพุทธเจ้า ๒ ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้ามิได้เจริญบารมีถึงขั้นที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนั้นพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงมิได้ทรงถึงพร้อมด้วยพระญาณในการทรงแสดงธรรมเท่าเทียมกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคพระสมณโคดมทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งนั้น มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมกันหลายองค์ไม่ได้ และจะมีพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยไม่ได้ สมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระสมณโคดมที่เรามีชีวิตอยู่นี้ จะสิ้นสุดลงเมื่อพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงไว้อันตรธานไปหมดสิ้น พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า กาลสมัยล่วงไปเพียงใด พระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงก็จะลบเลือนเสื่อมสิ้นไปเพียงนั้น เมื่อพระธรรมวินัยของพระองค์อันตรธานไปหมดสิ้นแล้ว ก็จะเป็นสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ต่อไปจะตรัสรู้อริยสัจจธรรม และจะทรงแสดงทางปฏิบัติที่จะทำให้บรรลุอริยสัจจธรรมแก่สัตวโลก

พุทธศาสนิกชนถึงพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะ การถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้นคืออย่างไรในปรมัตถโชติกา มีข้อความแสดงความหมายของคำว่า สรณะว่าดังนี้ "...... บุคคลใดถึงสรณะ การถึงสรณะนั้นย่อมเบียดเบียนกำจัด นำออก ขับไล่ซึ่งภัย ความสะดุ้ง ความทุกข์ ทุคติ กิเลส......การถึงสรณก็คือการเกิดขึ้นของปัญญาประกอบด้วยศรัทธาแก่กล้า ซึ่งเป็นเครื่องปหานกิเลสเป็นสมุจเฉท การถึงสรณะอันปหานกิเลสเป็นสมุจเฉทนี้เป็นการถึงที่ประเสริฐสุด..."

การถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะมิได้หมายความว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะละกิเลสให้ผู้ที่ถึงพระองค์เป็นสรณะ ในทีฆนิกาย มหาปรินิพพานสูตร มีข้อความว่า ก่อนที่พระผู้มีพระภาคจะทรงดับขันธ์ปรินิพพาน พระองค์ตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า "ดูกรอานนท์ บัดนี้เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับแล้ว วัยของเราเป็นมาถึง ๘๐ ปีแล้ว... เพราะฉะนั้น พวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือจงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด" ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงแสดงธรรมว่าการมีธรรมเป็นที่พึ่งนั้น คือ การมีสติรู้ลักษณะของนามและรูปนี่คือมัคค์มีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางปฏิบัติไปสู่นิพพาน การเจริญมัคค์มีองค์ ๘ นั้น จะต้องเจริญด้วยตนเองมิใช่อาศัยผู้อื่นเจริญให้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงแล้วนั้นจักเป็นศาสดาแทนพระองค์ สมัยนี้แม้พระผู้มีพระภาคทรงดับขันธ์ปรินิพพานไปแล้ว เราก็ถึงพระองค์เป็นสรณะได้ เมื่อมีความเลื่อมใสในพระธรรม และเห็นว่าการปฏิบัติตามพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้วนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในชีวิต

พระธรรมรัตนะ

รัตนะที่ ๒ ของพระรัตนตรัย ซึ่งพุทธศาสนิกชนถือเป็นสรณะนั้น ก็คือ พระธรรมรัตนะ เมื่อพุทธศาสนิกชนถึงพระธรรมเป็นสรณะ เขากล่าวว่า "ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ" ซึ่งแปลว่า "ข้าพเจ้าถึงซึ่งพระธรรมเป็นสรณะ"

คำว่า พระธรรม หมายความว่าอะไร คนส่วนมากคิดว่าพระธรรมหมายถึงคำสอน แต่ธรรมมีความหมายอีกหลายอย่าง ธรรมหมายถึงทุกสิ่งที่มีจริงไม่ว่าสิ่งนั้นจะดีหรือชั่ว ธรรมได้แก่การเห็น เสียง ความโลภ และความซื่อสัตย์ เป็นต้น เราจะถือสภาพธรรมเป็นสรณะทุกอย่างไม่ได้ เช่น จะถือโลภะและโทสะเป็นสรณะไม่ได้ เราถือแม้มารดา บิดา สามี ภรรยา เป็นสรณะไม่ได้ เพราะเราจะต้องพลัดพรากจากบุคคลเหล่านั้นไม่ช้าก็เร็ว

เราจะถือกรรมดีของเราเป็นสรณะได้ไหม ? ผลของกรรมดีจะไม่สูญหาย เพราะกรรมดีย่อมทำให้เกิดผลตามควรแก่เหตุของกรรมดีนั้น ๆ ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ฆัตวาวรรคที่ ๘ ภีตสูตรที่ ๕ มีข้อความว่า เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลตั้งอยู่ในอะไรแล้วไม่พึงกลัวปรโลก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "บุคคลตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ

มิได้ทำบาปด้วยกาย

อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก

เป็นผู้มีศรัทธา เป็นผู้อ่อนโยน มีปรกติเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ทราบถ้อยคำ

ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่าผู้ดำรงอยู่ในธรรม
ไม่ต้องกลัวปรโลก ฯ"

กรรมดีเป็นเหตุให้เกิดในสุคติ เช่น ในมนุสสภูมิหรือในสวรรค์ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่ต้องกลัวปรโลก แต่ว่าถึงสวรรค์เองนั้นก็ไม่ใช่สรณะที่ยั่งยืน ชีวิตในสวรรค์อาจจะเป็นชีวิตที่ยืนนานมาก แต่ก็ไม่เที่ยง เมื่อจุติจากสวรรค์แล้วก็อาจจะเกิดในอบายภูมิก็ได้ ทั้งนี้ก็ย่อมแล้วแต่กรรมดีกรรมชั่วที่ได้สะสมไว้ กรรมทั้งหลายย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดผลตามควรแก่เหตุ กรรมดีก็เป็นปัจจัยให้เกิดผลที่น่าพึงพอใจ กรรมชั่วก็เป็นปัจจัยให้เกิดผลที่ไม่น่าพึงพอใจ บางกรรมก็ให้ผลในชาตินี้ บางกรรมก็อาจให้ผลในชาติหน้า กรรมดีกรรมชั่วที่ได้สะสมไว้นั้นสามารถเป็นปัจจัยให้เกิดในภพภูมิต่างกัน ในกาลต่างกัน ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค โกสลสังยุตต์ ทุติยวรรคที่ ๒ ทุติยาปุตตสูตรที่ ๑๐ มีข้อความว่า เรื่องเคยมีมาแล้วว่า ผู้นั้นได้สั่งให้จัดบิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธ ด้วยวิบากของกรรมนั้นเขาจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง และด้วยวิบากอันเป็นส่วนเหลือของกรรมนั้น เขาก็ได้เกิดเป็นมนุษย์ แต่เพราะกรรมที่ได้ปลงชีวิตบุตรของพี่ชายเพราะเหตุทรัพย์สมบัติ จึงได้เกิดในนรก ซึ่งเขาก็ได้รับวิบากของกรรมดีและกรรมชั่ว ต่างกรรมต่างวาระกัน

ตราบใดที่กิเลสทั้งปวงยังมิได้ถูกปหานให้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท ก็จะยังมีการเกิดในภพภูมิต่าง ๆ แม้บุคคลที่เกิดในสวรรค์ก็ยังมีกิเลส ความเกิดเป็นทุกข์ไม่ว่าในภพภูมิใดทั้งสิ้น ความเกิดมี ความตายเป็นเบื้องหน้า ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค อนมตัคคสังยุตต์ ปฐมวรรคที่ ๑ อัสสุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น

เบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำตาที่หลั่งไหลออกของพวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนมากกว่ากันฯ... พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของมารดาของบิดา ของบุตร... ของธิดา... ความเสื่อมแห่งญาติ... ความเสื่อมแห่งโภคะได้ประสบความเสื่อมเพราะโรคตลอดกาลนาน น้ำตาที่หลั่งไหลออกของเธอเหล่านั้นผู้ประสบความเสื่อมเพราะโรค คร่ำครวญร้องไห้อยู่เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ นั่นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย"

เมื่อสรรพกิเลสทั้งปวงได้ถูกปหานหมดสิ้นแล้วเท่านั้นจึงจะไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดภพชาติต่อไป เพราะฉะนั้นจึงไม่มีภพชาติอีกเลย เป็นที่สิ้นสุดของทุกข์ทั้งปวง นิพพานเป็นธรรมที่ดับการเกิด เพราะนิพพานเป็นธรรมที่ดับกิเลส ฉะนั้นจึงถึงนิพพานเป็นสรณะได้แท้จริง ในพระสูตรกล่าวว่า นิพพานเป็นอมตธรรม ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อวิชชาวรรคที่ ๑ ภิกขุสูตรที่ ๒ มีข้อความว่า... ภิกษุนั้นได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญที่เรียกว่าอมตะ ๆ ดังนี้ อมตะเป็นไฉน ทางที่จะให้ถึงอมตะเป็นไฉน ฯ"

พ. "ดูกรภิกษุ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า อมตะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ (คือ สัมมาทิฏฐิ ฯ ล ฯ สัมมาสมาธิ) นี้แล เรียกว่าทางที่จะให้ถึงอมตะ ฯ"

นิพพานเป็นธรรมรัตนะ ซึ่งเป็นพระรัตนะที่สอง นิพพานเป็นรัตนะประการหนึ่งที่มีคุณสูงสุด เพราะไม่มีอะไรที่จะประเสริฐกว่าการพ้นจากทุกข์ทั้งปวง นิพพานมีจริง ถึงแม้ว่าจะยังมิได้ประจักษ์แจ้งในลักษณะของนิพพาน แต่ก็ถือนิพพานเป็นสรณะได้ และเมื่อปฏิบัติตามสัมมามัคค์แล้วก็อาจจะประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพานในชาตินี้ก็ได้

คนโดยมากมักจะคิดว่า การไม่เกิดอีกนั้นไม่น่าจะเป็นที่ปรารถนาเลย ถ้ายังไม่บรรลุถึงนิพพานก็ย่อมไม่สามารถคิดคำนึงได้ว่า นิพพานเป็นอย่างไร ฉะนั้นการคิดคำนึงถึงเรื่องนิพพานจึงไม่ได้ประโยชน์อะไรนัก ขณะนี้เราย่อมจะรู้กิเลสของเราเองได้ และรู้ได้ว่าความทุกข์ในโลกเกิดจากความโลภ ความโกรธ และความหลง ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค โกสลสังยุตต์ ปุริสสูตรที่ ๒ มีข้อความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมกี่อย่าง เมื่อบังเกิดขึ้นภายในของบุคคล ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สบาย ฯ" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "ดูกรมหาบพิตร ธรรม ๓ อย่างแล เมื่อบังเกิดขึ้นในภายในของบุรุษ ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สบาย ธรรม ๓ อย่างเป็นไฉน ธรรม ๓ อย่าง คือ ๑ โลภะ ๒ โทสะ ๓ โมหะ" ใครบ้างที่ไม่อยากพ้นจากทุกข์ซึ่งเกิดเพราะ โลภะ โทสะ โมหะ ผู้ที่ต้องการพ้นจากสรรพกิเลสย่อมมีนิพพานเป็นสรณะ

ทางที่จะรู้แจ้งนิพพานนั้นคืออะไร นิพพานนั้นมิใช่จะบรรลุได้ด้วยเพียงปรารถนาที่จะบรรลุ เราจะรู้แจ้งนิพพานด้วยการกระทำกรรมดีได้ไหม ถึงแม้ในขณะที่กระทำกรรมดีนั้นก็ยังมีความเห็นผิดว่าเป็นตัวตนได้ กรรมดีที่ไม่

ประกอบด้วยความเห็นที่ถูกต้องในสภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นละความเห็นผิดว่าเป็นตัวตนและกิเลสอื่นใดไม่ได้ ฉะนั้นจึงไม่ใช่ทางที่จะทำให้รู้แจ้งนิพพาน การเจริญวิปัสสนาเท่านั้นที่จะละกิเลสทั้งปวงได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท บางท่านอาจจะสงสัยว่า เมื่อเจริญวิปัสสนานั้นไม่ต้องทำกุศลอื่นหรืออย่างไร คำตอบก็คือ ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนานั้นจะทำให้มีเมตตาและปฏิบัติต่อผู้อื่นในทางที่เหมาะควรทั้งในการกระทำและคำพูด และจะเริ่มใช้เวลาในทางที่จะละคลายกิเลสเท่าที่จะทำได้ ทุกครั้งที่มีสติรู้ลักษณะของนามหรือรูปที่กำลังปรากฏ ความเห็นผิดว่าเป็นตัวตนที่ได้สะสมมานั้นก็จะเบาบางลง ถ้ามีสติรู้ลักษณะของนามและรูป ในขณะที่รักษาศีลและกระทำกุศล ก็เป็นการเจริญมัคค์อันเป็นทางนำไปสู่การรู้แจ้งนิพพาน

การเจริญวิปัสสนานั้นเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติตลอดชีวิตสำหรับคนทั่วไป เพราะเราไม่เคยมีสติรู้ลักษณะของนามและรูป ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรามักจะคิดถึงสภาพธรรมที่ดับไปแล้วหรือที่จะเกิดขึ้น เราไม่ควรคิดว่าจะเจริญสติวันเดียวหรือปีเดียว เรารู้ไม่ได้ว่าปัญญาเจริญขึ้นวันละเท่าไหร่ เพราะปัญญาย่อมเจริญขึ้นทีละน้อย

ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค นาวาสูตร มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะของผู้รู้อยู่ เห็นอยู่ เราไม่กล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะของผู้ไม่รู้ ไม่เห็น...... ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่ประกอบภาวนานุโยคอยู่ จะพึงเกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอขอจิตของเราพึงพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่นดังนี้ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้นจิตของเธอย่อมไม่พ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่นได้

เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่าเพราะเธอไม่อบรม เพราะไม่อบรมอะไร เพราะไม่อบรมสติปัฏฐาน ๔...... เพราะไม่อบรมอริยมัคค์มีองค์ ๘ เมื่อภิกษุประกอบภาวนานุโยคอยู่ ถึงจะไม่เกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ขอจิตของเราพึงพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น ดังนี้ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้นจิตของเธอย่อมพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่าเพราะเธออบรม...... ดูกรภิกษุทั้งหลาย รอยนิ้วมือยังปรากฏ หรือรอยนิ้วหัวแม่มือย่อมปรากฏที่ด้ามมีดของนายช่างไม้หรือลูกมือของนายช่างไม้ แต่นายช่างไม้หรือลูกมือของนายช่างไม้นั้นหารู้ไม่ว่า วันนี้ด้ามมีดของเราสึกไปประมาณเท่านี้ วานนี้สึกไปประมาณเท่านี้ วันก่อน ๆ สึกไปประมาณเท่านี้ นายช่างไม้หรือลูกมือนายช่างไม้นั้นมีความรู้แต่ว่าสึกไปแล้ว สึกไปแล้ว โดยแท้แล แม้ฉันใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุประกอบภาวนานุโยคอยู่ หารู้ไม่ว่าวันนี้อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปแล้วประมาณเท่านี้ วานนี้สิ้นไปแล้วประมาณเท่านี้ หรือวันก่อน ๆ สิ้นไปแล้วประมาณเท่านี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น เมื่ออาสวะสิ้นไปแล้ว เธอก็มีความรู้แต่ว่าสิ้นไปแล้ว ๆ ฉันนั้นเหมือนกันแล”

เมื่อปัญญาเจริญยิ่งขึ้นแล้วก็ย่อมจะรู้แจ้งสภาพของนิพพานได้ การรู้แจ้งอริยสัจจธรรมนั้นมี ๔ ขั้น กิเลสหนาแน่นและเหนียวแน่นมาก จึงต้องละให้หมดสิ้นไปได้เป็นขั้น ๆ ขั้นแรก (ของการรู้แจ้งอริยสัจจ์นั้น) จะหมดความเห็นผิดว่ามีตัวตน เป็นสมุจเฉท แต่ว่ายังมีโลภะ โทสะ และโมหะเหลืออยู่ การรู้แจ้งอริยสัจจ์ขั้นสุดท้ายคือขั้นพระอรหันต์เท่านั้นที่ละกิเลสได้หมด และเมื่อบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้วก็จะไม่เกิดอีก

จิตที่รู้แจ้งนิพพานเป็นโลกุตรจิต โลกุตรจิตมี ๔ ขั้น ขั้นละ ๒ ประเภท รวมเป็นโลกุตรจิต ๘ ดวง โลกุตรจิต ๘ และนิพพาน ๑ รวมเป็นนวโลกุตรธรรม คือ โลกุตรธรรม ๙ นวโลกุตรธรรมเป็นพระรัตนะที่สอง เป็นพระธรรมรัตนะซึ่งเป็นสรณะ เมื่อผู้ใดถึงซึ่งพระธรรมรัตนะเป็นสรณะ เขาก็ย่อมถือว่าการเจริญปัญญาละคลายกิเลสให้หมดสิ้นนั้นเป็นจุดประสงค์ในชีวิตของเขา

พระรัตนะที่สอง คือ พระธรรมรัตนะนั้น รวมพระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคด้วย เป็นธรรมรัตนะประการที่ ๑๐ พระธรรมทำให้ประจักษ์สัจจธรรมเมื่อศึกษาด้วยความเข้าใจที่ถูกต้องและปฏิบัติตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้ เราควรจะศึกษาพระธรรมวินัยทั้ง ๓ ปิฎก ถ้าศึกษาเพียงบางสูตรก็จะไม่เข้าใจพระธรรมอย่างชัดเจน มีหลายครั้งที่ในพระสูตรหนึ่งกล่าวถึงธรรมบางประการเพียงเล็กน้อย ซึ่งธรรมประการนั้นได้แสดงไว้โดยละเอียดในสูตรอื่น ๆ หรือในส่วนอื่นของพระไตรปิฎก การศึกษาอรรถกถาของพระไตรปิฎกนั้นก็มีประโยชน์มาก เพราะอรรถกถาอธิบายความหมายของพระธรรม พระธรรมเป็นที่พึ่งของเราเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เทวทหวรรค โคปกโมคคัลลานสูตร มีข้อความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว วัสสการพราหมณ์ได้ถามพระอานนท์ถึงเหตุแห่งความสามัคคีกันโดยธรรมของสงฆ์ ดังนี้ว่า :

ว. "ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ มีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหมเล่า อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมากรูปด้วยกันสมมติแล้วแต่งตั้งไว้ว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้"

อา. "ดูกรพราหมณ์ ไม่มีเลยแม้สักรูปหนึ่ง อันสงฆ์...... ได้ในบัดนี้

ว. "ข้าแต่พระอานนท์ผู้เจริญ ก็เมื่อไม่มีที่พึ่งอาศัยอย่างนี้ อะไรเล่าจะเป็นเหตุแห่งความสามัคคีกันโดยธรรม ฯ"

อา. ดูกรพราหมณ์ อาตมภาพทั้งหลายมิใช่ไม่มีที่พึ่งอาศัยเลย พวกอาตมภาพมีที่พึ่งอาศัย คือ มีธรรมเป็นที่พึ่งอาศัย"

ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต สังคารวสูตร มีข้อความว่าพระผู้มีพระภาคตรัสกับสังคารวพราหมณ์ถึง ปาฏิหาริย์ ๓ คือ อิทธิปาฏิหาริย์ ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ ๑ ได้แก่ การผุดขึ้น ดำลงในแผ่นดิน การเดินบนน้ำ เป็นต้น อาเทสนาปาฏิหาริย์ ดักใจเป็นอัศจรรย์ ๑ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์คำสอนเป็นอัศจรรย์ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสถามสังคารวพราหมณ์ว่า ชอบปาฏิหาริย์อย่างไหน สังคารวพราหมณ์กราบทูลตอบว่า "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ อย่างนั้น อิทธิปาฏิหาริย์...... ย่อมปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนกับรูปลวง อาเทสนาปาฏิหาริย์...... ย่อมปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนกับรูปลวง บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นี้ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ควรแก่ข้าพระองค์ ทั้งดีกว่าและประณีตกว่า" พระธรรมเป็นปาฏิหาริย์ที่อัศจรรย์ยิ่ง เพราะพระธรรมสามารถเปลี่ยนวิถีชีวิตของบุคคลได้ พระธรรมทำให้มีความเห็นถูก ซึ่งจะทำให้ประพฤติปฏิบัติตามทางที่นำไปสู่นิพพานที่ดับสังสารวัฏฏ์

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคนั้นมิใช่ว่าจะเหมาะกับอัธยาศัยของทุกคน คนโดยมากรู้สึกว่าการคิดในแนวทางที่ต่างจากที่เคยคิดมาก่อนนั้นยากมาก เขาไม่ชอบความเห็นว่าไม่มีตัวตน เขาอยากจะบังคับจิตใจของเขาให้ได้ ถึงแม้ว่าเขาย่อมจะรู้ว่าบังคับไม่ได้เลย พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าการที่บุคคล

จะละความคิดเห็นของตนได้นั้นยากเพียงใด ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ปริพาชกวรรค อัคคิวัจฉโคตตสูตรมีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับปริพาชกวัจฉโคตรว่า "ดูกรวัจฉะ ควรแล้วที่ท่านจะไม่รู้ ควรแล้วที่ท่านจะหลง เพราะว่าธรรมนี้เป็นธรรมลุ่มลึก ยากที่จะเห็น ยากที่จะรู้ สงบ ระงับ ประณีต ไม่ใช่ธรรมที่จะหยั่งถึงได้ ด้วยความตรึกละเอียดบัณฑิตจึงจะรู้ได้ ธรรมนั้นอันท่านผู้มีความเห็นเป็นอย่างอื่น มีความพอใจเป็นอย่างอื่น มีความชอบใจเป็นอย่างอื่น มีความเพียรในทางอื่น อยู่ในสำนักของอาจารย์อื่น รู้ได้โดยยาก"

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคเป็นธรรมลุ่มลึกยากที่จะรู้ ถ้ายังยึดมั่นในความเห็นของตนเองแล้วก็ไม่อาจจะเข้าใจพระธรรมได้ เมื่อศึกษาพระธรรมและเพียรปฏิบัติตามพระธรรมก็จะรู้ด้วยตนเองว่า พึงถึงซึ่งพระธรรมเป็นสรณะได้หรือไม่ เมื่อเรารู้ว่าพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเป็นความจริง และถึงแม้ว่าจะยังมิได้ประจักษ์ความจริงของสภาพธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ทุกประการก็ตาม เราก็ไม่ปรารถนาที่จะแลกความเข้าใจธรรมกับสิ่งใด ๆ ในโลกเลย ถ้าเรามีความเข้าใจถูกในสภาพธรรมทั้งหลาย และถ้าเราเจริญปัญญาเราก็จะมีธรรมเป็นที่พึ่ง และเราก็จะถึงซึ่งพระธรรมรัตนะเป็นสรณะด้วยประการฉะนี้

พระสังฆรัตนะ

พระสงฆ์เป็นรัตนะที่สามในพระรัตนตรัย เมื่อพุทธศาสนิกชนถึงพระ-สงฆ์เป็นสรณะ เขากล่าวว่า "สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ" ซึ่งแปลว่า "ข้าพเจ้าถึงซึ่ง พระสงฆ์ เป็นสรณะ" คำว่าสงฆ์โดยพยัญชนะหมายถึงหมู่คณะ และคำว่าสงฆ์นั้นโดยทั่วไปก็หมายถึงคณะสงฆ์ แต่คำว่าสงฆ์ที่เป็นสังฆรัตนะนั้นมีความหมายต่างจากความหมายทั่วไป สงฆ์ที่เป็นสังฆรัตนะนั้นได้แก่พระอริย-บุคคล พระอริยบุคคลคือผู้ที่บรรลุอริยสัจจธรรมขั้นหนึ่งขั้นใดในสี่ขั้น ไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่มิได้ครองเรือนหรือที่ครองเรือนก็ตาม ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มหาวัจฉโคตตสูตร มีข้อความว่า อุบาสก อุบาสิกา ผู้ไม่ครองเรือนและผู้ครองเรือน บรรลุอริยสัจจธรรมเป็นจำนวนมาก

การที่จะเข้าใจเรื่องการรู้แจ้งอริยสัจจ์ได้นั้น ก็จะต้องรู้เรื่องการสะสมกิเลสก่อน กิเลสเป็นอกุศลธรรมที่ได้สะสมมาในจิตทุกดวง ชีวิตของเราก็คือกระแสของจิตที่เกิดดับสืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นการสะสมกิเลสก็สืบต่อจากจิตดวง ๑ ไปสู่จิตอีกดวงหนึ่งเรื่อยไปเช่นนี้ตั้งแต่เกิดจนตาย และจากชาติหนึ่งไปสู่อีกชาติหนึ่ง บางคนอาจจะสงสัยว่า จิตดวงหนึ่ง ๆ จะเก็บสะสมสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตได้อย่างไร จิตสะสมได้ เพราะจิตเป็นนามธรรม รูปธรรมนั้นจำกัด เช่น ห้องหนึ่งก็จะใส่สิ่งของได้เท่าที่มีที่ว่างอยู่ จิตไม่ใช่รูปธรรม จิตเก็บสะสมได้ไม่จำกัด

เพราะกิเลสหนาแน่นและเหนียวแน่นเหลือเกิน ฉะนั้น กิเลสจึงหมดสิ้นไปได้ตามขั้นของการรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ขั้นที่หนึ่ง ละความเห็นผิดว่ามีตัวตน เราจะละความเห็นผิดว่ามีตัวตนได้ก็ด้วยการเจริญวิปัสสนา รู้ชัดว่าสภาพธรรมที่เรายึดถือว่าเป็นตัวตนนั้นคืออะไร ที่เราเรียกว่า "ร่างกายของเรา" นั้นก็เป็นเพียงรูปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป บังคับบัญชาไม่ได้ ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ปัญจวัคคิยสูตร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปมิใช่ตัวตน ก็หากว่ารูปนี้จักเป็นตัวตนแล้วไซร้ รูปนี้ก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาในรูปว่า ขอรูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าให้เป็นอย่างนั้นเลย...." พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนามธรรมโดยนัยเดียวกัน ความเห็นผิดว่าเป็นตัวตนที่เราได้สะสมมานับชาติไม่ถ้วนนั้น จะละคลายให้หมดสิ้นลงได้ทีละเล็กละน้อย ปัญญาจะคมกล้าขึ้นทุกขั้นของวิปัสสนาญาณ เมื่อประจักษ์ลักษณะของนิพพานเป็นครั้งแรก ความเห็นผิดว่ามีตัวตนก็จะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉท และจะไม่มีความสงสัยในสภาพธรรมทั้งหลายอีกเลย

การรู้แจ้งอริยสัจจธรรมขั้นแรก เป็นขั้นพระโสดาบันบุคคล ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค โอกกันตสังยุตต์ จักขุสูตร มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักษุไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา หูไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา......... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดรู้เห็นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่าเป็นโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า" พระโสดาบัน

บุคคลจะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมขั้นสุดท้ายคือขั้นพระอรหันต์อย่างแน่นอน พระ-โสดาบันบุคคลยังไม่หมดกิเลส ยังมีโลภะ โทสะ และโมหะ พระโสดาบันบุคคลรู้ว่ายังมีอกุศลจิตอยู่ ท่านรู้ว่ายังมีปัจจัยของอกุศลเหล่านั้นอยู่ แต่ท่านไม่ยึดถือว่าเป็นตัวตน พระโสดาบันบุคคลยังมีกิเลสเหลืออยู่ แต่ท่านจะไม่ล่วงศีล ๕ เลย การไม่ล่วงศีลเป็นคุณธรรมของท่าน พระโสดาบันบุคคลไม่ประกอบกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิ ผู้ที่ยังมิได้เป็นพระอริยบุคคลนั้น ถึงแม้ว่าจะได้กระทำกรรมดีไว้มากในชาตินี้ ก็ไม่แน่ว่าจะไม่เกิดในอบายภูมิ เพราะอาจจะได้กระทำอกุศลกรรมมาแล้วในอดีตชาติ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดในนรกได้ พระอริยบุคคลเท่านั้นที่แน่นอนว่าจะไม่เกิดในอบายภูมิอีกเลย

พระโสดาบันบุคคลมีความเลื่อมใสอย่างมั่นคงในพระรัตนตรัย คือ ในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ พระโสดาบันบุคคลไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในปฏิปทาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ท่านไม่หลงผิดในการเจริญวิปัสสนา ถ้ายังไม่รู้แจ้งอริยสัจจธรรมก็อาจจะปฏิบัติผิดจากสัมมาคัคค์ได้ แทนที่จะเจริญปัญญาเรากลับยึดมั่นในตัวตน มีความต้องการจงใจกระทำให้สติเกิดขึ้น และมุ่งหวังที่จะให้เกิดผลที่ต้องการ พระโสดาบันบุคคลเป็นผู้ที่ดำเนินทางไปสู่การบรรลุอริยสัจจธรรมขั้นสุดท้าย อย่างมั่นคงแล้ว

การที่พระโสดาบันบุคคลรู้แจ้งพระนิพพานแล้วนั้นมิได้หมายความว่าท่านจะดำเนินชีวิตปรกติประจำวันของท่านต่อไปไม่ได้ ท่านยังครองเรือนได้ อยู่ร่วมกับสามีหรือภรรยาได้จนกว่าจะบรรลุคุณธรรมขั้นพระอนาคามีบุคคล แต่พระอรหันต์นั้นไม่มีแม้ความปรารถนาที่จะดำเนินชีวิตอย่างฆราวาสอีกต่อไป

พระโสดาบันบุคคลไม่ยึดถือนามรูปว่าเป็นตัวตน แต่ยังมี โลภะ โทสะ โมหะ ยังมีความสำคัญตนอยู่ ฉะนั้นพระโสดาบันบุคคลจึงต้องเจริญวิปัสสนาต่อไป ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค สีลสูตร มีข้อความว่า ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรว่า ภิกษุผู้มีศีล (ผู้ยังไม่รู้แจ้งอริยสัจจธรรม) ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย และภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ ควระกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย ท่านพระสารีบุตรกล่าวตอบว่า ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ คือ นามและรูปทั้งปวงไว้ในใจโดยแยบคาย ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า "ดูกรท่านโกฏฐิตะ ภิกษุผู้มีศีลควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นของแปรปรวน เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นของไม่ใช่ตัวตน... ดูกรท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือภิกษุผู้มีศีล กระทำขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย .. พึงทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล"

โก. "ดูกรท่านสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย"

สา. "ดูกรท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน ก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย.... ดูกรท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือภิกษุผู้เป็นโสดาบันกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย ... พึงทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล"

โก. "ดูกรท่านสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นสกทาคามี ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย"

สา. "ดูกรท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นพระสกทาคามีก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย...ดูกรท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือภิกษุผู้เป็นสกทาคามีกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย...พึงทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล"

โก "ดูกรท่านสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นอนาคามี ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย"

สา. "ดูกรท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นอนาคามี ก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้นั่นแหละไว้ในใจโดยแยบคาย...ดูกรท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ ภิกษุผู้เป็นอนาคามีกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย......พึงทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล"

โก. "ดูกรท่านสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย"

สา. "ดูกรท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ ก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้นั่นแลไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นของแปรปรวน เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นของไม่ใช่ตัวตน ดูกรท่านโกฏฐิตะ กิจที่จะพึงกระทำให้ยิ่งขึ้นไป (หรือการสั่งสมกิจที่กระทำแล้ว) ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ และแม้ธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ก็เป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ

พระอริยบุคคลขั้นที่สองคือพระสกทาคามีบุคคลนั้น ยังละ โลภะ โทสะ ไม่หมด แต่กระนั้นก็เบาบางลง พระสกทาคามีบุคคลยังมี โมหะ ซึ่งจะละได้หมด

สิ้นเมื่อเป็นพระอรหันต์ พระอริยบุคคลขั้นที่สาม คือพระอนาคามีบุคคลนั้น ละโทสะและความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้เป็นสมุจเฉท แต่ยังมีความยินดีพอใจในภพ ชาติ และยังมีความสำคัญตนอยู่

พระอริยบุคคลที่ยังไม่ใช่พระอรหันต์นั้นยังมีมานะอยู่ ถึงแม้ว่าจะไม่มีความเห็นผิดว่ามีตัวตนแล้วก็ตาม ท่านยังมีการเทียบเคียงตัวท่านกับผู้อื่น ขณะที่คิดว่าตนดีกว่า เสมอกัน หรือต่ำกว่า คนอื่นนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นความจริงก็เป็นมานะ ทำไมเราจึงจะต้องเปรียบเทียบตัวเรากับคนอื่นด้วยเล่า ? ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค เขมกสูตร มีข้อความว่า ท่านพระเขมกะเป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่ที่พทริการาม ภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปอยู่ ณ โฆสิตาราม ใกล้พระนครโกสัมพี พระเถระทั้งหลายให้ท่านพระทาสกะไปไปถามอาการไข้ของท่านพระเขมกะ เมื่อได้ทราบจากท่านพระทาสกะว่าทุกขเวทนาของท่านพระเขมกะไม่ทุเลาลงเลย พระเถระทั้งหลายก็ให้ท่านพระทาสกะไปถามท่านพระเขมกะว่า ท่านพระเขมกะพิจารณาเห็นสิ่งใดว่าเป็นตน (หรือว่ามีในตน) บ้างหรือไม่ เมื่อท่านพระเขมกะตอบว่าท่านไม่เห็นสิ่งใดว่าเป็นตน (หรือมีในตน) พระเถระทั้งหลายก็กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านพระเขมกะก็เป็นพระอรหันตขีณาสพ ท่านพระเขมกะกล่าวกับท่านพระทาสกะว่า "ผมไม่ได้พิจารณาเห็นสิ่งอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ว่าเป็นตนหรือว่ามีในตน และผมก็ไม่ได้เป็นพระอรหันตขีณาสพ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นนี้เป็นเรา"

ครั้นแล้วท่านพระทาสกะก็เข้าไปหาภิกษุผู้เถระถึงที่อยู่ และกล่าวคำของท่านพระเขมกะแก่ภิกษุเถระเหล่านั้น พระเถระทั้งหลายก็ให้ท่านพระทาสกะ

ไปหาท่านพระเขมกะ และให้กล่าวกับท่านพระเขมกะอย่างนี้ว่า "...ดูกรท่านเขมกะ ที่ท่านกล่าวว่าเรามี นี้คืออย่างไร ท่านกล่าวรูปว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากรูป ...... ท่านกล่าววิญญาณว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ ดูกรท่านเขมกะ ที่ท่านกล่าวว่า เรามี นั้นคืออย่างไร (ท่านพระทาสกะรับคำภิกษุผู้เถระทั้งหลายแล้วเข้าไปหาท่านพระเขมกะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระเขมกะตามคำของพระเถระทั้งหลาย)

เข. "พอทีเถิด ท่านทาสกะ การเดินไปเดินมาบ่อย ๆ อย่างนี้จะมีประโยชน์อะไร อาวุโส จงไปหยิบเอาไม้เท้ามาเถิดผมจักไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลายเอง"

ครั้งนั้น ท่านพระเขมกะยันไม้เท้าเข้าไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลายถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับภิกษุผู้เถระทั้งหลาย ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกะท่าน พระเขมกะว่า "ดูกรท่านเขมกะ ที่ท่านกล่าวว่า เรามี นั้นคืออย่างไร ฯลฯ"

เข. "ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ผมไม่กล่าวรูปว่า เรามี ...ทั้งไม่กล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ แต่ผมเข้าใจว่า เรามี ในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่า นี้เป็นเราสังโยชน์ส่วนเบื้องต่ำ ๕ พระอริยสาวกละได้แล้วก็จริง แต่ท่านก็ยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่าเรามี ไม่ได้ สมัยต่อมาท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ ......เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้อยู่ .... มานะ ฉันทะ และอนุสัยนั้นก็ถึงการเพิก

ถอนได้ ดูกรอาวุโสทั้งหลายเปรียบเหมือนผ้าเปื้อนเปรอะด้วยมลทิน เจ้าของทั้งหลายมอบผ้านั้นให้แก่ช่างซักฟอก...ผ้านั้นเป็นของสะอาดขาวผ่องก็จริง แต่ผ้านั้นยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า กลิ่นน้ำด่างเกลือ หรือกลิ่นโคมัยที่ละเอียด ช่างซักฟอกมอบผ้านั้นให้แก่เจ้าของทั้งหลาย เจ้าของทั้งหลายเก็บผ้านั้นใส่ไว้ในหีบอบกลิ่น ......แม้กลิ่นนั้นก็หายไปฉันใด... ก็เมื่อท่านพระเขมกะกล่าวคำไวยากรณ์ภาษิตนี้อยู่จิตของภิกษุผู้เถระประมาณ ๖๐ รูปและของท่านพระเขมกะพ้นแล้วจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น'' พระอรหันต์ละอาสวะกิเลสได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท เมื่อดับขันธปรินิพพานแล้วก็ไม่มีการเกิดอีกต่อไป

เราจะรู้ได้อย่างไรว่าใครเป็นพระอริยบุคคล ไม่มีทางใดที่จะรู้ได้ว่าใครเป็นพระอริยบุคคล นอกจากจะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมด้วยตนเอง ที่จะรู้ว่าผู้ใดเป็นพระอริยบุคคลหรือไม่นั้นมิใช่รู้ได้จากอาการที่ปรากฏภายนอก คนที่ไม่เป็นภัยและเป็นผู้สงบนั้นมิใช่ว่าจะต้องเป็นพระอริยบุคคลแล้ว แต่ถึงแม้ว่าจะไม่รู้จักพระอริยบุคคลเป็นส่วนบุคคลก็ตาม เราก็ถึงซึ่งพระอริยสงฆ์เป็นสรณะได้ เราระลึกถึงคุณของพระอริยสงฆ์ได้ไม่ว่าจะเป็นพระอริยสงฆ์ในโลกนี้หรือในโลกไหนก็ตาม พระอริยบุคคลพิสูจน์ให้เห็นว่ามีทางดับกิเลส เราควรรู้ว่าปัจจัยที่ทำให้หมดกิเลสได้นั้นคือการเจริญปัญญา พระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาผู้เป็นอริยสาวกในครั้งพุทธกาลได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น สามารถรู้แจ้งได้ในชีวิตประจำวัน พระผู้มีพระ-ภาคมิได้ทรงสอนเรื่องที่ปฏิบัติไม่ได้ พระองค์ทรงสอนเรื่องความจริง ผู้ที่ใคร่จะประจักษ์ความจริงจะไม่ดำเนินตามทางที่พระอริยสาวกทั้งหลายดำเนินไปแล้วหรือ ถึงแม้ว่าเป็นทางที่จะต้องดำเนินต่อไปอีกไกล

พระอริยสาวกรู้ชัดว่าจะแสวงหาทางดับกิเลสจากภายนอกไม่ได้ จะดับกิเลสได้ก็ที่กิเลสเกิด คือ ที่ตัวเองเท่านั้น ถ้าเราต้องการจะดับกิเลสให้หมดสิ้น เราก็ควรดำเนินทางสายกลาง การดำเนินทางสายกลางนั้น ไม่ต้องเปลี่ยนจากชีวิตปรกติประจำวัน สติเกิดขึ้นรู้ลักษณะของนามและรูปในชีวิตประจำวันได้ เราจะรู้ว่าการมีสติรู้ลักษณะของนามและรูปตามปรกตินั้นยากกว่าการปฏิบัติของผู้ที่ทรมานตัว การละความยึดมั่นนามรูปว่าเป็นตัวตนในขณะที่กำลังเห็น ได้ยิน คิดนึก เป็นต้นนั้น ยากกว่าการทนทรมานตัว การเจริญปัญญานั้นเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติตลอดชีวิตและการที่จะมีสติรู้ลักษณะของนามและรูปอยู่เสมอในชีวิตประจำวันนั้น ก็จะต้องไม่ท้อถอยและต้องมีความเพียรมากทีเดียว

เมื่อถึงซึ่งพระอริยสงฆ์เป็นสรณะก็เป็นการแสดงความเลื่อมใสในทางปฏิบัติของพระผู้มีพระภาคซึ่งจะทำให้รู้แจ้งธรรมที่พระอริยเจ้าทั้งหลายได้รู้แจ้งแล้ว และเมื่อถึงซึ่งพระอริยสงฆ์เป็นสรณะแล้ว ก็แสดงความนอบน้อมต่อพระภิกษุสงฆ์ด้วย ไม่ว่าท่านจะเป็นพระอริยสงฆ์หรือไม่ก็ตาม เพราะพระภิกษุเพียรประพฤติปฏิบัติธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเพื่อให้รู้แจ้งสัจจธรรมด้วยตนเอง และช่วยอนุเคราะห์ผู้อื่นให้รู้แจ้งสัจจธรรมเช่นท่านด้วย ฉะนั้นพระภิกษุทำให้เราระลึกถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะ และพระสังฆรัตนะ

ตอบปัญหาธรรมะ

ถาม ทำอย่างไรจึงจะไม่ให้มีโทสะหรือความโกรธเลยแม้แต่เสี้ยววินาทีเดียว

ตอบ คำว่าโทสะนั้น ไม่ใช่ว่าจะต้องโกรธจนหน้าดำหน้าแดง เพียงแต่ไม่แช่มชื่นเพียงนิดเดียวก็เป็นลักษณะของโทสะในพระพุทธศาสนา ไม่แต่เฉพาะโลภะ โทสะ โมหะ ที่เป็นกิเลสตัวใหญ่ ๆ เท่านั้น ยังมีบริวารอีกมากมายเหลือเกิน เป็นต้นว่า ความตระหนี่ ไม่สามารถสละบริจาควัตถุเพื่อประโยชน์ของคนอื่น ถ้าไม่มีโลภะก็จะไม่เป็นเหตุให้มีความตระหนี่ บางท่านมีความต้องการมาก บางทีมีวัตถุเครื่องใช้ของใช้มากมายแต่ก็ยังไม่สามารถที่จะสละให้คนอื่นได้ การสละให้นี้ต้องเป็นจิตประเภทไหน และการสละไม่ได้นั้นเป็นจิตประเภทไหน ถ้าไม่พิจารณาถึงจิตใจของตัวเองแล้ว จะไม่ทราบเลยว่ามีกิเลสหนาแน่นมากมายสักเท่าไร นี่ก็เป็นบริวารเล็ก ๆ น้อย ๆ มีความริษยา มีความประมาท และมีอะไร ๆ อีกหลายประการที่เป็นเรื่องของอกุศล เพราะฉะนั้นก็ไม่ใช่ว่าการขัดเกลาการละกิเลสนั้น ใครจะนึกละโดยการที่ว่าฝึกหัดเอาเฉย ๆ ก็จะสามารถดับกิเลสคือความโกรธให้ไม่มีเลยแม้แต่เสี้ยววินานั้นได้ เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลย เพราะเหตุว่าการดับกิเลสหมายความถึงดับเชื้อที่จะให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ละกิเลสหมดจริง ๆ เป็นลำดับขั้น เป็นการดับได้ด้วยการรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ปฏิบัติหนทางที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้แจ้งหนทางนี้เป็นพระองค์แรกได้ทรงแสดงไว้โดยละเอียด แล้วก็เริ่มประพฤติปฏิบัติทีละเล็กละน้อย ผลก็จะเกิดขึ้นทีละน้อยตามควรแก่การปฏิบัติด้วย แต่ไม่

ใช่ว่าพอเริ่มลงมือปฏิบัติ บางคนก็คิดว่าพอเริ่มศึกษาธรรมก็คงจะใจเย็นลงไปเยอะ ไม่ค่อยจะมีโลภะโทสะอะไรเลย หรือหวังว่าคนที่ไปวัดไปวาก็คงจะเบากิเลสลงไปมาก ดูเผิน ๆ รู้สึกว่าเหมือนจะเป็นอย่างนั้น แต่เรื่องของกิเลสก็เป็นเหมือนเรื่องของเชื้อโรค ถ้ายังไม่มากก็ยังไม่ปรากฏ แต่ก็มีอยู่พร้อมที่จะเกิดเป็นโทษเป็นภัยถ้ามีเพียงเล็กน้อยก็ไม่มีคนอื่นที่จะรู้ได้ เพราะฉะนั้นการที่จะดับกิเลสได้จริง ๆ ก็จะต้องเจริญหนทางปฏิบัติที่จะทำให้รู้แจ้งสภาพธรรมตามเป็นจริง แล้วก็ดับกิเลสหมดสิ้นเป็นสมุจเฉทตามลำดับขั้น ซึ่งการรู้แจ้งอริยสัจจธรรมนั้นมีถึง ๔ ขั้น ไม่ใช่ว่ามีขั้นเดียว คือขั้นที่ ๑ เมื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรมแล้ว ละความเห็นผิดที่เคยยึดถือนามรูป—ทั้งหลายว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลเป็นตัวตน นี่เป็นขั้นที่ ๑ แต่ว่ายังมีโลภะ ยังมีโทสะ ยังมีโมหะ เพราะเหตุว่าสะสมมามากมายเหลือเกินในจิตใจ เป็นนามธรรมมองไม่เห็นไม่เหมือนรูปธรรม รูป-ธรรมเป็นของหยาบ ตาก็เห็นสีสันวรรณะ ใครจะมีความรู้สึกอย่างไร เป็นโลภะหรือเป็นโทสะ ก็สามารถที่จะพอประมาณได้จากทางตาที่เห็น แต่ว่าโลภะโทสะมาก ๆ จริง ๆ ที่อยู่ในใจที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่สีสันวรรณะต่าง ๆ นั้น ไม่สามารถที่จะปรากฏให้คนอื่นเห็นได้เลย แล้วก็สะสมมามากเหลือเกิน เพราะฉะนั้นก็จะละกิเลสดับหมดสิ้นทีเดียวเป็นพระ-อรหันต์ไม่ได้ ขั้นที่ ๑ ก็เป็นแต่เพียงว่าได้รู้แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้วก็ละคลายการเห็นผิดที่ยึดถือว่าสภาพธรรมทั้งหลายเป็นสัตว์เป็นบุคคลเป็นตัวตน แต่ยังมีโลภะ ยังมีโทสะ ยังมีโมหะ เพราะฉะนั้นถ้าท่านผู้ใดยังชอบโลภะบ้างคือยังไม่อยากจะให้หมดเสียทีเดียวก็ไม่

น่าจะกลัว คือเจริญหนทางข้อประพฤติปฏิบัติที่จะให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม แล้วยังมีโลภะ ยังมีความสนุกสนาน ยังมีเรื่องที่จะเป็นของท่านเองตามความพอใจของท่านทุกอย่างแต่เป็นอารยะ เป็นอริยะ เป็นบุคคลที่ได้พัฒนาจิตถึงขั้นที่จะพ้นจากความไม่รู้ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยที่มีมาตั้งแต่เกิด ความเห็นที่ผิดยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลเป็นวัตถุสิ่งของก็มีมาตั้งแต่เกิด เพราะฉะนั้นเมื่อดับกิเลสโดยการรู้แจ้งอริยสัจ-ธรรมขั้นที่ ๑ ก็ดับได้เพียงความเห็นผิดเท่านั้น แต่ว่ายังมีโลภะ มีโทสะ มีโมหะเหลืออยู่ และเมื่อท่านประพฤติปฏิบัติทางที่พระผู้พระมีภาคได้ทรงแสดงไว้ต่อไปนี้ ก็รู้แจ้งอริยสัจจธรรมขั้นที่ ๒ เป็นพระสกทาคามีบุคคล ก็ยังคงมีโลภะยังคงมีโทสะ ยังมีโมหะเหลืออยู่ ยังไม่หมดไปได้ง่าย ๆ เลย แต่ว่าบางลง แล้วลองคิดดูซิว่าจะมีความสุขสงบขึ้นสักแค่ไหน เพียงกิเลสยังไม่ดับหมดสิ้นยังไม่ถึงขั้นเป็นพระอรหันต์ เพียงแค่บาง ๆ เบา ๆ อย่างที่อยากจะได้กันนี้ เพียงมีโลภะนิดหน่อย โทสะนิดหน่อย มีโมหะนิดหน่อย ไม่มากนัก ก็คงจะสบายขึ้นและมีความสุขขึ้น แต่ส่วนการที่จะไม่ให้มีโทสะเลยนั้น ต้องเป็นการรู้แจ้งอริยสัจจธรรมอีกขั้นหนึ่ง คือต้องถึงขั้นเป็นพระอนาคามีบุคคล พระอนาคามีบุคคลไม่มีโทสะเลย และก็ไม่มีความยินดีพอใจ โลภะในรูปในเสียงในกลิ่นในรสในโผฏฐัพพะ สามารถที่จะดับเหตุที่จะทำให้เกิดโทสะได้เป็นพระอนาคามีบุคคล และขั้นสุดท้ายคือพระอรหันต์ผู้ควรแก่การบูชา ก็คือบุคคลที่เย็นสนิทดับสนิท ไม่มีเชื้อของกิเลสใด ๆ เลย แต่ก็เป็นการยากที่จะให้ทุกท่านปรารถนาที่จะถึงขั้นนั้น เพราะว่าทุกท่านก็คงจะทราบถึงกิเลสของท่านเองถ้าท่านพิจาร-

ณา แล้วก็อยากจะให้หมดไปนิด ๆ หน่อย ๆ เท่านั้นเองไม่ใช่จะให้หมดไปเลยทั้งหมดทีเดียว เพราะฉะนั้นก็เป็นเรื่องที่ว่า การศึกษาธรรมก็จะทำให้ท่านเข้าใจถึงวิธีปฏิบัติให้บรรลุผลที่ท่านต้องการด้วย คือว่าถ้าต้องการจะไม่ให้มีโทสะ ก็จะต้องศึกษาและปฏิบัติจนกระทั่งได้เป็นพระอนา-คามีบุคคล

ถาม มีบางคนชอบบังคับให้ผู้อื่นเข้าสมาธิ ถ้าใครไม่สนใจก็โกรธหรือไม่พอใจ นั่นแสดงว่าคนนั้นยังเข้าไม่ถึงธรรมหรือเปล่า และการเข้าสมาธิเป็นการเข้าถึงธรรมหรือเปล่า

ตอบ คำว่าธรรม หมายความถึงสภาพที่มีจริง พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง อะไรก็ตามที่เป็นของจริงแล้วที่พระพุทธเจ้าจะไม่รู้ไม่มี เพราะฉะนั้นอะไรบ้างที่ไม่ใช่ธรรมหาไม่ได้เลย ทุกอย่างหมดไม่ว่าอะไรทั้งนั้นเป็นธรรมะ แต่ว่าเป็นธรรมในลักษณะต่าง ๆ กัน และก็มีทั้งรูปธรรมและนามธรรมตามที่ท่านได้ทรงแสดงไว้ จัดประเภทธรรมะไว้หลายนัย มีโดยนัยหนึ่งที่ทรงแสดงไว้ด้วยพยัญชนะว่า กุสลาธมฺมา อกุส-ลาธมฺมา อพยากตาธมฺมา คำนี้ท่านที่ไปในงานศพก็คงจะได้ยินหรือว่าคงเคยสังเกตเห็นท่านใช้คำนี้เสมอ แล้วภาษาไทยกับภาษาบาลีก็ใกล้ชิดกันมาก แต่ว่าความหมายนั้นก็อาจจะเพี้ยนไป ถ้าจะสนใจในบางคำและศึกษาบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จะทำให้เข้าใจความหมายที่ใช้กันอยู่ อย่างคำว่า กุส-ลาธัมมา ก็หมายความถึงกุศลธรรมทั้งหลาย อกุสลาธรรมมาก็หมายความถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย อพยากตาธัมมาก็หมายความถึงธรรมะที่ไม่ใช่กุศลและไม่ใช่อกุศลทั้งหลาย เพราะฉะนั้นก็มีธรรมะหลายประเภท โดยนัย

ที่ถามนี้ก็คงจะหมายความถึงกุศลธรรม ที่ถามว่าการเข้าสมาธิเป็นการเข้าถึงธรรมะหรือไม่ กุศลธรรมมีหลายประเภท มีหลายขั้น ขั้นของทานก็เป็นการปฏิบัติธรรมะทางหนึ่ง ที่ขัดเกลาความตระหนี่ ความติดข้องในวัตถุสิ่งของสามารถที่จะบริจาคให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ บางคนก็มีอุปนิสัยในเรื่องของการให้ทาน ถึงแม้ว่าจะยุ่งยังไง ก็มีเวลาที่จะปลีกตัวใส่บาตรทุก ๆ เช้าบ้างหรือว่ามีโอกาสที่จะให้ทานทรัพย์สินเงินทองเพื่อประโยชน์ของคนอื่นบ้าง มีการบริจาคเป็นการสาธารณกุศลต่าง ๆ บ้าง ท่านเหล่านั้นก็เป็นผู้ที่เข้าถึงธรรมปฏิบัติในข้อของทานเป็นการเจริญอุปนิสัยปัจจัยในการที่จะขัดเกลาความตระหนี่ แต่ว่ายังไม่ใช่ข้อประพฤติปฏิบัติในการที่จะรู้แจ้งอริยสัจเป็นพระอริยบุคคล สำหรับทางปฏิบัติธรรมอีกข้อหนึ่งก็คือการรักษาศีลคือการวิรัติงดเว้นทุจริตทางกาย ทางวาจา ซึ่งก็คงจะทราบกันอยู่บ้างแล้ว ก็เป็นเรื่องที่ว่าถ้าท่านตรวจสอบจิตใจของท่านเอง ก็จะได้ทราบว่าท่านปฏิบัติธรรมและเข้าถึงธรรมขั้นไหน นอกจากทานศีลแล้วก็ยังมีภาวนา สำหรับภาวนานั้นเป็นการอบรมจิตใจเพราะเหตุว่าโอกาสที่จะให้ทานก็คงจะไม่ใช่บ่อย ๆ เนือง ๆ และไม่ใช่ว่าจะมีทรัพย์สินเงินทองที่จะให้ใครได้เรื่อย ๆ หรือว่ามีบุคคลที่จะรับทานอยู่เรื่อย ๆ หรือว่าการรักษาศีลการวิรัติทุจริตต่าง ๆ ก็เป็นโอกาสเป็นบางกาล เป็นบางเวลา แต่ว่าเรื่องของการอบรมจิตใจ ขัดเกลากิเลสนั้นสามารถจะทำได้ตลอดเวลาแล้วแต่ขั้นหรือประเภทของการขัดเกลานั้น ถ้าเป็นสมถะภาวนา ก็หมายความถึงการทำจิตใจให้สงบแม้แต่เพียงชั่วครู่ชั่วขณะ ก็ยังดีกว่าปล่อยให้จิตใจหมกมุ่นหนาแน่นสะสมไปด้วยโลภะมาก ๆ โทสะมาก ๆ โมหะมาก ๆ

อย่างท่านที่ไม่ชอบความโกรธ อาจจะหาวิธีระงับ และก็หลายท่านทีเดียวที่ใช้วิธีของสมาธิ แต่ว่าท่านอาจจะไม่ทราบก็ได้ เป็นต้นว่าบางท่านระลึกถึงพระพุทธคุณ แต่ว่าระลึกสั้นมาก คือว่าเพียงแต่พุทโธ ๆ ที่ถูกแล้วการที่จะทำให้จิตใจสงบยิ่งกว่านั้น จะต้องระลึกถึงพระพุทธคุณนานาประการของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า การระลึกถึงคุณความดีของบุคคลใดโดยเฉพาะเป็นบุคคลผู้เลิศในโลก จิตใจก็ย่อมสงบระงับและก็อยากจะศึกษาและประพฤติปฏิบัติตามให้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำตามได้ แต่ถ้ามีเวลาจำกัดถ้าผู้นั้นอยากจะให้หายโกรธเร็ว ๆ ท่านก็ใช้คำว่า พุทโธ ๆ อาจจะพุทโธสัก ๒๐ ครั้ง ขณะที่กำลังพุทโธอยู่ ความโกรธก็จะไม่มีช่องไม่มีโอกาสที่จะเกิด ในขณะนั้นก็เป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้จิตใจสงบเล็ก ๆ น้อย ๆ ชั่วครู่ชั่วยาม ซึ่งก็เป็นวิธีที่ผู้เห็นโทษของความโกรธหรือเห็นโทษของกิเลสใช้ได้วิธีหนึ่ง แต่ว่าไม่ใช่วิธีที่จะดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท ส่วนอีกวิธีหนึ่งนั้น เป็นวิธีที่ทุกท่านสามารถจะเจริญได้ เป็นกุศลขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้บำเพ็ญบารมีเพื่อการรู้แจ้งธรรมข้อปฏิบัติอันนี้ เพื่อประโยชน์แก่สัตวโลกที่จะได้ฝึกหัดอบรมจนกว่าจะบรรลุถึงการเป็นอริยบุคคล ดับกิเลสได้หมดดังเช่นพระองค์และพระสาวกทั้งหลายในครั้งอดีตด้วย วิธีนี้ไม่ใช่ว่าในสมัยนี้หมดแล้ว ไม่ใช่ว่ามีอยู่แต่ในครั้งสองพันห้าร้อยกว่าปีมาแล้ว แต่พระธรรมเทศนายังมีอยู่ครบสมบูรณ์ และผู้ที่ศึกษาสามารถที่จะพิสูจน์พระธรรมได้ สามารถประพฤติปฏิบัติตามได้แม้ในขณะนี้ วิธีนั้นก็เป็นวิปัสสนาภาวนา แต่ชื่อนี้อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจที่สับสนโดยพยัญ-

ชนะ เพราะว่าส่วนมากไม่เข้าใจความหมายของคำว่า วิปัสสนา วิปัสสนาคือปัญญาที่อบรมให้รู้สภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง ไม่ใช่ว่าหลับตาเห็นนรกสวรรค์ หรือกระทำอิทธิปาฏิหารย์ต่าง ๆ นั่นไม่ใช่เป็นผลของการเจริญวิปัสสนาเลย เพราะฉะนั้นเรื่องของวิปัสสนานี้ก็เป็นเรื่องที่ละเอียด เป็นเรื่องใหญ่ และเป็นเรื่องยาก แต่ว่าเป็นเรื่องที่สามารถที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าถึงธรรมจริง ๆ เพราะฉะนั้นข้อถามที่ว่าการเข้าสมาธิเป็นการเข้าถึงธรรมะหรือเปล่านั้น ถ้าเป็นสมาธิที่ถูกต้องก็เป็นการเข้าถึงธรรมะขั้นของสมาธิ

ที่ว่าบางคนชอบบังคับให้คนอื่นเข้าสมาธินั้น ตัวเองเข้าหรือเปล่าจึงจะไปบังคับให้คนอื่นเข้าสมาธิ

บังคับคนอื่นบังคับได้ยังไง บังคับให้คนนั้นไม่โลภ ไม่โกรธไม่หลง ได้ไหม ถึงจะไปบังคับให้คนนั้นเข้าสมาธิเพราะฉะนั้นเรื่องของธรรมะไม่ใช่เรื่องบังคับ ในพระพุทธศาสนาแม้แต่ศีลก็เป็นการสมาทานสิกขา เป็นเจตนาของผู้ที่ต้องการวิรัติทุจริต ประพฤติตามสิกขาบทด้วยใจสมัครของตัวเอง ในพระพุทธศาสนาไม่มีการบังคับเลยแม้แต่การที่จะให้ทาน แม้แต่ใครจะมีศรัทธารักษาศีลก็เป็นกุศลเจตนาของผู้นั้นที่ต้องการวิรัติต้องการจะขัดเกลากิเลสของตนเองด้วยการประพฤติอย่างนั้น เพราะฉะนั้นไม่มีการที่ว่าจะไปบังคับให้ใครเข้าสมาธิ ถ้าใครไม่สนใจก็โกรธหรือไม่พอใจ แสดงว่าคน ๆ นั้นยังเข้าไม่ถึงธรรม นี่ก็คงจะตอบได้ทุกท่านว่าถ้าใครจะเข้าถึงธรรมะ ก็จะประจักษ์ความเป็นอนัตตา และก็ไม่มีการคิดที่จะบังคับให้คนอื่นหมดกิเลส แต่ว่าแสดงหน

ทางข้อประพฤติปฏิบัติ แสดงเรื่องของธรรมะให้คนนั้นได้เข้าใจธรรมะชัดเจน แล้วก็อบรมบ่มนิสัยจนกระทั่งคนนั้นมีศรัทธาที่จะประพฤติปฏิบัติตามธรรมะยิ่งขึ้น แต่ไม่ใช่ว่าในพระพุทธศาสนามีการบังคับให้ใครหมดกิเลส แม้พระผู้มีพระภาคเองก็ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังพิจารณาใคร่ครวญแล้วก็ประพฤติปฏิบัติตามศรัทธาเท่าที่สามารถจะกระทำได้

ถาม ถ้าหากทุกคนปฏิบัติธรรมะโดยเคร่งครัด เช่นมีอุเบกขา การไม่มีความโลภ การทำตนให้มีสันโดษจนถึงพระอรหันต์ ซึ่งวางเฉยจริง ๆ คล้ายหมดความกระตือรือร้น จะเป็นเครื่องขัดขวางความเจริญของหมู่-คณะหรือไม่ โดยเฉพาะทางด้านวิทยาศาสตร์อุตสาหกรรม

ตอบ อันนี้ก็ขอให้พิจารณาอีกครั้งหนึ่งจากที่ได้ฟังจากข้อที่แล้ว ถ้าหากทุกคนปฏิบัติธรรมะโดยเคร่งครัด เช่นการมีอุเบกขา การไม่มีความโลภ การทำตนให้มีสันโดษจนถึงพระอรหันต์ ถ้าอยากทำก็คงจะทำไม่ได้ เพราะเหตุว่าธรรมะทั้งหลายเป็นอนัตตา ใครบ้างอยากโกรธ ไม่มีใครอยากโกรธ แต่มีปัจจัยของความโกรธที่จะให้โกรธ ใครอยากโลภ ก็ไม่มีใครอยาก แต่ก็มีเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดความโลภ เพราะฉะนั้นไม่ใช่เรื่องที่ว่าใครจะปฏิบัติตามใจชอบได้เลย แต่เป็นเรื่องว่าถ้าใครสามารถที่จะปฏิบัติตามได้แล้ว โลกจะมีความร่มเย็นเป็นสุขและก็มีความเจริญขึ้นอีกด้วย ไม่ใช่ว่าจะหมดความเจริญ เพราะเหตุที่ได้เรียนให้ทราบแล้วว่า ถึงแม้จะเป็นพระโสดาบันบุคคลก็ยังมีโลภะ โทสะ โมหะ แต่ว่าเบาบางน้อยลง อย่างที่ทุกคนปรารถนาจะมีโลภะน้อย โทสะน้อย มีโมหะน้อย และบุคคลที่เป็นพระอริยบุคคลนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่ประกอบกิจการงานอะไรเลย เป็นฆราวาส

ก็ได้ เป็นบรรพชิตก็ได้ เป็นนายแพทย์ก็ได้ เป็นพ่อค้าก็ได้ เป็นนักธุรกิจก็ได้ ใครก็ตามที่ได้สะสมอบรมมาที่จะได้ประกอบการอาชีพอย่างนั้นก็คงเป็นอย่างนั้น แต่ทำให้บุคคลอื่นสบายขึ้นมากจากการไม่ทุจริต จากการโลภน้อยลง โกรธน้อยลง โมหะน้อยลง ไม่ทำให้ใครเดือดร้อนเลย ธรรมะทุกข้อเมื่อประพฤติปฏิบัติตามแล้วจะไม่เป็นภัย ถ้าปฏิบัติตามได้จริง ๆ โลกนี้ก็คงจะเจริญ เพราะเหตุว่าที่เจริญน้อยอยู่ในเวลานี้เพราะอะไร ถ้าไม่มีโลภะและไม่มีทุจริตต่างๆ วิทยาศาสตร์หรือการอุตสาหกรรมก็คงจะเจริญก้าวหน้ากว่านี้มาก เมื่อตัดพวกความทุจริตในวงการงานออกความเห็นแก่ตัวในวงการงานออก วิทยาศาสตร์หรืออุตสาหกรรมทั้งหลายนี้ก็คงจะเจริญกว่านี้อีกหลายเท่า แต่ที่ยังขัดขวางอยู่ ยังทำให้ไม่เจริญมากก็เพราะความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่ใช่ความไม่โลภ ไม่ใช่ความไม่โกรธ ไม่ใช่ความไม่หลง ส่วนการที่จะถึงพระอรหันต์นั้นก็เป็นเรื่องที่ว่าถ้าใครถึงได้ก็ควรแก่การบูชา เพราะว่าไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ใคร แต่ถึงแม้ว่าจะยังไม่ถึงความเป็นพระอรหันต์ เพียงการเป็นพระโสดาบัน-บุคคล เป็นนักวิทยาศาสตร์ก็ทำให้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าต่อไปและก็ในทางที่ดีด้วย

ถาม เคยได้ฟังว่า ความหลงนั้น เพียงแต่มองเห็นดอกกุหลาบดอกเดียว และรู้สึกว่าสวยก็เป็นความหลงแล้ว ไม่เข้าใจ กรุณาอธิบายเกี่ยวกับความหลง

ตอบ ที่พูดนี้ไม่ผิด เป็นคำพูดที่ถูก ถ้าใครเข้าใจว่าผิด คนนั้นก็เห็นผิด เพราะเหตุว่าที่กล่าวว่า แม้เพียงแต่เห็นดอกกุหลาบดอกเดียวแล้วรู้สึกว่าสวยก็เป็นความหลง ถ้าจะให้ละเอียดยิ่งกว่านั้นแม้แต่เห็นวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด

แล้วก็เห็นว่าเป็นวัตถุสิ่งนั้น ยังไม่ถึงว่าสวย เพียงแต่เห็นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ก็ชื่อว่าเป็นความหลงแล้ว เพราะเหตุว่าความหลงในที่นี้ ไม่ใช่ความหลงใหลด้วยความเพลิดเพลินยินดีพอใจ ความหลง แปลบัญญัติ-ศัพท์ว่าโมหะหรืออวิชชา อวิชชาแปลว่าความไม่รู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ซึ่งมีตั้งแต่เกิด ไม่ใช่ว่าเพิ่งมามีตอนโต บางคนก็บอกว่าตอนเป็นเด็กไม่รู้เรื่องรู้ราวอะไรเลย ดอกกุหลาบสวยก็ไม่รู้ ก็คงจะไม่มีความหลง คงจะไม่มีโมหะ คงจะไม่มีอวิชชา ถ้าเข้าใจว่าอย่างนั้นก็ผิด เพราะเหตุว่าไม่ใช่ว่าพอโตถึงจะมีอวิชชา มีโลภะ มีโมหะ แต่ว่าอกุศลทั้งหมดมีมาแล้วตั้งแต่เกิดทีเดียว ถ้าไม่มีอวิชชาก็ไม่เกิดแน่ เมื่อเป็นอรหันต์แล้วก็ดับขันธ์ปรินิพพาน คือดับกิเลสนามธรรมรูปธรรมทั้งหมดไม่มีกิเลสซึ่งเป็นปัจจัยทำให้มีการเกิดอีก เพราะฉะนั้นไม่ว่าใครก็ตามที่เกิดมาแล้ว แม้ในภพชาติสุดท้ายที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในขณะที่ปฏิสนธิก็ต้องมีกิเลสเป็นปัจจัย ไม่ใช่ว่าได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจึงปฏิสนธิ แต่หมายความว่าในขณะที่ปฏิสนธิเกิดนั้นไม่ได้หมดกิเลส เหตุนั้นจึงปฏิสนธิแล้วภายหลังตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจึงจะปรินิพพานได้ เพราะฉะนั้นความหลง หรืออวิชชาโมหะ ความไม่รู้นี้มีทุกคน เพราะโมหะหรืออวิชชานั้นเป็นพื้นของกิเลสทุกประเภท ที่จะเกิดโลภต้องการ ที่จะเกิดโกรธก็เพราะเหตุว่ามีโมหะ มีอวิชชา มีความไม่รู้เป็นพื้น เพราะฉะนั้นเพียงอวิชชาเรื่องเดียวนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าคิด เป็นเรื่องที่ควรจะเข้าใจให้ชัดเจนจริง ๆ ว่า อวิชชาเป็นสภาพธรรมที่มีลักษณะกว้างและลึกซึ้งแค่

ไหนบ้าง เพราะบางคนก็บอกว่า ไม่เคยว่าอะไรเป็นตัวตน และรู้ว่าอะไรเป็นนามเป็นรูป และบางท่านที่เป็นนายแพทย์ก็อาจจะทราบละเอียดกว่านั้นในเรื่องของรูปธรรมในเรื่องของนามธรรม ซึ่งบางท่านก็อาจจะคิดว่าไม่ได้ยึดถือว่าเป็นตัวตน แต่ว่าตราบใดที่ยังไม่ได้เป็นพระอริยบุคคล ก็ยังจะต้องมีความเห็นผิด ยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นตัวตน เพราะฉะนั้นคำว่าตัวตนในที่นี้มีความหมายกว้างกว่านั้นมาก เป็นต้นว่า ถ้าเห็นวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ประชุมรวมกันอย่างเห็นเป็นกระดาษแผ่นหนึ่ง ชื่อว่ามีความเห็นว่าเป็นวัตถุตัวตน กระดาษไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล แต่เป็นวัตถุตัวตน คือเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่มีวัตถุประชุมรวมกัน แต่ถ้าเห็นถูกตามความเป็นจริงแล้ว ทางตาจะเห็นสีของกระดาษเท่านั้น ไม่ว่าจะมีสีสันวรรณะ เขียนด้วยหมึกสีอะไรก็ตาม ทางตาเห็นสีได้ นี่เป็นของจริงเป็นความจริงทางตา เวลาที่กระทบสัมผัสก็เป็นความอ่อนหรือความแข็ง นี่เป็นของจริงที่สามารถจะพิสูจน์ได้ แต่ถ้าทางตาเห็นรวมกันว่าเป็นวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด ก็จะต้องเห็นเป็นสัตว์บ้าง เป็นบุคคลคนนั้นคนนี้บ้าง หรือว่าเป็นวัตถุสิ่งของบ้าง แต่ว่าในพระพุทธศาสนานั้น พระผู้มีพระภาคตรัสรู้โลกตามความเป็นจริงว่าโลกที่มีอยู่นี้ ที่เราเห็นเป็นโลกมนุษย์หรือว่าเป็นจักรวาลใหญ่โตนั้นแม้ที่จริงแล้วก็เป็นสภาพของจริง ๖ ทาง คือสภาพของจริงทางตาก็อย่างหนึ่ง สภาพของจริงทางหูก็อย่างหนึ่ง สภาพของจริงทางจมูกก็อย่างหนึ่ง สภาพของจริงทางลิ้นก็อย่างหนึ่ง สภาพของจริงทางกายก็อย่างหนึ่ง สภาพของจริงทางใจก็อย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงมีโลกเพียง ๖ โลก การ

ที่จะรู้แจ้งโลกจริง ๆ ก็หมายความว่าผู้นั้นรู้สภาพของจริงทั้ง ๖ ทาง ไม่สับสนและไม่ปะปนแล้วก็ไม่เอามารวมกันด้วย เวลานี้ที่เป็นกระดาษแผ่นนี้ก็คือเอาหลาย ๆ อย่างมารวมกัน เอาทางตาที่เห็นสี กับทางกายที่เคยกระทบสัมผัสแล้วก็รู้ความอ่อนความแข็ง เอามารวมกัน มีขอบเขตสีสันวรรณะที่ทำให้รู้ว่าสิ่งนี้เป็นกระดาษ สามารถที่จะใช้ประโยชน์ในทางใด หรือว่าสิ่งนี้เป็นวัตถุ เป็นถ้วยแก้วอีกชนิดหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งนี่ก็เป็นการประชุมรวมกันของรูปอีกหลาย ๆ รูป แต่ว่ายังไม่ได้รู้ชัดแต่ละทางว่าเป็นสภาพธรรมแต่ละลักษณะ เป็นโลกแต่ละโลก เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแต่ละทาง เป็นอนิจจัง—ไม่เที่ยง ความไม่เที่ยงนั้นเป็นทุกข์ ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์นั้นเป็นอนัตตา—ไม่ใช่ตัวตน นี่เป็นสิ่งที่เราชินหูเหลือเกินในพระพุทธศาสนา คือชินกับคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แต่ว่าสภาพจริง ๆ ของ อนิจจังทุกขังอนัตตานั้นหมายความถึงความไม่เที่ยงของสภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุปัจจัยประชุมพร้อมกันร่วมกันจึงได้เกิดขึ้น ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยแล้วก็จะไม่เกิด และเมื่อเกิดมาแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็วทั้งนามธรรมและรูปธรรม เพราะฉะนั้นคำว่าสังขารธรรมนั้นไม่ได้หมายความแต่เฉพาะสังขารร่างกาย แต่หมายความถึงทุกอย่างที่มีการเกิดปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไปสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นี่ก็เป็นเรื่องที่ว่าเพราะเหตุใดเวลาที่เห็นแล้วก็รู้ว่าเป็นดอกกุหลาบสวย แค่นั้นก็เป็นความหลงแล้ว ถึงจะไม่ใช่ดอกกุหลาบสวย เป็นอะไรก็ได้ที่ไม่กระจัด

กระจายออกเป็นโลกแต่ละทาง ๖ โลก ตามความเป็นจริง ก็ชื่อว่าเป็นอวิชชา เป็นความหลง เป็นการไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง

ถาม ไม่เข้าใจความต่างกันของพระอนาคามีกับพระอรหันต์ เพราะเหตุว่าบอกว่าพระอนาคามีตัดเหตุของความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่มีกิเลส พระอรหันต์เย็นสนิท ตัดเหตุของความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่เข้าใจว่าทั้งสองจะต่างกันอย่างไร

ตอบ สำหรับพระอนาคามีนั้นท่านไม่มีความโกรธเลย และท่านไม่มีโลภะที่เป็นไปในรูปทางตา ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะที่สัมผัสทางกาย แต่ท่านยังมีความยินดีอย่างละเอียดคือ ความยินดีในความสงบ มีความยินดีในภพในชาติ เพราะฉะนั้นจึงยังไม่ใช่พระอรหันต์ แต่สำหรับพระอรหันต์ ท่านไม่มีความยินดีในภพในชาติเลย ไม่ยินดีในการเกิดอีก ไม่ว่าจะเป็นการเกิดในพรหมโลก หรือในโลกอื่นใด แต่สำหรับพระอนาคามีนั้นท่านละความยินดีพอใจในกามโลก คือโลกของรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ แต่ท่านยังมีกิเลสที่เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดในพรหมโลก ซึ่งไม่ใช่กามโลก ไม่ใช่กามภูมิ เพราะฉะนั้นพระอนาคามีจึงไม่ใช่พระอรหันต์

ถาม ชาติหน้ามีจริงหรือ มีอะไรพิสูจน์แสดงให้เห็นว่ามีจริง

ตอบ ชาตินี้มีจริงไหม เท่านั้นเองเรื่องที่จะพิสูจน์ คือว่าถ้าชาตินี้มีจริงได้ ชาติหน้าทำไมถึงจะเป็นสิ่งซึ่งไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ ในเมื่อชาตินี้ยังเกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะเวลาคิดถึงชาติก็คิดถึงการสิ้นสุดของชีวิตที่เป็นระยะยาว คือตั้งแต่เกิดแล้วก็ล่วงไปเป็นวัน เป็นเดือน เป็นปี เป็นยี่สิบสามสิบปีจน

ถึงการสิ้นสุดของชีวิตก็คิดว่าเป็นชาติหนึ่ง แต่ทำไมจะไม่ถอยให้สั้นกว่านั้น แคบกว่านั้น เมื่อกี้นี้กับเดี๋ยวนี้ไม่ใช่ขณะเดียวกัน สิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นก็คือแต่ละขณะนี้มีแต่การล่วงไปทุกขณะที่สั้นที่สุด ซึ่งอาจจะแยกจากชั่วโมงมาเป็นนาทีแล้วก็เป็นวินาที แต่ว่าตามความเป็นจริงที่แสดงไว้ในพระพุทธศาสนานั้นรวดเร็วยิ่งกว่านั้นมากทีเดียว เพราะฉะนั้นชีวิตที่ตั้งอยู่ขณะหนึ่ง ๆ นี้ก็เพียงชั่วขณะที่จิตแต่ละชนิดเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปสืบต่อกันทีละหนึ่งขณะ เป็นการดำรงภพชาติในชาติหนึ่ง ๆ แต่เมื่อจิตดวงหนึ่งดับไปแล้วไม่ใช่หมดเชื้อปัจจัยที่จะทำให้จิตต่อไปเกิดขึ้น อย่างขณะเมื่อกี้นี้ ใครจะไปเรียกร้องกลับคืนมาสักรูปเดียวนามเดียวที่กายหรือที่ใจนั้นก็ไม่มีแล้ว สิ่งที่เกิด เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย แล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว เพราะฉะนั้นการเกิดขึ้นแล้วดับไปของรูปธรรมและนามธรรมแต่ละขณะนั้นเป็นเพราะว่ามีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ขณะเมื่อกี้นี้มีจึงทำให้เดี๋ยวนี้มี และเมื่อวานนี้มีวันนี้จึงมีฉันใด วันนี้มีพรุ่งนี้ก็มีฉันนั้น เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าวันนี้มีจึงเป็นปัจจัยของวันพรุ่งนี้ ถ้าวันนี้ไม่มีพรุ่งนี้ก็ไม่มี เพราะฉะนั้นเรื่องของชาติก็เหมือนกัน ถ้าเรานึกไกลถึงอย่างนั้นก็จะทำให้เกิดความสงสัยแล้วก็ไม่ได้พิสูจน์ แต่ถ้าจะย้อนกลับมาถึงขณะที่สั้นที่สุด ใกล้ที่สุดแล้วก็จะรู้ความจริงของทุก ๆ ขณะซึ่งก็จะทำให้หมดความสงสัยในเรื่องที่ว่าสภาพธรรมทั้งหลายแม้แต่ชีวิตหรือแม้แต่ชาติ จะเป็นชาติก่อน หรือว่าชาตินี้หรือว่าชาติหน้าต่อไป สภาพธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยทั้งสิ้น ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครเลย ที่เราเกิดกันมานี้ก็เพราะความไม่รู้ เราเลือก

ไม่ได้ว่าจะเกิดวันไหน ถ้าเลือกได้ก็เหมือนกับเลือกได้ว่าตายวันไหน เพราะเหตุว่าเมื่อตาย คือเมื่อจุติจิตดับไปแล้ว เป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเป็นปฏิสนธิจิต คือเกิดสืบต่อทันที ไม่มีระหว่างคั่นเลย เหมือนกับวันนี้ทุก ๆ ขณะนี้ จิตเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สืบต่อกันไปอย่างรวดเร็ว แม้ในขณะนี้ในชาตินี้ ปัจจุบันนี้ ฉันใด เวลาที่จุติจิตของชาตินี้ดับไปแล้วก็เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดต่อทันที ไม่มีใครไปบังคับจิตตนิยาม ธรรมชาติของจิต วิสัยของจิต ซึ่งไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครเลย จิตเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สืบต่อกันอยู่เรื่อย ๆ เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดขึ้น จิตก็ต้องเกิด ถ้าผู้ใดยังไม่ใช่พระอรหันต์ ก็จะต้องเกิดอีกอย่างแน่นอน ถึงแม้ว่าจะไม่รู้ก็ต้องเกิด เหมือนกับชาตินี้ก็ไม่รู้เหมือนกันก็ยังต้องเกิดมา ไม่ใช่ว่าจะอยากเกิดที่นั่นอยากจะเกิดวันนั้นก็เกิดได้ แต่เมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้นเมื่อจุติจิตดับลงสิ้นชีวิตแล้ว ก็ย่อมจะต้องมีเหตุปัจจัยให้เกิดภพชาติต่อไปแน่นอน สำหรับผู้ที่ยังไม่ใช่พระอรหันต์ แต่ว่าไม่มีใครสามารถจะเอานามธรรมมาทดลองพิสูจน์ให้เห็นได้ รูปธรรมและนามธรรมเกิดดับอย่างรวดเร็ว

ถาม อันนี้ก็เป็นปัญหาสำหรับนักศึกษาแพทย์ คือถามว่าการปฏิบัติทดลองทางวิทยาศาสตร์บางอย่างที่ต้องทำให้มีการสูญเสียชีวิตของสัตว์ เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งความสำเร็จ จะไม่เป็นการขัดต่อศีลห้าหรือ

ตอบ เวลาที่ยังไม่ได้ศึกษาธรรม หรือว่าตอนที่ยังเป็นเด็กอยู่ คงจะไม่มีใครเลยที่จะไม่ฆ่าสัตว์ นี่ก็เป็นเรื่องของบุคคลแต่ละบุคคล ซึ่งเมื่อมีเหตุ

ปัจจัยคือความไม่รู้ ก็จะต้องเป็นโลภะบ้าง เป็นโทสะบ้าง เป็นโมหะบ้าง ตามวิสัยของแต่ละคน การที่เป็นนักศึกษาแพทย์ บางท่านก็อาจจะไม่ทราบว่าทำไมถึงได้เป็นนักศึกษาแพทย์ อาจจะคิดว่าเพราะอยากจะเป็นเท่านั้นหรือว่าอาจจะเป็นเพราะชอบมาก หรือว่าอาจจะเห็นว่าเป็นวิชาที่มีประโยชน์ สามารถที่จะทำประโยชน์ได้มากทีเดียว แต่ว่าความจริงการที่แต่คนจะเป็นอะไรนั้น มีการสะสมมาแล้ว เพราะเหตุว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล ใครจะมีความโน้มเอียง มีความชอบในศิลป ในการวาดรูป หรือในการดนตรี หรือในเรื่องหนึ่งเรื่องใดนั้นก็เป็นความสามารถของแต่ละบุคคลที่มีการสะสมมาโดยเฉพาะ เพราะฉะนั้นที่ให้มีความโน้มเอียงหรือว่าความพอใจในการที่จะได้ศึกษาวิชาต่างๆ ก็ไม่ใช่ตัวตนที่เลือก เพราะเหตุว่าโดยสภาพของธรรมแล้ว ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครเลย เป็นเรื่องของจิตของแต่ละบุคคลที่ได้สะสมอบรมมา ที่จะให้มีฉันทะมีความพอใจ มีความต้องการในทางนั้น เพราะฉะนั้นการที่เกิดมาแล้วมีการสะสมต่างกัน มีการศึกษาวิชาการต่างกัน มีการประกอบอาชีพต่างกัน ก็ย่อมมีทั้งอาชีพที่เป็นสัมมาชีพ และมิจฉาชีพ ซึ่งมองดูแล้วเรื่องของความไม่ดีนั้นไม่ใช่ว่าเป็นสิ่งที่ใครอยากจะทำ แต่เพราะเหตุว่ามีการสะสมมามีความชำนาญมาในทางหนึ่งทางใดก็เป็นไปในทางนั้น เพราะฉะนั้นบุคคลที่ยังเป็นปุถุ-ชนอยู่ยังไม่ใช่พระอริยเจ้า ย่อมมีการล่วงศีลเป็นธรรมดา ผู้ที่จะรักษาศีลห้าได้สมบูรณ์จริง ๆ นั้นต้องเป็นพระโสดาบันบุคคลขึ้นไป แต่ก็ไม่ใช่หมายความว่าจะสนับสนุนให้มีการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมาก ๆ ไม่ใช่อย่างนั้น

แต่ให้ทราบความจริงว่า ผู้ที่จะละอกุศลกรรมและรักษาศีลห้าได้อย่างสมบูรณ์นั้นเป็นพระโสดาบันบุคคลเป็นต้นไป แต่ถึงแม้ว่ายังไม่ใช่พระโสดาบันบุคคล ก็มีคนหลายคนทั้งในอดีตกาลและในปัจจุบันนี้ และต่อไปในอนาคตด้วยที่มีศรัทธามีเจตนาที่จะวิรัติทุจริต ไม่เบียดเบียนไม่ทำร้ายไม่ทำอันตรายต่อบุคคลอื่น ตามที่ได้สะสมมา เพราะฉะนั้นก็จะเห็นได้ว่ามีบุคคลที่ละอาคารบ้านเรือนเป็นบรรพชิตเพราะว่าทั้ง ๆ ที่ยังไม่ใช่พระอริยบุคคล ก็ยังมีเจตนาที่จะขัดเกลาและรักษาศีลได้มากกว่าเพียง ๕ ข้อ เพราะฉะนั้นการที่แต่ละบุคคลจะมีอัธยาศัย มีความโน้มเอียงที่จะทำอะไรก็ทำไป ตราบใดที่ยังไม่ใช่เป็นพระอริยบุคคล แต่ว่าผู้ที่เป็นนักศึกษาแพทย์ก็คงจะฆ่าสัตว์ทำลายสัตว์เพื่อประโยชน์ ไม่เหมือนพวกมิจฉาชีพที่ทำอันตรายทั้งกับคนกับสัตว์โดยที่ไม่ได้เป็นประโยชน์กับบุคคลอื่น ๆ เพราะฉะนั้นก็เป็นเรื่องที่ว่าแต่ละคนก็มีการสะสมมา มีการจำเป็น มีการเห็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ใช่พระอริยเจ้าและได้ฝึกอบรมสะสมมาในทางที่จะเป็นผู้ที่ศึกษาทางนี้ ก็ประพฤติปฏิบัติในทางการศึกษา แต่ว่าต้องทราบว่าในขณะนั้นเป็นปาณาติบาต เป็นอกุศลกรรม ไม่เว้นไม่ว่าใครกระทำ ไม่ว่าพระมหากษัตริย์จะทำ นักศึกษาแพทย์จะทำ ไม่ว่าโจรหรือว่าบรรพชิตจะทำ ก็เป็นอกุศลกรรมโดยสภาพของธรรมนั้น เพราะฉะนั้นก็ให้ทราบด้วยว่าไม่ใช่เป็นการสนับสนุนหรือส่งเสริมโดยที่ไม่เป็นประโยชน์ แต่ให้ทราบว่าได้ทำอกุศลกรรมด้วยความจำเป็น ด้วยประโยชน์ด้วยการศึกษาแล้ว ก็ขอให้เจริญกุศลด้านอื่นมาก ๆ ด้วย ขออย่าให้ขาดการเจริญกุศล เหมือนกับพวกชาวประมงก็มีปัญหาเหมือน

กันเป็นอาชีพ แต่ไม่ใช่ว่าทุกคนจะเป็นชาวประมง คนที่สะสมอบรมเหตุปัจจัย ทำให้เกิดหรือว่ามีสิ่งแวดล้อมหรือว่ามีเชื้อสายวงศ์ตระกูลที่ได้ดำเนินอาชีพอย่างนั้นมา มีความโน้มเอียงที่จะทำ แต่บางท่านก็เลิกและบางท่านก็ไม่เลิก บางท่านก็สะสมเหตุปัจจัยใหม่ในทางที่จะเจริญในทางกุศลมากขึ้น แต่ถึงจะเป็นบุคคลที่สะสมเหตุปัจจัยในทางกุศล ในทางอกุศลอย่างไรก็ตาม ถ้าเจริญกุศลมาก ๆ เรื่อย ๆ ขัดเกลาไปอีกก็จะทำให้ท่านเป็นพระอริยบุคคล แล้วก็พ้นจากกรรมที่ได้กระทำไว้ที่จะเป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิได้ เพราะฉะนั้นถ้าเป็นนักศึกษาแพทย์แล้วก็ได้เคยฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ก็ควรเจริญกุศลมาก ๆ โดยเฉพาะก็ควรเจริญกุศลที่จะให้ถึงการบรรลุธรรมะเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งจะไม่ต้องไปเกิดในอบายภูมิ เพราะเหตุว่าถ้าไม่ถึงการเป็นพระอริยบุคคลแล้ว ก็มีหวังที่จะไปสู่อบายภูมิทุกคน เพราะว่าทุกคนก็มีทั้งกุศลกรรมบ้างและอกุศลกรรมบ้าง

ถาม มีคนส่วนมากคิดว่า ถ้าพระบวชหลายพรรษา ส่วนมากจะประพฤติตัวไม่เคร่งต่อศีลและธรรม เช่นเดียวกับทนายความ ยิ่งรู้กฎหมายดี ก็ยิ่งมีช่องทางที่จะหลีกเลี่ยงกฎหมายได้ดี ฉะนั้นพระที่บวชนาน ๆ พอสึกจากพระแล้วมาใช้ชีวิตอย่างฆราวาส บางครั้งจะประพฤติตัวเลวยิ่งกว่าฆราวาสที่ไม่เคยบวชเรียนเสียอีก เป็นการแสดงว่าคน ๆ นั้นไม่ได้ประโยชน์อะไรเลยในการเรียนธรรมะใช่หรือไม่

ตอบ ผู้ศึกษาธรรมะจะทราบถึงจุดประสงค์ของการบวชเป็นบรรพชิต ในพระไตรปิฎกมีข้อความว่า ผู้ที่บวชเป็นบรรพชิตนั้น เพราะเห็นว่าชีวิตของ

ฆราวาสคับแคบ ไม่สามารถที่จะเจริญกุศลได้เต็มที่ตลอดเวลา บรรพชิตไม่มีเรื่องที่จะทำให้จิตใจเศร้าหมองหรือวิตกกังวลมากอย่างฆราวาส เพราะว่าตื่นขึ้นมาก็เป็นเรื่องของกุศลจิตแล้ว มีการสวดมนต์ระลึกถึงพระพุทธคุณ มีการออกบิณฑบาต เพื่อให้โอกาสแก่บุคคลอื่นเจริญกุศลให้ยิ่งขึ้น มีการศึกษาธรรม มีการปฏิบัติธรรม มีการสนทนาธรรม ซึ่งก็เป็นชีวิตที่บำเพ็ญประโยชน์ตั้งแต่ตื่น จนหลับ เป็นชีวิตที่ประเสริฐ ฉะนั้นจุดประสงค์ของการบรรพชาอุปสมบทนั้นก็เพื่อการเจริญกุศลยิ่งขึ้นจนกระทั่งถึงการได้รู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอริยบุคคล ฉะนั้นถ้าบุคคลใดบรรพชาอุปสมบทเพื่อการศึกษา เพื่อการปฏิบัติธรรมเท่าที่สามารถจะกระทำได้ ก็ตรงกับจุดประสงค์ของการบรรพชาอุปสมบท แต่ว่าถ้าบรรพชาอุปสมบทแล้วก็ไม่ได้ประพฤติธรรมไม่ได้ปฏิบัติขัดเกลากิเลส เมื่อสึกออกมาแล้วก็อาจจะเป็นบุคคลที่ประพฤติไม่ดี แต่สำหรับผู้ที่บวชและได้รู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้นจะไม่สึกเลย เพราะการที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้นั้นต้องเจริญอบรมนานมาก เมื่ออบรมโดยสภาพฐานะของบรรพชิต และได้รู้แจ้งในอริยสัจธรรมในเพศบรรพชิตแล้ว ก็ไม่หวนกลับมาสู่การเป็นฆราวาสอีก

ถาม พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมไว้อย่างไร ในเรื่องของเหตุแห่งการเกิด การมีชีวิต หรือจุดมุ่งหมายที่แท้จริงในการเป็นคน

ตอบ พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งทุกข์อริยสัจ ทรงรู้แจ้งเหตุให้เกิดทุกข์ ทรงรู้แจ้งธรรมะที่ดับทุกข์ ทรงรู้แจ้งหนทางข้อปฏิบัติที่จะให้บรรลุธรรมะที่ดับทุกข์ด้วย เพราะฉะนั้นที่ว่าเรารู้จักทุกข์กันนี้ เรารู้จักทุกข์ธรรมดาสามัญ ยัง

ไม่ใช่ทุกข์ที่พระอริยเจ้าท่านรู้แจ้ง ยังไม่ใช่ทุกข์อริยสัจ เพราะเหตุว่าถ้าเป็นการรู้ทุกข์อริยสัจแล้วก็ทำให้บุคคลผู้รู้เป็นพระอริยเจ้าเป็นพระอริยบุคคล ที่เรารู้ทุกข์นี้เรารู้ทุกข์ธรรมดาสามัญ เช่นไม่สบายเป็นทุกข์ นั่งนาน ๆ เมื่อยเป็นทุกข์ เป็นเรื่องของทุกขเวทนา หิวก็เป็นทุกข์ ก็เป็นเรื่องธรรมดา ๆ โลกนี้มีทุกข์อย่างนี้เท่านั้นที่บุคคลทั่วไปรู้ แต่ว่าพระอริยเจ้านั้นท่านรู้ทุกข์ยิ่งกว่านั้น คือรู้ทุกข์อริยสัจ รู้สภาพการเกิดขึ้นและดับไปของธรรมทั้งหลาย และในเรื่องของเหตุแห่งการเกิด พระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงแสดงไว้ว่า ตราบใดที่ยังมีกิเลส มีอวิชชา มีตัณหา ก็ต้องมีการเกิด เมื่อมีการเกิดก็มีชีวิตที่เป็นทุกข์ตั้งแต่เกิดไปจนกระทั่งตาย เพราะสภาพของชีวิตนั้นก็เป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็วสืบต่อกันไปเรื่อย ๆ ถึงแม้ว่าจะมีความสุขชั่วครั้งชั่วคราวความสุขนั้นก็ไม่เที่ยง ความทุกข์ก็ไม่เที่ยง อุเบกขาก็ไม่เที่ยง ทุกอย่างล้วนไม่เที่ยงทั้งสิ้นไม่ใช่ว่าความสุขที่ต้องการนั้นจะดำรงตั้งอยู่ได้ตลอดเวลา สภาพความรู้สึกเป็นสุขนั้นก็ไม่เที่ยงเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่มีอะไรเลยในชีวิตที่จะเป็นสุขอย่างมั่นคงแท้จริง ต้องเห็นชีวิตตามความเป็นจริง คือเห็นการเกิดขึ้นแล้วดับไปแม้ของความสุข แม้ของนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง และจุดมุ่งหมายที่ทรงแสดงธรรมนั้นก็เพื่อให้ถึงการดับทุกข์อย่างแท้จริงด้วย ไม่ใช่เพียงดับทุกข์ชั่วคราวอย่างคนที่ไม่สบายแล้วรักษาโรคให้หายได้ ดับเช่นนั้นดับได้ชั่วคราวเท่านั้น แล้วก็เป็นอีก เกิดอีก ต้องเจ็บไข้ได้ป่วยอีกเรื่อย ๆ ไป อย่างนี้ไม่ชื่อว่าเป็นการดับทุกข์อย่างแท้จริง แต่ถ้าเป็นการดับทุกข์

ที่แท้จริงแล้ว ก็หมายถึงการดับกิเลสซึ่งดับทุกข์และดับความเกิดด้วย นี่ควรจะเป็นจุดหมายที่แท้จริงในการเป็นคน

ถาม พระอริยบุคคลที่ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว คือการละว่าตัวตนเป็นของตนและตัวตนทั้งหลายได้แล้ว ความสงสัยและความงมงายก็ย่อมหมดไป เหตุใดความโกรธ โลภ หลง ซึ่งตามธรรมดาก็ต้องติดตามตัวตนอยู่ จึงไม่สิ้นไป

ตอบ ที่คิดอย่างนี้ก็เป็นเพราะไม่ทราบว่ากิเลสนั้นมากมายและเหนียวแน่นเพียงใด ไม่ใช่ว่าเมื่อมีความเห็นถูกในสภาพธรรมทั้งหลายแล้ว ก็จะเลยกลายเป็นพระอรหันต์ ไม่มีโลภ ไม่มีโกรธ ไม่มีหลงไป ที่ต้องเป็นพระ-อริยบุคคลเป็นลำดับขั้นนั้นแสดงให้เห็นถึงความหนาและความเหนียวเพียงนี้ จะเป็นพระอริยบุคคลได้ก็ต้องอบรมเจริญปัญญาอย่างยิ่ง ไม่ใช่เพียงขั้นของการฟังหรือการศึกษา แต่ต้องถึงขั้นการเจริญสติปัฏฐานตามที่ทรงแสดงไว้ว่าสติปัฏฐานเป็นหนทางเดียว เป็นทางเอกที่จะทำให้รู้แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ จิตแต่ละขณะเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ความรู้สึกแต่ละชนิดก็เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ ความสุข ความทุกข์เมื่อกี้นี้เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แต่ไม่ประจักษ์สักครั้งเดียว โดยการศึกษาเราทราบว่าสภาพธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยงเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แต่จิตที่เกิดแล้วดับจริง ๆ เมื่อกี้นี้ใครประจักษ์ เมื่อยังไม่ประจักษ์ลักษณะของจิตทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางใจซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว มีหนทางใดมีวิธีใดที่จะทำให้ปุถุชนนี้

ได้เป็นพระอริยเจ้า ไม่ใช่ว่าไม่มีหนทาง อย่าเพิ่งสิ้นหวัง อย่าเพิ่งท้อถอย แล้วก็อย่าเพิ่งคิดว่ายังเป็นหนทางที่ไกลมากนัก เพราะเหตุว่าถึงแม้ว่าจะเป็นทางไกลสักเท่าไรก็ตาม แต่ถ้าเริ่มเจริญ เริ่มก้าวไปทีละเล็กละน้อย ผู้นั้นก็โน้มไปถึงนิพพาน โอนไปสู่นิพพาน เพราะเหตุว่าการไปถึงนิพพานนั้น ไม่ใช่ว่าจะไปถึงได้ทันที แต่ต้องอาศัยการอบรมเจริญปัญญารู้แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจริง ๆ จึงจะรู้แจ้งอริยสัจ-ธรรม ละสักกายทิฏฐิที่เห็นผิด ยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท เป็นพระโสดาบันบุคคล แต่กิเลสอื่นก็ยังดับไม่ได้ จนกว่าจะบรรลุคุณธรรมขั้นต่อ ๆ ไปจนถึงความเป็นพระอรหันต์ จึงดับกิเลสได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท ไม่มีกิเลสใดเหลืออยู่เลย

ถาม การตักบาตรแก่พระภิกษุผู้ที่มีมากเหลือแล้ว กับการให้อาหารแก่ผู้ที่อดอยาก มีกุศลต่างกันอย่างไร

ตอบ การทำบุญให้ทานนั้น บางท่านก็อาจจะอยากได้รับผลบุญมาก ๆ ถ้าเป็นมนุษย์ก็ขอให้ได้เป็นเศรษฐี ถ้าสิ้นชีวิตไปแล้วก็ขอให้ได้ไปเกิดบนสวรรค์ แต่จุดประสงค์ของการเจริญกุศลในพระพุทธศาสนา ควรจะเป็นเพื่อการขัดเกลากิเลส เพราะว่าเห็นโทษเห็นภัยของกิเลสจริง ๆ ที่มีการทุจริต มีการฆ่าสัตว์ มีการลักทรัพย์ มีการเบียดเบียนกันนั้นก็ต้อง เพราะมีกิเลสมากจึงได้ทำทุจริตอย่างนั้นได้ และแต่ละบุคคลก็คงจะไม่อยากจะเป็นคนเช่นนั้น คงจะไม่อยากให้กิเลสของตนเองแรงถึงกับจะกระทำกรรมเช่นนั้นลงไป แต่ว่ามีวิธี ใดที่จะทำให้กิเลสของ

ตัวเองเบาบางลงไปได้ เพราะเหตุว่าถ้าไม่เจริญกุศลแล้ว กิเลสก็มีแต่จะหนาขึ้นทุกวัน เห็นก็ชอบ ได้ยินก็ชอบ ได้กินก็ชอบ นิด ๆ หน่อย ๆ ก็ไม่พอ มีแต่ความปรารถนามีแต่ความต้องการเพิ่มมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้นถ้าไม่เจริญกุศลแล้วก็ย่อมจะมีแต่การเพิ่มกิเลสสะสมอกุศลมากขึ้น เพราะฉะนั้นผู้ที่เห็นโทษเห็นภัยของอกุศลจึงเจริญกุศลเพื่อละอกุศลให้เบาบางลง จะโดยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ตาม ฉะนั้นปัญหาที่ว่าการตักบาตรแก่พระภิกษุผู้มีมากเหลือแล้ว กับการให้อาหารแก่ผู้อดอยาก มีกุศลต่างกันอย่างไร คำว่ากุศลนี้ หมายความถึงสภาพธรรมที่ดีงาม จิตใจในขณะที่ให้เป็นจิตใจที่ดีงาม ไม่ตระหนี่ ไม่หวงแหน จึงสละให้ได้ ในขณะที่ให้นั้น ขอให้สังเกตโดยพิจารณาจิตในขณะนั้นว่าต้องไม่มีความหวงแหนติดข้องในวัตถุที่จะให้ ถ้ายังคงมีความพอใจหวงแหนติดข้องก็ให้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใดมีจิตที่สามารถสละวัตถุให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ ก็เจริญกุศล เพราะรู้ว่าขณะใดที่กุศลจิตเกิดขณะนั้นก็เป็นการละอกุศล แต่ถ้าขณะใดกุศลไม่เกิดขณะนั้นก็เป็นการพอกพูนกิเลสอกุศลให้มากขึ้นเพราะฉะนั้นถ้าเข้าใจอย่างนี้แล้วก็จะทราบได้ว่า กุศลได้แก่สภาพจิตใจที่ดีงามในขณะที่มีการให้ เพราะฉะนั้นทำไมจะต้องเลือกหรือจะต้องคิดว่าจะให้ใคร ระหว่างพระภิกษุที่มีมากเหลือแล้วกับการให้อาหารแก่ผู้ที่อดอยาก ถ้าท่านมีจิตใจที่ดีงามในขณะนั้น คิดถึงประโยชน์ของผู้รับแล้วก็ให้ทันที ในขณะที่ท่านเห็นพระภิกษุสงฆ์และท่านมีเจตนาถวายอาหารบิณฑบาตแต่ถ้าเห็นว่าพระท่านมีมากเหลือแล้ว และคนที่อดอยากก็ไม่ได้มีอยู่ในที่นั้น ท่าน

จะถวายอาหารแก่พระภิกษุไหม นี่ก็เป็นเรื่องของจิตใจของแต่ละท่านที่พิสูจน์ได้ว่าถ้ามีการเห็นประโยชน์ของผู้รับ ก็ให้ เพราะเหตุว่าอาหารบิณฑบาตของพระภิกษุนั้น ไม่ใช่สำหรับภิกษุรูปเดียว ที่วัดมีผู้ที่รับใช้พระภิกษุสงฆ์อยู่หลายชีวิต ซึ่งก็ได้อาหารจุนเจือจากความโอบอ้อมอารี ความเมตตากรุณาของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเมื่อท่านฉันไม่หมด ชีวิตต่าง ๆ ในวัดวาอารามก็พลอยได้ประโยชน์จากอาหารบิณฑบาตที่เราถวายไปทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่รับใช้ท่าน หรือสัตว์เลี้ยงที่มาอาศัยอยู่ในวัดก็ตาม แต่ว่าถ้าในขณะใดที่มีผู้อดอยากปรากฏเฉพาะหน้าแล้วท่านมีกุศลจิตมีใจเมตตาสงเคราะห์ อยากจะช่วยเหลือ นั่นเป็นกุศลที่น่าอนุโมทนา เพราะฉะนั้นก็ควรจะเจริญกุศลทุกประเภท ทุกโอกาส เพราะเหตุว่าโอกาสของกุศลนั้น ถ้าไม่รีบทำก็จะหมดไปการทำกุศลเป็นโอกาสที่หายากในชีวิต ในวันหนึ่ง ๆ ลองพิจารณาดูว่า อกุศลมากหรือกุศลมาก เมื่อเทียบกันดูแล้วมีกรรมที่จะทำให้ไปสู่อบายภูมิมีมากหรือกรรมที่ทำให้ไปสู่สุคติภูมิมีมากเพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ เมื่อมีโอกาสที่จะเจริญกุศลประการหนึ่งประการใดแล้ว ก็ไม่ควรปล่อยให้โอกาสนั้นผ่านไปเพราะถ้าโอกาสนั้นผ่านไปแล้ว กุศลนั้นก็ไม่มีโอกาสจะเกิดขึ้น ก็เป็นโอกาสของอกุศลอีก

ถาม ๑. เวลาที่ใจหดหู่ควรจะเจริญโพชฌงค์อะไร

๒. เวลาจิตใจฟุ้งซ่าน ควรเจริญโพชฌงค์อะไร

ตอบ โพชฌงค์เป็นธรรมที่เป็นองค์ให้ตรัสรู้อริยสัจจธรรม จึงนำมาใช้ในที่นี้ไม่ได้ เป็นการเข้าใจธรรมสับสน คือเมื่อได้ฟังเรื่องโพชฌงค์ก็ทราบ

ว่าเป็นของดี เป็นกุศลที่จะประเสริฐมาก เป็นองค์ธรรมที่จะให้ตรัสรู้ แต่อาจจะไม่เข้าใจถึงสภาพของโพชฌงค์ก็ได้ว่าเป็นสภาพของสติ และปัญญาเป็นต้น ที่ได้อบรมเจริญจนถึงความสมบูรณ์เป็นวิปัสสนาญาณที่คมกล้าควรแก่การเป็นองค์ประกอบให้บรรลุอริยสัจจธรรมแต่ผู้ศึกษาธรรมนั้นอาจจะศึกษาเรื่องของสมถภาวนาบ้าง วิปัสสนาภาวนาบ้าง และบางทีก็เข้าใจสับสนปนกันอยู่ ทำให้คิดว่าสามารถที่จะเจริญเจริญโพชฌงค์ได้ทุกขณะตามความต้องการ แต่ความจริงนั้นโพชฌงค์เป็นสภาพธรรมที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม

ถาม ตามหลักจิตวิทยา ผู้ที่จะทำงานได้ดีเด่นจริง ๆ นั้นต้องมี Drive ที่จะทำสิ่งนั้นให้สำเร็จลงให้ได้ซึ่ง Drive นั้น ควรเนื่องมาจากกิเลส แต่พระพุทธเจ้าสอนให้ละให้วาง เมื่อคนเราละวาง Drive เสียแล้ว จิตใจย่อมเลื่อนลอย การทำงานก็ไม่มีจุดหมาย จึงดูคล้ายกับว่าหลักของพระพุทธศาสนาเป็นต้นเหตุของความเกียจคร้าน หรือเป็นอุปสรรคต่อการทำงานให้ได้ผลจริงจัง มีความเห็นในข้อนี้อย่างไร

ตอบ ได้เรียนให้ทราบแล้ว ว่าในครั้งพุทธกาล พุทธบริษัทที่เป็นสาวกที่เลื่อมใสและประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมของพระผู้มีพระภาคนั้น มีตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดิน มหาอำมาตย์ เสนาบดี แพทย์ พ่อค้า นักธุรกิจทุกอาชีพ แม้แต่ทาสกรรมกร ผู้ใดที่ฟังธรรม พิจารณาเห็นประโยชน์แล้วก็ประพฤติปฏิบัติตาม ไม่ใช่คนเกียจคร้าน ในพระพุทธศาสนาไม่ไม่ได้สอนให้เกียจคร้าน แต่ว่าผู้ใดมีกิจมีหน้าที่อย่างใด ผู้นั้นก็ย่อมทำกิจหน้าที่ได้สมบูรณ์ขึ้น พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น มี

ธรรมะของมารดาบิดาต่อบุตร มีธรรมะของผู้ที่เกี่ยวข้องกันไม่ว่าโดยสถานหนึ่งสถานใดก็ตาม ในขณะที่ประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่นั้น ก็เจริญธรรมะได้ เจริญสติปัฏฐานได้ เป็นพุทธบริษัท เป็นสาวกได้ สามารถที่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้ ไม่ใช่ว่าเจริญธรรมแล้วก็จะไม่ต้องทำอะไรเลย ปลีกตัวไป ไม่ทำอะไรกันหมดทั้งกรุงราชคฤห์ ทั้งพระนครสาวัตถี ไม่ใช่อย่างนั้น แต่ถึงแม้ว่าจะเป็นพุทธสาวก เป็นพุทธบริษัท เป็นพระเจ้าพิมพิสาร เป็นสีหเสนาบดี ไม่ว่าจะมีอาชีพใด ๆ ก็พึ่งธรรมะประพฤติปฏิบัติธรรมได้ แล้วก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนไปด้วย เพราะเหตุว่าการละกิเลสต้องละเป็นขั้น ๆ ขั้นแรกในพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ละโลภะหมด โทสะหมดเป็นพระอรหันต์ การจะเป็นพระโสดาบันนั้นเป็นตัวเองจริง ๆ ที่ได้สะสมมา แต่ว่ารู้สภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง และไม่เห็นผิด ไม่ยึดถือว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นตัวตน ซึ่งการที่จะไม่ยึดถือและเข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นี้ ต้องอาศัยการศึกษาเป็นเวลาพอสมควรทีเดียว เพราะดูคล้ายกับว่าเป็นเรื่องใหม่อีกเรื่องหนึ่ง เพราะโลกทั้งโลกนี่เราแยกโดยลักษณะ โดยลักษณะของจักรวาล เป็นเรื่องของดาราศาสตร์ไป แต่ว่าโดยลักษณะของสภาพตามความเป็นจริงในพระพุทธศาสนานั้น แยกเป็น โลกทางตา โลกทางหู โลกทางจมูก โลกทางลิ้น โลกทางกาย โลกทางใจ แต่เพราะเหตุที่ปรากฏเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วมาก จึงเป็นโลกของทั้งแสงสี ทั้งเสียง ทั้งกลิ่น ทั้งรส ทั้งโผฏฐัพพะปรากฏพร้อม ๆ กัน แต่ความจริงแล้วโลกจะเกิดขึ้นปรากฏได้แต่ละทางตามเหตุปัจจัย ทีละ

อย่าง แต่ว่าสืบต่อกันเร็วเหลือเกินจนทำให้หลอกลวงได้เหมือนกันกับนักเล่นกลที่ฉลาดมาก สามารถที่จะทำให้เห็นเป็นสิ่งต่าง ๆ ได้ แต่สำหรับผู้ที่รู้แจ้งตามความเป็นจริงของธรรม ไม่หลงผิดเห็นผิดในสภาพธรรม เป็นพระอริยบุคคลแล้วก็ดำเนินชีวิต ปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อไปตามที่ได้สะสมมา ตามควรแก่การบรรลุคุณธรรมเป็นพระอริยบุคคลขั้นนั้น ๆ

ถาม กรรมเก่าตามมาสนองในชาตินี้ได้จริงหรือไม่ ทำไมไม่มีบัญญัติให้ใช้กรรมเก่าให้หมดเสียก่อน จึงปล่อยให้มาเกิด เราจะมีวิธีลบล้างกรรมเก่าได้อย่างไร

ตอบ ถ้าโดยลักษณะนี้ ธรรมทั้งหลายก็ไม่ใช่อนัตตาเสียแล้ว ลักษณะนี้ต้องเป็นอัตตา ต้องมีอัตตาที่ยิ่งใหญ่สามารถจะบันดาลหรือว่าบัญญัติอย่างโน้นอย่างนี้ได้ แต่เพราะเหตุว่าสภาพธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ทุกอย่างที่เกิดขึ้นจึงแล้วแต่เหตุปัจจัยทั้งนั้น อย่างเวลานี้ ถ้าไม่มีจักขุปสาท การเห็นจะมีไม่ได้ ในพระพุทธศาสนาก็ได้แสดงไว้ว่าการเห็นจะเกิดได้ก็ต้องอาศัยปัจจัย คือจักขุปสาทและอาศัยปัจจัยอื่นด้วยไม่ใช่เฉพาะแต่จักขุปสาทเท่านั้น การเห็นนั้นทั้ง ๆ ที่ทุกคนก็มีตาเหมือนกัน แต่ก็เห็นสิ่งที่ไม่เหมือนกัน บางคนก็เห็นแต่สิ่งที่เจริญตาเจริญใจ รื่นรมย์ทั้งนั้น อีกคนก็เห็นแต่สิ่งที่ตรงกันข้าม เพราะอะไรจึงไม่เหมือนกัน ทุกอย่างนี้ไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แต่สภาพธรรมทุกขณะที่เกิดขึ้นมีเหตุมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นทั้งสิ้น การเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่ดีเป็นผลของกุศลกรรม การได้ยินเสียงต่าง ๆ ที่ดีเป็นผลของกุศลกรรม การได้กลิ่นต่าง ๆ

ที่ดีเป็นผลของกุศลกรรม การได้รสต่าง ๆ ที่ดีก็เป็นผลของกุศลกรรม การที่กายกระทบเย็นร้อนอ่อนแข็งที่พอเหมาะพอควรก็เป็นผลของกุศล-กรรม แต่ว่าไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา เพราะว่าทุกคนก็อยากจะเห็นดี ๆ ทั้งนั้น อยากจะได้ยินแต่เสียงดี ๆ ได้กลิ่นดี ๆ แต่บางคนก็ได้ บางคนก็ไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่ก็มีความอยากได้เท่า ๆ กัน ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุปัจจัยผิดกันคือกรรมที่ได้กระทำไว้ เป็นปัจจัยให้จิตประเภทนั้นเกิดขึ้นในขณะนั้น ที่ถามว่ากรรมเก่าจะให้ผลในชาตินี้ได้จริงหรือไม่ ก็จะต้องทราบเสียก่อนว่า กรรมคืออะไร กรรมคือการกระทำ การกระทำที่ดีผลก็ต้องเป็นสิ่งที่ดี การกระทำที่ไม่ดี ผลก็ต้องเป็นสิ่งที่ไม่ดี ฉะนั้นกรรมคือการกระทำนี้ ก็ได้แก่เจตนา—ความตั้งใจที่เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล เป็นความจงใจตั้งใจที่จะทำกุศลบ้างทำอกุศลบ้าง และได้กระทำไปแล้ว เมื่อได้กระทำไปแล้วก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้วิบากจิต—เกิดขึ้นรับผลของกรรม ทุกท่านก็ทราบว่ารูปธรรมเป็นสภาพที่ไม่รู้อะไรเลย ตลอดศีรษะจรดเท้านี้ รูปแม้เส้นผมสักเส้นหนึ่งก็ไม่รู้อะไร แม้แต่จักขุปสาทเองก็มองอะไรไม่ได้ไม่เห็น จักขุปสาทไม่เห็นอะไรเลย เป็นแต่เพียงปัจจัยที่ทำให้จิตเห็นสีเกิดขึ้นทางตา หลับตาเสียจักขุปสาทก็มี แต่ก็ไม่เห็น โสตปสาทซึ่งเป็นรูปก็ไม่ได้ยินเสียงอะไรเลย แต่เป็นปัจจัยที่ทำให้จิตได้ยินเกิดขึ้นรู้เสียงต่าง ๆ เพราะฉะนั้นควรจะได้ทราบว่าในชีวิตของคนเรานี้ ขณะไหนบ้างที่เป็นการรับผลของกรรม การรับผลของกรรมนั้นเริ่มขณะแรกคือปฏิสนธิซึ่งเลือกไม่ได้เลย ไม่มีใครเลือกที่เกิดได้ ไม่มีใครเลือกบิดามารดา วงศาคณาญาติ หรือสกุลสูงต่ำได้เลย ว่า

จะเกิดในสกุลใด ในสถานที่ใด มีโภคสมบัติมากน้อยแค่ไหน นี่ก็เป็นการให้ผลของกรรม จิตที่ปฏิสนธิเป็นวิบาก วิบากจิตไม่ใช่กรรม วิบากจิตเป็นจิตที่รับผลของกรรม เมื่อปฏิสนธิแล้วก็มีการเจริญเติบโตมีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย ซึ่งใครก็สร้างไม่ได้ แต่กรรมเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นได้ กรรมเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ซึ่งรับกระทบสี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และวิบากจิตก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น ๆ ที่ปรากฏ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย นี่คือการรับผลของกรรม เมื่อเกิดมาแล้วกรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดตาหูจมูกลิ้นกาย ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดจิตเห็น จิตได้ยิน เป็นต้น ขณะใดที่เห็นสิ่งที่ดี ก็เป็นผลของกุศลกรรม ขณะใดที่เห็นสิ่งที่ไม่ดีก็เป็นผลของอกุศลกรรม เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นบุคคลใด ชาติตระกูลใด ก็มีโอกาสที่จะเห็นดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เพียงแต่ว่ามากหรือน้อยเท่านั้น คนที่ยากจนขัดสนก็ไม่ใช่ว่าจะหมดโอกาสที่จะเห็นสิ่งดี ๆ ได้ยินดี ๆ บางครั้งบางคราวก็ยังมีผลของกุศลที่ให้เห็นสิ่งที่ดี ได้ยินเสียงที่ดี ได้กลิ่นได้รสที่ดี คนที่เป็นเศรษฐีมั่งมี เป็นผลของบุญกุศลที่ทำให้เกิดในตระกูลนั้น ก็ไม่ใช่ว่าจะได้รับผลของกรรมที่ดีอยู่ตลอดเวลา เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็เป็นผลของอกุศลกรรม เมื่อเห็นได้ยินสิ่งที่ไม่ดี ในขณะใด ก็เป็นผลของอกุศลกรรม เพราะฉะนั้นให้ทราบว่ากรรมได้แก่เจตนาที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่เป็นเหตุให้กระทำกรรมนั้น ๆ ถึงแม้ว่าจะดับไปแล้วก็ยังเป็นปัจจัยที่จะให้เกิดผลตามควรแก่กรรมนั้น ๆ และการให้ผลของกรรมนั้นก็ให้ผลได้ในชาติที่กระทำกรรมนั้นเอง หรือว่าในชาติต่อไป หรือว่าในชาติโน้น ๆ ต่อไปก็ได้ ไม่ใช่ว่า

กรรมทุกกรรมจะต้องให้ผลเฉพาะในชาตินี้เหมือนกัน ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามเหตุคือกรรมนั้น ๆ ถ้าเป็นการให้ผลของกรรมในปัจจุบันชาติที่ทำให้เกิดจิตเห็นหรือได้ยินในขณะนี้ ก็ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดสามารถจะบอกได้นอกจากพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ขณะที่เห็นสิ่งที่ไม่ดี ก็เพียงแต่รู้ว่าเป็นผลของอกุศลกรรมจึงทำให้เห็นสิ่งที่ไม่ดี แต่เป็นผลของอกุศลกรรมอะไร ก็ไม่ทราบ กรรมไม่ดีมีตั้งหลายอย่าง ทำกรรมอะไรที่ไม่ดีจึงทำให้เห็นสิ่งที่ไม่ดีในขณะนี้ ก็ไม่ทราบ และกรรมที่ไม่ดีนั้นทำในชาตินี้หรือว่าทำในชาติก่อน ๆ ก็ไม่ทราบอีกเหมือนกัน ทราบได้แต่เพียงว่าจิตที่เกิดขึ้นเป็นผลของกรรมนั้น ตั้งแต่ในขณะปฏิสนธิและต่อไปถึงขณะจิตเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส จิตเหล่านี้เป็นวิบากจิตที่เกิดขึ้นเพราะกรรม และการให้ผลของกรรมนั้นต่างกันตามสภาพและกำลังของกรรมนั้น ๆ บางกรรมก็ให้ผลในชาตินั้น บางกรรมก็ให้ผลในชาติต่อไป และบางกรรมก็ให้ผลในชาติโน้น ๆ แต่ว่าไม่มีอัตตาตัวตนที่จะไปสั่งกรรม ว่าให้ผลให้หมดเสียก่อนแล้วจึงจะปล่อยให้มาเกิด

ถาม ชาตินี้เราเป็นคนไทย ถ้าเป็นอาสาสมัครไปรบเวียตกง ได้ฆ่าเวียตกงตายเป็นกองพัน ที่สุดถูกเวียตกงยิงตาย เนื่องจากว่าเราเลือกที่เกิดไม่ได้แต่กรรมย่อมสนองกรรม กรรมนั้นจึงบันดาลให้เราไปเกิดเป็นเวียตกงในชาติหน้า ยกทัพมารุกรานประเทศไทย เพื่อสังหารลูกหลานของเราเอง ขอเรียนถามว่าความเห็นเช่นนี้เป็นไปได้หรือไม่ ถ้าเป็นไปได้ทหารที่ไปรบในปัจจุบันนี้ จะมีคำกล่าวใดมาลบล้าง ถ้าเป็นไปไม่ได้ก็

หมายความว่ากรรมสนองกรรมอย่างมีข้อยกเว้น อาจอ้างว่าไม่จำเป็นต้องเกิดมาใหม่เป็นเวียตกง แต่เคยมีผู้อธิบายการทำดีได้ดีไว้ โดยเปรียบเทียบว่าเหมือนกับเราปลูกข้าว ผลที่ได้ก็ต้องเป็นข้าว จะเป็นส้มหรือมะนาวไม่ได้

ตอบ ที่ว่า "ถ้าเป็นอาสาสมัครไปรบเวียตกง ได้ฆ่าเวียตกงตายเป็นกองพัน ที่สุดถูกเวียตกงยิงตาย เนื่องจากว่าเราเลือกที่เกิดไม่ได้ แต่กรรมนั้นย่อมสนองกรรม กรรมนั้นจึงบันดาลให้เราเป็นเวียตกงในชาติหน้า ยกทัพเข้ามารุกรานประเทศไทยเพื่อสังหารลูกหลานของเราเองนั้น" เวลาเป็นเวียตกงแล้วจะมีลูกหลานเป็นไทยได้หรือ เวลานี้เป็นไทยก็ต้องมีลูกหลานเป็นไทย แต่เวลาเป็นเวียตกงแล้วจะมีลูกหลานเป็นไทยได้อย่างไร ก็ไม่ได้ ก็ต้องมีลูกหลานเป็นเวียตกง ความจริงที่คิดอย่างนี้นั้น ก็คิดเพียงใกล้ ๆ ระหว่างไทยกับเวียตกง แต่ว่าที่เกิดนั้นมีถึง ๓๑ ภูมิ ภูมิคือระดับชั้นของที่เกิด อบายภูมิมี ๔ คือ สัตว์เดรัจฉาน นรก เปรต อสุรกาย เพราะฉะนั้นก็ไม่แน่ว่าจะไปที่เวียตกงหรือจะไปที่ไหน แต่ว่าถ้าไปเวียตกงแล้วละก็ไม่ใช่ลูกหลานไทยแล้ว ก็ต้องเป็นลูกหลานเวียตกง แต่ตราบใดที่ยังเป็นไทยอยู่ก็ยังเป็นลูกหลานไทย

ถาม การทำบุญมีการถวายปัจจัยที่เป็นเงิน คนที่ถวายปัจจัยมาก จะได้กุศลแรงกว่าคนที่ถวายปัจจัยน้อยหรือเปล่า เพราะการถวายปัจจัยมากอาจจะทำให้เป็นการส่งเสริมให้พระมีโลภะ อาจจะทำให้ลาสิกขาบทเร็วขึ้น เป็นการบั่นทอนกุศลเจตนาของพระหรือเปล่า

ตอบ นี่ก็เป็นเรื่องที่ห่วงบุคคลที่ได้รับ ว่าการให้ของตนนั้นจะมีประโยชน์หรือว่าจะเป็นโทษต่อผู้รับ การให้มีประโยชน์ถ้าให้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ก็เป็นโทษ ถึงแม้ว่าท่านจะเป็นบรรพชิตก็ตาม เพราะเหตุว่าในพระธรรมวินัยนั้น บางสิ่งควรแก่บรรพชิต บางสิ่งไม่ควรแก่บรรพชิต ซึ่งฆราวาสควรจะได้ทราบว่าสิ่งใดควรแก่ท่าน หรือว่าสิ่งใดไม่ควรแก่ท่าน และสิ่งใดที่จะเป็นโทษหรือเป็นอันตรายแก่ท่านก็ไม่ควรจะถวาย

ถาม เราทราบได้อย่างไรว่าพระพุทธเจ้ากิเลสหมดและไม่เกิดอีกแล้ว ปรินิพพาน จะรู้ได้อย่างไรว่าใครที่เป็นพระอริยะได้นิพพานตามพระพุทธเจ้า

ตอบ ถ้าพูดถึงความเห็นของแต่ละคน ไม่ว่าจะนับถือพระพุทธศาสนาหรือว่าศาสนาอะไรก็ตาม ก็ยังแตกต่างกันเป็นคณะปลีกย่อยได้ตามความคิดตามความเข้าใจ เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า ถึงแม้จะเป็นพระพุทธศาสนา บางศาสนิกชนก็ยังคิดว่าทั้ง ๆ ที่ไม่มีกิเลสแล้วแต่ก็ยังช่วยมนุษย์ ยังไม่ปรินิพพาน ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ นั่นก็เป็นเรื่องของความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อของพุทธศาสนิกชนซึ่งมีข้อแตกต่างกันไป ตามการพิจารณาและการเข้าใจธรรมด้วย แต่ขอให้ทราบความหมายของคำว่า "พุทธ" พุทธ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตรัสรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง ที่สงสัยว่าพระพุทธเจ้าหมดกิเลสหรือไม่ ก็น่าจะหมดสงสัยได้ด้วยตัวของท่านเอง คือด้วยการศึกษาธรรมะให้เข้าใจว่าผู้ที่ทรงแสดงธรรมเช่นนี้ ทรงแสดงข้อประพฤติปฏิบัติเช่นนี้ ยังเป็นผู้ที่มีกิเลสอยู่หรือว่าเป็นผู้ที่หมดกิเลสแล้ว และสำหรับท่านเองนั้นก็พิสูจน์ธรรมได้ด้วยตัวของท่าน

เอง เมื่อท่านยังเป็นผู้มีกิเลส และพระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงแสดงธรรมข้อปฏิบัติที่ทำให้ปุถุชนผู้หนาแน่นด้วยกิเลสดำเนินไปถึงความเป็นพระอริยบุคคลที่พิสูจน์ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อทรงแสดงธรรมของปุถุชนเป็นเรื่องของตัวท่านที่จะพิสูจน์ดูได้ว่าจริงอย่างที่ทรงแสดงไหม ไม่ว่าเรื่องจิต เรื่องกุศล อกุศล เรื่องกิเลสเป็นจริงไหม เรื่องวิบาก—การรับผลของกรรม ตั้งแต่เกิด แล้วก็มีการเห็น การได้ยินต่าง ๆ เหล่านี้เป็นจริงไหม ธรรมะทุกข้อทุกประการนี้มีคำกล่าวว่า เป็นหนึ่งไม่มีสอง หมายความว่าไม่เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นดังธรรมของคนที่ไม่ได้ตรัสรู้จริง ๆ คนที่ไม่รู้แจ้งธรรมะจริง ๆ นั้นเมื่อกล่าวธรรมแล้วก็อาจจะเปลี่ยนได้หลังจากที่ได้คิดพิจารณาใคร่ครวญใหม่อีก แต่พระผู้มีพระภาคทรงรู้แจ้งแทงตลอดในสภาพธรรมะจริง ๆ พระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงจึงเป็นหนึ่งไม่มีสอง ไม่ทรงเปลี่ยนพระธรรมที่ได้ทรงแสดงแล้วให้เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นผู้ที่ได้ศึกษาโดยละเอียด ยิ่งละเอียดก็จะยิ่งเห็นว่าพระธรรมที่ได้ทรงแสดงนั้น เป็นธรรมะของผู้ที่รู้แจ้งหมดกิเลสแล้วจริง ๆ หรือว่าเป็นผู้ที่ยังไม่หมดกิเลส แต่ถ้าตราบใดที่ยังไม่ได้ศึกษา ก็ยังคงมีความสงสัยอยู่ และถึงแม้ว่าจะได้ศึกษาแล้ว แต่ยังไม่ได้ประพฤติปฏิบัติตาม ก็ยังสงสัยในอริยสัจจธรรมอยู่นั่นเอง เมื่อสงสัยในอริยสัจจธรรมก็สงสัยในพระพุทธเจ้า และพระสาวกผู้หมดกิเลสว่าจะปรินิพพานได้หรือหนอ ความสงสัยนี้จะดับหมดสิ้นไปได้ก็ด้วยการประพฤติปฏิบัติธรรมจนรู้แจ้งอริยสัจจธรรมด้วยตนเอง

พิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ ๘๓ ถนนบำรุงเมือง กรุงเทพมหานคร
โทร. ๒๑๐๓๗๔ นางบุญชู ธรรมาชีวะ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๖